Андрэй Федарэнка

ЦІША

Аповесці
Апавяданні

Мінск
“Мастацкая літаратура”
2014

Ціша

Аповесць

1

У 1980-м Петрусю Двораку было шэсць гадоў, і жыў ён разам з маці і з бабуляй Домнай у белым цагляным доміку на гарадской ускраіне “Чэшская Слабада”.

Маці працавала непадалёку – два прыпынкі аўтобусам – у прыгарадных цяпліцах, бабуля сядзела дома, атрымлівала пенсію, глядзела гаспадарку і ўнука.

Што да Петрусёвага бацькі, малодшага сына бабы Домны – Марка, той быў “капітан дальняга плавання”, у Слабадзе аб’яўляўся рэдка, раз ці два на год, а ўвесь астатні час плаваў недзе па рэках далёкай Сібіры, зарабляў грошы, каб пабудаваць каапeратыўную кватэру ў “мікрараёне”, – менавіта так слабадчане казалі – не горад, не мястэчка, не райцэнтр, а ўрачыста, спаважна: “Мікрараён!”, пры гэтым чамусьці падымалі вочы ўгору.

Бабуля Домна лічылася “ўдавой франтавіка вайны”, а таксама “мнагадзетнай маці-гераіняй”. Яе муж, Петрыкаў дзед Андрэй, ляжаў пахаваны на мясцовых могілках. Вясною ўнук з бабуляй бралі бляшанку з фарбай і бутэльку аліфы і адпраўляліся паднаўляць магілку. Фарба была зялёнага колеру, а аліфа – жоўтая, цягучая, як мёд. Пакуль Петрык, у якога ад пахаў прыемна кружылася галава, боўтаў палачкай у бляшанцы, бабуля фарбавала. Зялёная агароджа паступова пачынала зліваўца з колерам маладой травы і лісцем акацыяў, і нават стары дубовы крыж пад бабуліным пэндзлем маладзеў, распростваўся, нібы таксама сабраўся пускаць карані і выкідваць з сябе галінкі.

Былі ў бабы Домны яшчэ два старэйшыя сыны, родныя Петрусёвы дзядзькі, таксама сямейныя. Звалі іх Стах і Стэфан. Стэфан жыў побач, у Слабадзе, а Стах – у тым самым чароўна-заманлівым, недасяжным мікрараёне. Усе тры браты мелі розную знешнасць: Стэфан – светлы, Стах – руды, Марк – чарнявы; затое былі аднолькавыя характарамі: упартыя, упёртыя, ганарыстыя і надта ж нядружныя, да таго, што за вочы іх празвалі “браты Карамазавы”, і гэтая дражнілка даўно гуляла па наваколлі як анекдот, як абазначэнне пустой крыўды:

“Чаго надзьмуўся, як той Карамаз?”, ці

“Вам яшчэ не хапала сварыцца, як тым Карамазавым!”

Ніхто, у тым ліку і самі браты, не памятаў прычыны, з-за чаго ўсё пачалося, але гэтая варажнеча паміж імі цягнулася каторы ўжо год, і канца ёй не відаць было. Браты ўвесь час як бы пнуліся даказаць сабе і людзям, хто з іх траіх лепш жыве, прычым кожны быў упэўнены, што толькі ён адзін як трэба ў жыцці ўладкаваўся, самы разумны, удачлівы і гаспадарлівы, а тыя два – нікчэмныя шалапуты. Здаровыя дарослыя дзядзькі – Стэфану было 50, Стаху 45, Марку 40, а капрызнічалі горш за малых дзяцей: не віталіся, амаль не размаўлялі, не кажучы ўжо, каб сабрацца разам, як у іншых сем'ях, выпіць, пагаварыць, паабдымацца, паспяваць...

Бабуля Домна вельмі перажывала за сыноў, старалася памірыць іх, але пакуль марна.

І толькі маламу Петрыку было ўсё роўна. У свае шэсць ён быў перакананы, што ён – самы шчаслівы чалавек на зямлі, людзі, якія яго акружаюць, самыя лепшыя, самыя добрыя, а выдумляюць яны нейкія праблемы проста так, ад няма чаго рабіць, каб яшчэ весялей жылося. Гэта ў іх як бы такая гульня.

Іншае цікавіла Петрыка. Напрыклад, ён часта ўяўляў, як аднойчы расчыняцца дзверы, стане ў парозе бацька, стомлены, усмешлівы, з вялізным мехам грошай за плячыма, і тады яны пачнуць мітуслівы пераезд – як у фільмах пра навасёлаў ці на малюнках у кніжцы: грузавая машына з адкінутым бортам, на ёй трумо, вазон з фікусам, канапа і паласаты кот на руках хлопчыка ці дзяўчынкі, узбуджаных, расхлістаных, з круглымі ад радасці вачыма...

Няўжо гэта праўда будзе? Што давядзецца адсюль з'язджаць? Але навошта? Калі і тут так здорава? Калі іхняя Чэшкая Слабада – самае прыгожае месца ў свеце? Хіба можа быць штосьці лепшае за іхні беленькі домік, за гэты ўтульны дворык з старым абрыкосавым дрэвам пад сцяной, якое распасцёрла галіны над дахам, пачарнелым ад часу і непагадзі, пазелянелым ад моху? Па шыферных жолабах яго ўлетку скочваліся і падалі ў траву спелыя аранжава-жоўтыя плады... Тры вішні раслі каля плота – невысокія, кусцістыя, але ўраджай ягад давалі такі, што не ведалі, куды іх дзяваць, і скармлівалі гусям: баба Домна брала граблі і біла па галінах, а гусі ўжо стаялі пад вішняй напагатове з выцягнутымі шыямі, чакалі, пакуль з неба насыплецца ім ласунак, а каторая яшчэ і спрабавала лавіць ягады ў паветры.

Калі па драбіне залезці на дах, ці ўскараскацца на разгаліну абрыкосавага дрэва і азірнуцца, можна было з вышыні ўбачыць усю Слабаду. У цэнтры, як гістарычны помнік, узвышаецца недабудаваная воданапорная вежа. Ад яе вядуць роўныя вулічкі, дзеляць Слабаду на няправільныя, але ўсё адно акуратныя квадраты і

прамакутнікі – з домікамі ў зяляніне садоў, з агародамі, што спускаюцца да безыменнай рачулкі. Адзін бераг у яе высокі, гэтак званы Вал, або Замчышча, хаця ніякага замка там няма ў паміне, а толькі сярод зараснікаў скрыпеня –іван-чаю, крапівы і дзікага маліннiку – залежы старой чорнай клінковай цэглы, ды яшчэ калі патыркаць палкаю ці жалезным прэнтам, абавязкова ўпрэшся ў цвёрдыя парэшткі сцяны. А другі бераг – нізкі, балацяністы, які пастутова пераходзіць у падлесак, а потым, па меры ўзвышэння, у сапраўдны густы казачны сасновы бор, рай для гарадскіх і мясцовых грыбнікоў-ягаднікаў.

На поўнач ад недабудаванай вежы, далёка, кіламетры за тры, маленькі аэрадромчык мясцовага значэння – усяго тры “кукурузнікі” і пяць верталётаў. На поўдзень, бліжэй да горада – цяпліцы, дзе працуе Петрыкава маці. Яны крытыя бліскучай плёнкаю, здалёк падобнай на люстраную гладзь возера. Там нават зімой, ці ў пахмурную познюю восень ад спецыяльных лямпаў светла, як у ліпеньскі поўдзень, і расце зялёная цыбуля, часнок, квасоля, гуркі, памідоры, перцы, баклажаны... Усё гэтае дабро затым укладваецца ў скрынкі, грузіцца ў машыны з будкамі і адбывае ў ненажэрны мікрараён.

А на захадзе, цераз поле, проста перад табой – гарадскія пяціпавярховікі. Добра відаць крайнюю да поля вуліцу, па якой ездзяць машыны. Калі ж прыставіць да вачэй далоні “біноклем”, можна разгледзець нават маленькія фігуркі людзей на прыпынку і ўбачыць, як да іх падпаўзае жоўты “Ікарус” №23, адзіны рэйс, які звязвае Чэшскую Слабаду з горадам. Калі не лянуешся і маеш вольны час, можна прасачыць увесь яго далейшы рух. Вось ён забярэ пасажыраў, паверне ў канцы вуліцы, расцягнуўшы на баку свой “гармонік”, схаваецца ў пералеску, ізноў выплыве – цяпер бліжэй, у раёне аэрапорта, а праз якіх дваццаць хвілін ён ужо каля Петрусёвага дома! Тут таксама сапраўдны гарадскі прыпынак, з указальнікам “Чэшская Слабада”, нават з пешаходным пераходам – палоскамі “зебры” ўпоперак асфальтаванай вуліцы. Далей прыпынкамі будуць “Воданапорная”, “Парнікі”, “Школа”, чарговы паварот – і вось так, апісаўшы авал, “Ікарус” зноў апынецца на той самай крайняй да поля гарадской вуліцы, якую відаць адсюль, і перадасць ёй ад Петрыка прывітанне.

2

І гэты авальны маршрут аўтобуса, і ўсё, што знаходзілася ўсярэдзіне авала: ціхая, дачная Слабада са сваімі студнямі і пеўнямі, домікі, садзікі, агароды, дарога, лес, поле, краявід горада, і рачулка,

якая таксама акружала Слабаду, нібы акальцоўвала яе, – усё было надзвычай талкова прадумана некім. А яшчэ стварала адчуванне ўтульнасці і бяспекі.

Нават тое, што бацька не жыве з імі, амаль не бывае дома, мала бянтэжыла Петрыка. Яму і так някепска жылося. Маці з бабуляй любілі яго, песцілі. Паміж сабой – у адрозненне ад Домніных сыноў – амаль ніколі не сварыліся. Домна звала нявестку “доня”, а нявестка яе – “мама” і на “вы”. Хіба што зрэдку, калі маці прыходзіла з парнікоў асабліва натомленая, а баба Домна, наадварот, кулікнуўшы пару чарачак “абрыкосавай”, была ў прыўзнятым настроі, нявестка магла адпусціць на адрас свякрухі пару з’едлівых – кшталту: “Пры жывым мужы быць саламянай удавой... Усе сем’і як сем’і, а мой – капітан...”

Звычайна бабуля вінавата адмоўчвалася. Толькі прасіла ціха:

– Не сварыся, донечка...

– Я не сваруся, мама! Я проста так кажу! Былі б грошы – не было б клопату...

Ужо гэтыя грошы! З чаго б маці ні пачынала, абавязкова на іх збівалася. Яна нібы проста так, сама сабе, як бы паміж іншым пачынала ўпікаць бабу Домну, што тая – удава героя вайны, жонка загінуўшага франтавіка, вось цэлых адзінаццаць гадоў не хоча атрымліваць законную грашовую дапамогу, гэтак званыя “ўдовіныя”.

– Гэта ж столькі грошай ляснула – падумаць страшна!

І ўсё з-за драбязы (лічыла маці), ад гонару, звычайнага капрызу. Начальства ўсяго толькі хацела перанесці прах Андрэя з слабадскіх могілак ў брацкую магілу каля аэрадрома, а Домна не давала дазволу. Прычым у такой рэзкай форме, што начальству хоць вушы затыкай.

– Адступіцеся! Я не ведаю, каго вы там у вашай *братняй* магіле пазбіралі ды пазакопвалі!

– Не ў нашай, – цярпліва папраўлялі яе. – Не наша яна, а агульная. Гэта народны сімвал.

– Хай сімвал, а я дазволу не даю!

– Ды зразумей ты: мы ж не для сябе – для цябе стараемся, табе дабра хочам, і твайму Андрэю...

– Ён мне не кажа, што яму там кепска!

– Ну падумай сама – школьнікаў куды вадзіць на 9 мая? На могілкі? Дзяцей у піянеры прымаць – перад дубовым крыжам?

– Вадзіце куды хочаце.

– ...А брацкая магіла – гэта ж прыгожа, велічна, культурна... Здалёк відаць. Чыста прыбрана, літары золатам напісаныя...

– Хай золатам, хай серабром, а я дазволу не даю. Вам трэба, дык выкопвайце – я рыдлёўку пазычу.

– Глядзі, дажартуешся! – намякалі ёй. – Табе трэба ўвогуле маўчаць, бо, калі на тое пайшло, з гэтай гісторыяй трэба яшчэ разабрацца...

Гісторыя і праўда была няпростая; усяго ў ёй было намешана: супадзенне, неверагоднасць, збег абставін і нават крыху містыкі. Ад першага дня вайны радавы Андрэй, як і ўсе, ваяваў – у сэнсе, адступаў, быў у акружэнні пад Смаленскам, удзельнічаў у абароне Масквы, а ў 43-м, калі вызвалялі Беларусь, так супала, што акурат іхняй дывізіі выпаў гонар ачышчаць ад немцаў родны горад і сваю Чэшскую Слабаду... Як угледзеў салдат знаёмыя краявіды, як забілася сэрца, – так і пабег, не хаваючыся ад куль, што свісталі над галавою, па сваёй вуліцы, ускочыў у двор, прытуліўся да абрыкосавага дрэва... І асеў... Сэрца не вытрымала! Так і памёр на месцы. Аднапалчане, сцягнуўшы пілоткі, пастаялі крыху, паслухалі, як галосіць над нядаўнім іхнім жывым таварышам, а цяпер нябожчыкам, маладзіца-ўдава... Вайна ёсць вайна, яшчэ не такое здараецца, не рэдкасцю было, калі чалавек сярод франтавой віхуры паміраў сваёй смерцю... Але каб вось так, на ганку роднага дома!.. Крышку пастаялі – і далей, трэба было працягваць наступленне, не даваць немцам апамятацца; вызвалены маленькі горад з ваколіцамі быў усяго толькі нязначным эпізодам у грандыёзнай аперацыі. А салдат застаўся ляжаць у роднай зямельцы на мясцовых могілках пад дубовым крыжам. Калі неўзабаве ўзнавіў працу ваенкамат, Домну адну з першых выклікалі туды. Вярнулася жанчына з цэлым багаццем: згушчонка, тушонка, хлеб, селядцы, павідла, а галоўнае, з новенькімі дакументамі, у якіх рашучая пячатка пацвярджала, што яе муж сапраўды “гераічна загінуў пры вызваленні Чэшскай Слабады”, і цяпер яна афіцыйна з’яўляецца ўдавой франтавіка. Неўзабаве афармілі прадуктовыя карткі на дзяцей, потым пенсію, ільготы – усё як належыць, і нават пазней, у сувязі з 10-годдзем, 20-годдзем заканчэння вайны, ці проста на 9 мая яшчэ выклікалі ў гарсабес і ўручалі розныя каштоўныя падарункі або грашовую невялічкую дапамогу. Недзе ў 60-я, калі ўзнікла мода на манументы, брацкія магілы, абеліскі, пастаменты з бетонным салдатам у касцы і з партызанам з гранатай, у Слабадзе таксама заварушыліся, выбралі месца – каля аэрадрома, на высокім пагорку, каб здалёк было відаць, і вырашылі перазахаваць астанкі партызан і падпольшчыкаў у агульную магілу, а над ёй узвесці стандартны мамумент. Вось тут Домна нечакана праявіла ўпартасць: “Не даю дазволу! Ён ляжыць і есці не просіць”.

Начальства ўсіх калібраў: слабадское, гарадское, ваенкаматаўскае, з аддзела культуы і ідэалогіі, з райсабеса – спачатку нават

разгубілася. Гэтая Домна проста збіла іх з панталыку, перабблытала планы, паставіла ў няёмкае становішча. Ды яшчэ і ўзнік нейкі ледзь не палітычны аспект, двухсэнсоўнасць, рэлігія – карацей, чорт ведае што.

Спачатку Домну ўпрошвалі. Потым пачалі злавацца, папярэджваць, пагражаць.

– Глядзі! Бо калі на тое пайшло, мы ўміг дакажам, што ён ніякі не герой, а проста памёр сваёй смерцю, без удзелу ў баявых дзеяннях. Каб ён хоць прапаў без вестак, ці хоць сваёй смерцю памёр, але дзесь далёка, не на вачах, і каб пахаваны быў таксама далёка – тады б яшчэ мог лічыцца героем. А так? Па сутнасці? Калі разабрацца? Ні тое, ні сёе, нейкая несуразная смерць… Ужо дакладна – не подзвіг.

А Домна заладзіла сваё:

– Адступіцеся! Па дакументах ён франтавік-герой. Вы мне самі дакументы выправілі!

– Як выправілі, так і ануліруем. Дакументы і анулíраваць можна.

– Анулíруйце! Як у вас совесці няма…

Любому цярпенню, нават начальніцкаму, прыходзіць канец. Як ты з намі, так і мы з табою. Калі ў цябе прынцыпы, дык у нас тым больш. Сказана – зроблена. Узялі і сапраўды пазбавілі пенсіі, ільгот – словам, усяго.

– Анулíравана! Цяпер ты не ўдава героя вайны, – цынічна заявілі ёй. – Больш не будзе табе ні грошай, ні льгот, яшчэ і медалі забярэм.

– Забірайце! Сабе начапляйце ды насіце! Не трэба мне вашыя медалі і вашыя грошы – абы вы сябе не абдзялілі!

– І яшчэ прымусім вярнуць за ўсе гады, што ты несправядліва атрымлівала. І тушонку вернеш…

– Грошы я на дзяцей траціла, а тушонку куплю – ежце! Хай вашы дзеці так наядзяцца мяса, як мае! – дзёрзка адказвала ганарыстая, непакорная ўдава.

Тым больш, што дзеці ў яе да таго часу павырасталі, а Стах і Стэфан дык нават паспелі адслужыць і ажаніцца.

Але ў душы, канечне ж, перажывала. Людзі бачылі несправядлівасць, спачувалі ёй, раілі:

– Напішы ў Маскву.

– Не буду я пісаць ні ў Маскву, ні ў Берлін! Хіба ён вінаваты, што загінуў не так, як ім хочацца?

Уся гэтая гісторыя пачалася даўно, калі Марк яшчэ не быў жанаты, а Петрыка нават на свеце не было, цягнулася вось ужо цэлых адзінаццаць гадоў і перыядычна не давала маці спакою.

– Адзінаццаць… ці то ўжо больш, на дванаццаць месяцаў, – пачынала множыць маці, збівалася. – Ды павышэнні кожны год… Кватэру, палац можна было б адбудаваць! Каб хаця палавіну тых грошай – і Марку не трэба было б у заробкі ездзіць, гібець у той Сібіры… Даўно б у мікраараёне жылі… Ці хаця б Петрыку вунь адкладвалі… А так – абы-што!

– Не ўбівайся, донечка… Гэта не тыя грошы, якіх шкадаваць трэба.

– Дык крыўдна ж вельмі, несправядліва! Можа, варта было б саступіць? Хай бы перазахавалі… Цела мёртвае, а грошы ж жывыя. Мо і цяпер не позна, калі б вы саступілі, дык і яны за ўсе гады разлічыліся б…

Бабуля Домна падціскала вусны і ўпарта маўчала. Ды і маці казала ўжо без энтузіязму. Яна як хутка загаралася, так і астывала, і ў канцы рабілася поўнай саюзніцай бабы Домны; ужо ёй самой было няёмка, што лішні раз развярэдзіла сямейную драму.

Выліўшы душу, выказаўшыся, яна зараз жа пачынала шкадаваць, апраўдваць свякруху, і вінавяціла ўжо не Домну, а “тых” – маўляў, хоць бы, бессаромнікі, ільготы пакінулі: зубы паставіць, за электрычнасць менш плаціць, у транспарце бясплатна ездзіць, у чарзе не стаяць, ну, мала што.

І канчалася ўсё аднолькава – скрушнымі жаночымі ўздыхамі і цвёрдым перакананнем:

– Няма справядлівасці на свеце!

3

Яшчэ баба Домна любіла ладзіць “вячоркі”. Раз у два-тры месяцы ў яе збіраліся такія ж, як яна, пенсіянеры. Прыходзіла сямейная пара – Аўрам з Марыйкаю, Аўрам – у вышытай сарочцы, з баянам, жонка – у белым з чырвонымі пеўнямі фартуху. Адзінокая Марта, хворая на расшырэнне вен, сядзела ў Домны яшчэ з раніцы, чакала; пра яе расказвалі, што яна ўмудрылася за ўсё жыццё ніводнага дня не працаваць, ціхім ходам перажыла многіх здаровых, нават і тых, у каго не было расшырэння вен; зімой чытала кніжкі і глядзела тэлевізар, а ўлетку грэла на сонцы ногі з і праўда выпуклымі, чорнымі, як п’яўкі, венамі. З’яўляўся Зміцер, колішні пастух, мясцовы паэт і спявака, прыгожы статны дзед, з белым кліночкам барады; адзіны на ўсю Слабаду чалавек, які з самага маленства насіў акуляры з круглымі шкельцамі, з пазалочанымі дужкамі; жартавалі, што ён нарадзіўся ў малюсенькіх акулярчыках, якія потым раслі разам з ім, – гэты ніколі не быў жанаты, але, відаць, валодаў нейкай незвычайнай,

магічнай сілаю – умеў перадаваць сваю знешнасць на адлегласці, і ў слабадскіх жанчын сяды-тады нараджаліся хлопчыкі, надта ж на яго падобныя. Дапаўняў кампанію яшчэ адзін бабыль, гарбаты Якаў. Гэты прыходзіў з пілой пад пахаю і з лукам, зробленым з сагнутай лазіны, самым звычайным, як дзеці робяць, толькі замест капронавай цецівы ў яго была нацягнута жалезная струна. Петрыка ён называў “унучкам” і любіў гайдаць на назе.

Петрык таксама прымаў пасільны ўдзел у падрыхтоўцы “вячорак”. У яго абавязкі ўваходзіла калоць малатком абрыкосавыя кастачкі і выбіраць адтуль ядры. На іх настойвалася славутая Домніна “абрыкосаўка”.

Рассаджваліся за круглым сталом, з любоўю Домнай сабраным. Усё было акуратна раскладзена па талерачках, прыгожа нарэзана: каўбаса, мяска, гуркі-памідорчыкі, салаты-цыбулькі, яйкі сырыя і вараныя… Урачыстая, радасная, памаладзелая Домна разлівала з графіна ў чаркі залаціста-жоўтую “абрыкосаўку”. Выпівалі, закусвалі. Аўрам чапляў на плячо шлейку баяна. Домна брала бубен. Якаў згінаў пілу – звычайную, якой дровы рэжуць, з паліраванымі ручкамі, і пачынаў вадзіць па белым палатне сваім самаробным “смыкам”. Гучала яшчэ прыгажэй, чым на скрыпцы! Піла то згіналася, то разгіналася, вібрыравала і выдавала такія жалобныя гукі, што заходзілася сэрца. Зміцер пачынаў спяваць, паблісківаючы акулярамі. Да яго далучаліся астатнія. З расчыненага вакна, у якім ветрык пухіром надзімаў фіранку, на ўсю вуліцу неслася зладжаным хорам:

Ой, не пакіну гарэлачку піці,
Бо – сало***д***ная!
Ой, не пакіну дзяўчынку любіці,
Бо – лагодная!

Маці позна ўвечары, ці на другі дзень, памагаючы бабулі прыбіраць сляды банкета, бурчала:

– Галоўнае, дзе такія песні бяруць… Я колькі жыву, такіх не чула. Абы-што!

– Не злуйся, донечка, – цярпліва зносіла папрокі Домна. – І мне ж хочацца трохі радасці… Я ж такое цяжкае жыццё пражыла, адна удавою траіх сыноў выгадавала…

Маці апускала руку з венікам.

– Ды па мне хоць кожны дзень гуляйце! Іграйце хоць на пілах, хоць на сякерах, хоць на балалайках… *Тыя* ж зноў прыпруцца! Ды пачнуць плявузгаць абы-што.

“Тыя” – значыла начальства, якое сапраўды неўзабаве з’яўлялася як з-пад зямлі. Пад’язджалі, заходзілі ў двор, у дом. І ўжо за ўсё даставалася бабулі! Тут яны ўжо не ўпускалі магчымасці за ўсё адыграцца. Маўляў:

– Лёгка жывеш!.. Вядзеш амаральны лад жыцця... П’еш, гуляеш...

Дужа не падабаліся начальству гэтыя падазроныя пагулянкі, зборышчы, такое дэманстратыўнае вяселле. Кабеціна на пенсіі, паіхняму, выгляд павінна мець скрушны, знясілены, сама павінна быць гарапашнай, сагнутай у крук, прыгнечанай нягодамі, – але разам з там і руплівай, каб увесь астатак жыцця пакласці на дзяцей і ўнукаў.

А Домна проста жыла ў сваю ахвоту. І гром не забіваў яе за гэты грэх на роўнай дарозе, і зямля не правальвалася пад нагамі; наадварот – статная, маладжавая, асабліва пасля пары чарачак “абрыкосаўкі”, босыя ногі ступалі па зямлі лёгка, спіна была разагнутая, вочы маладыя і румянец на шчоках.

І вось гэта чамусьці асабліва раздражняла начальнікаў, нават успрымалася імі, як асабістая знявага. Паводзіны Домны абуралі іх не менш, а, бадай, нават і больш, чым перазахаванне Андрэя. Такім жыццём яна збівала з панталыку іншых, з’яўлялася жывым узорам, уводзіла ў сумненне: а раптам сапраўды чалавек створаны для волі? Тады што ж гэта атрымліваецца? Што зусім не абавязкова да пацямнення ў вачах рваць жылы, свету белага не бачыць за працай? Так, чаго добрага, гледзячы на яе, і іншым захочацца такога ж жыцця, усе пачнуць спяваць і ніхто працаваць не будзе.

– ...І не сорамна вам, старым? Чаму вы малых навучыце? Дзеці са школы ідуць, чуюць... Які вы прыклад падаеце падрастаючаму пакаленню?

Гэта быў любімы аргумент – “падрастаючае пакаленне”.

– Я вашае пакаленне паганаму не вучу, – звыкла абаранялася Домна.

– “Вашае”... Яно такое ж нашае, як і тваё. У цябе ў самой вунь унук – чаму ён навучыцца? Піць, гуляць сярод белага дня?

– Хіба па вашых законах песні няможна спяваць?

– Зноў – “вашых”... Антысаветчынку разводзіш? Супрацьстаўляеш сябе і дзяржаву? Законы такія ж нашыя, як і вашыя, яны для ўсіх пісаны.

– Адступіцеся! Я ведаю, што вам трэба – Андрэя выкапаць.

– Не выкапаць! Не выкапаць. А культурна, па ўсіх нормах і правілах беражліва перазахаваць. Вось тады будзе іншая справа. Тады ты зноў аўтаматычна станеш заслужанай удавой, і калі ласка –

можаш з чыстай душою піць, гуляць, спяваць, – знарок заводзілі Домну. А так чым ты славутая? – нічым. Якія ў цябе заслугі перад грамадствам? – ніякіх.

– Я і так удава франтавіка!

– Франтавікі ўсе ў брацкіх магілах, ці пад помнікамі з зоркамі, а твой Андрэй пад крыжам. Так што афіцыйна ніякая ты не ўдава, няма ніякіх ільгот і правоў – ануліраваны!

Тут не вытрымлівала Петрыкава маці і ўступалася за свякруху.

– Ах, бессаромнікі! Чаго вы яе дзяўбеце, як коршакі?! Нявіннага чалавека! Вы ж калі пастаўлены над людзьмі, дык павінны шкадаваць іх! Як гэта так – каб ні каліва шкадавання! Хоць бы падумалі, як ёй адной было траіх дзяцей падымаць; яна ж і праўда – мнагадзетная маці...

Само сабой, даставалася і нявестцы.

– Не выдумляй! Мнагадзетная маці – гэта калі дзеці малыя, а ў вас вунь якія бугаі! – ды яшчэ такія нядружныя... Браты Карамазавы!

Калі канчалася ўсё, уціхамірвалася і адбывала начальства, маці пачынала ўжо ўсур'ёз злавацца – на Домніных сыноў.

– І чаму яны не паміраццa ніяк? Што яны ўсё дзеляць? Сорамна на ўвесь горад... Абы-што!

Петрыку вельмі шкада было ў такія хвіліны добрую бабулю, такой няшчаснай яна выглядала.

– Ох, донечка, не кажы... Гора проста. Так мучалася з імі, адна гадавала, а яны вунь... Малыя былі, дык золата, а не дзеці, такія дружныя, лагодныя, сам галодны, а брату аддасць... А падраслі – як сурочыў хто, бы які чорны кот паміж імі пабегаў!

– І чаго ім не хапае? – хутчэй сама ў сябе, чым у свякрухі, пытала маці. – Асобна жывуць... Я далібог не ведаю, радавацца мне, калі ён прыязджае, ці плакаць, – казала яна, пераскочыўшы ў думках на прыезды свайго мужа Марка.

4

Прыезды Марка былі хоць і рэдкія, затое ўсе незабыўныя. Каму-каму, а Петрыку ўражанняў хапала. Пачаць хоць бы з таго, што бацька блытаўся ў сынавым узросце. Заўсёды ў яго з падарункамі атрымліваліся казусы. Калі Петрыку было два гады, бацька прывёз яму новенькі школьны ранец, набіты кедравымі шышкамі з карычневымі арэхамі, такімі цвёрдымі, што нават дарослыя з цяжкасцю раскусвалі іх. Зярняты не хацелі вылузвацца, ліплі да зубоў разам з шкарлупкаю, а збянтэжаны бацька пераконваў усіх, што яны

проста “недасушаныя”, а так – вельмі ж карысныя па колькасці вітамінаў. Маці толькі ўздыхнула:

– Вітамінаў, – і схавала ранец у шафу.

У чатыры гады – сын ужо ганяў па двары мячык і ўмеў чытаць і пісаць друкаванымі літарамі – бацька аб’явіўся з прыгожым пакункам. Там ляжалі былі ніколі тутэйшым людам не бачаныя памперсы, паўзункі, пінеткі... “Соску не забыў?” – спытала маці, а ён, збянтэжаны, кашляючы, апраўдваўся:

– Фінскі камплект! Вельмі дарага каштуе...

Ён кожны раз бянтэжыўся.

Затое ў пяць гадоў атрымаўся перабор: бацька прыехаў сапраўды з мехам за плячыма, толькі замест грошай там было адзенне: унты, кажух і вялізная пухнатая вушатая шапка са скуры невядомага звера; калі бацька пачаў яе на Петрыку мерыць, той схаваўся ледзь не да пояса.

У свой апошні прыезд, гэтым летам, Марк падараваў сыну пісталет, які страляў струменямі вады, акрамя таго аб’явіў, што больш нікуды не паедзе, ні ў якую Сібір, а застанецца назаўсёды дома.

– Усё! Хопіць! – казаў цвёрда, рашуча. – Падурэў, Марка, і годзе! Колькі можна людзей смяшыць... Пара, пара за розум брацца. На роднай зямліцы... Дзе нарадзіўся, там і згадзіўся. Вось так яно, брат Пятрок! Цяпер мы з табою зажывем! – казаў абміраючыму ад шчасця сынку, які круціў у руках свой пісталет, прыціскаў яго да грудзей.

Пакуль бацька раскладваўся, сын не адліпаў ад яго. У пакоі пахла мужчынскім духам, віном, тытунём, ветрам... Бацька быў рослы, дужы, складны. Загарэлы абветраны твар. Барада кольцамі з адлівам сівізны. Куртка-штармоўка. Моцныя рукі. У Петруся засталося ў памяці, як зусім маленькага бацька саджаў яго да сябе на калені, напінаў мускул рукі, даваў сыну памацаць і, задаволены, казаў: “Бачыш, які я дужы? Я магу на нашым аэрадроме самалёты з далоні запускаць”, – і Петрык верыў.

У доме панаваў непрывычны гармідар. Бацька быў вясёлы, узбуджаны, на сябе не падобны. І ўсім перадавалася яго радасць. Маці ззяла, Домна мітусілася.

– Вось і добранька... І правільненька... Паплаваў – і годзе, пара прычальваць... Ты ўжо не малады, вунь барада, як у Зміцера, сівая...

Бацька выходзіў на двор. Пятрок, як зачараваны, ішоў следам. Бацька набіраў у грудзі паветра, азіраўся:

– Якая прырода! Якая прыгажосць! – казаў узбуджана. – А вось і ты, мой абрыкосік! Колькі я гэты ствол адпаліраваў, па ім лазячы! Кожны сук ведаю... Неяк маці папрасіла абрыкосаў нарваць, дык я

ўсе абарваў, і спелыя, і зялёныя... Смех і грэх! Тваіх гадоў быў, такі ж малы, неразумны... Вось тут во стол стаяў. Вячэралі за ім... Сёрбаем зацірку з аднаго чыгунка... Вясна, абрыкос цвіце, вечар, прыцемкі, а пчолы гудуць над галавой!.. Уяўляеш – яшчэ не спяць! Такое не забываецца. Вучыся, сынок, працавітасці ў пчол.

Памацаў шурпатую кару камля, дзелавіта адзначыў:

– Пабяліць трэба было б, каб не шэрхла.

А калі вярталіся ў дом, заключыў:

– Прырода – вялікая рэч! Запомні, сын. Заўсёды любі і беражы родную прыроду.

Усё гэта страшэнна падабалася Петрыку. Асабліва тое, як прыгожа, паэтычна бацька ўмее казаць пра будзённыя рэчы.

Калі селі за стол – не пад абрыкосам, а ў пакоі – бацька, адкаркоўваючы пляшку, лёгка абыйшоўся без нажа, скалупнуў адным пазногцем вялікага пальца. Затым устаў з поўнай чаркай у руцэ і нізка, так, што гарэлка з чаркі закапала на падлогу, пакланіўся Домне.

– Дзякую, матуля, дарагая-каханая, што нарадзіла мяне, выхавала, дала шчасце бачыць усю прыгажосць свету і зямелькі роднай...

– Ай, адступіся! – махнула рукой Домна, саромеючыся клаўнады, якая адбывалася ў кожны сынаў прыезд. – Скажы лепш, што з братамі думаеш рабіць? Калі вы мірыцца будзеце?

– З братамі? – Бацька выпіў, выцер рот. – Гэта яшчэ тыя браты... Яны мне во з такіх гадоў (правёў далонню ніжэй калена) у пячонках сядзяць. Раз сказаў – нагі маёй не будзе ні ў таго, ні ў другога. Маё слова цвёрдае.

– Але чаму? – шчыра не разумела маці. – Павінна ж быць прычына!

– Паэзіі няма ў душах. Палёту думкі. Паэзія, каханне, прыгажосць для іх – пустыя гукі.

– Сыночак, – пачынала прасіць Домна, – памірыцеся! Няможна так жыць, сорамна. Пра сына падумай, як яму жыць, як такое слухаць? У школу пойдзе, дражніць будуць, хто за яго заступіцца?

– За яго? – бацька прысеў, паклаў сыну далоні на плечы. – Вось за гэтага?

Петрык аддана глядзеў яму ў вочы.

– Думаеш, яму прыемна будзе слухаць, што вас братамі Карамазамі дражняць?

– А ці ведаеш ты, што такое браты Карамазавы? – спытаў Марк у сына.

Петрусёк ведаў: па-мясцоваму “карамазы” азначала стракаты, рознакаляровы, а яшчэ – нягеглы, абы-які. Бацька засмяяўся, лёгка пстрыкнуў яму па носе.

– Глыбока памыляешся! Гэта твор найвялікшага пісьменніка, ураджэнца нашай шчодрай на таленты непаўторнай матухны-радзімы Беларусі. Вось так. Каб ведаў. Твор, браце мой, настолькі геніяльны і тоўсты, што ніводзін чалавек пакуль не адужаў дачытаць яго да канца. Так што калі пойдзеш у школу, будзеш добра вучыцца – можа, ты дасягнеш такіх вышынь, што дачытаеш. Так і запомні!

На другі дзень пасля абеду бацька павёз Петрыка купляць яму новую кашулю і сандалі. Зайшлі ў парк. Быў выхадны, працавала “чортава кола”, арэлі, карусель у выглядзе звяроў. Пакуль Петрык катаўся на шыі лебедзя, бацька купіў білет на экскурсійна-прагулачны цеплаходзік па Сожы.

– Не забывай любавацца краявідамі, – нагадаў бацька сыну перад тым, як ступіць на палубу. – Больш запамінай малюнкаў прыроды.

А краявіды і праўда былі прыгожыя. Вачам адкрываліся такія далі, што дух займала. Цеплаходзік плыў па сярэдзіне Сожа, левы бераг быў нізкі, роўны, бы засланы зялёным шаўкавістым абрусам, а правы – адвесны, стромкі, магутныя дрэвы стаялі на самых кручах і трымаліся на адным толькі карэнні! Бацька перыядычна спускаўся з верхняй палубы на ніжнюю, дзе быў буфет, прыносіў сыну цукеркі, шакалад ці марожанае, і з кожным разам усё мацней любаваўся роднымі мясцінамі, голасна, на ўсю палубу прапаноўваў тое самае рабіць сыну і незнаёмым пасажырам.

– Якая багатая наша матухна-радзіма! Што там твая Сібір, што Швейцарыя! – і Пятрусь бачыў, што пасажырам таксама перадаецца яго ўзнёслы настрой, яны часцей усміхаюцца і з падзякай, прыязна глядзяць на бацьку. І сам Петрык міжволі пачынаў адчуваць гонар за бацьку, і шчымлівую радасць, што нарадзіўся ў такіх чароўных мясцінах.

А бацька падміргваў сыну, складваў рупарам далоні, аддаваў каманды нябачнаму капітану:

– Кінь права! Мель па курсе!

Нарэшце супакоіўся, яны прыселі на лаўку. Петрык даведаўся многа цікавага; напрыклад, што звычайны бакен паказвае мель, а паласаты – бела-чорны ці бела-чырвоны, азначае рэзкі паварот фарватэру; што розніца паміж прагулачным цеплаходзікам і “Ракетай” у тым, што “Ракета” ляціць на крылах амаль у паветры, а

“наш ціхаход мае асадку 1 метр 60 см”, але калі “Ракета” спыніцца, асадка ў яе 2 метры 20 см.

Калі на беразе траплялася маленькая прыстань, бацька ўсклткваў: “О, яшчэ дэбаркадэр!”

Таксама сын папоўніў свае веды наконт таго, што дызель “Ракеты” – турбіна – заводзіцца сціснутым паветрам, 3 балоны па 150 атмасфер, а пасля матор пераходзіць на самаабслугоўванне: паветра ў цыліндры пампуе турбіна, а яе круцяць выхлапныя газы.

Петрыку надзьмула ветрам вочы і нос, ён аб’еўся марожаным, аж горла аблажыла, але ўсё адно быў шчаслівы і мог бы так плаваць цэлы дзень. Каля ўніверсама бацька зноў таямніча падміргнуў сыну, знік. Увечары, на пытанне маці: “А дзе кашуля? Сандалі купіў?” – бацька зрабіў вінаваты і разам з тым хітры твар.

– Не, не сандалі. Вось!

Урачыста падаў маці прадаўгаваты футарал.

– Што гэта?

– Паглядзі.

У футарале аказаўся залаты гадзіннік у форме сэрца на ланцужку.

– Вешаюць на грудзі, – патлумачыў бацька.

– Тры, – сказала маці. – Трэці гадзіннік дорыш. Куды мне іх чапляць? Куды я спяшаюся, што мне трэба пазіраць на іх? І так ты хочаш з’эканоміць, назбіраць, накапіць грошай? Што толку ад тваіх заробкаў? Чацвёрты год, чацвёрты сезон... Сын без цябе вырас, а ты без сына і жонкі... Дома седзячы, больш зарабіў бы. Тут жа горад, працы хапае. Хоць бы ў нас у парніках... Ці на аэрапорце, як Стэфан... Ці як Карл Капора, на трактары... І ездзіць нікуды не трэба, ні на якія заробкі, ні ў якую Сібір – сядзіць дома, а ўжо кааператыў гатовы, ды які – харомы, палацы!

Бацька хмурыўся.

– Капора... А што ён ведае, акрамя свайго трактара? Хіба ён бачыў калі, як усход ружавее? Як распускаецца першая кветка? Дыхаў водарам тайгі? Начаваў каля начнога вогнішча з рыбакамі? Жыве кратом і памрэ як крот.

– Хай крот, а багацейшы за нас.

– У матэрыяльным плане – але не ў духоўным!

І ўсё ж бацька скіс.

– А можа і праўда... Не йдуць грошы да рук... Можа і праўда тут, на зямліцы роднай... Я ж што хочаш умею, я табе не Капора! Магу хоць бы капітанам на цеплаходзе прагулачным... Па рацэ... Лёгка і грашова, і, галоўнае, прырода...

– Прырода, – уздыхала маці.

Потым бацька выпіў ад засмучэння. Плакаў, цалаваў маці рукі і ўсё паўтараў: “Я сваё шчасце, лепшыя гады праплаваў! Нічога лепшага не бачыў за гэта вось, за нашу Слабодку, нікога лепш за цябе...”

– І я за цябе лепшага не бачыла. І я цябе кахаю і шкадую.

Бацька станавіўся на калені перад маці і цалаваў ёй рукі.

– Як правільна! – усклікваў ён. – Машыну купім, кватэру ў цэнтры... З братамі памірուся, у мяне цудоўныя браты! А то што ж гэта, на самай справе! Жывем нядружна, як няродныя... Нельга так! Трэба ўсё мяняць, усё ў волі чалавека... Хопіць! Вось толькі грошай каб падкапіць... Мне абяцалі... Да зімы...

Назаўтра раніцаю не было ні чамадана, ні бацькі.

– Але ж і сын у вас! – толькі круціла галавою маці.

– Ты мне ўжо, донечка, даруй... Я ж сама думала, ён перабесіцца, перакруціцца ды прыбяжыць дамоў. А ён чым далей, тым горай. Гэта людзі такія. Пасадзі яго на адно месца – счэзне, захварэе, ссохне, прападзе, памрэ... Такі ўжо характар. Няма ў чалавека прывязкі. Хіба што паміраць сюды прыпаўзе, як прыцісне... Такія ўсе паўзуць дамоў. Цябе вось толькі шкода! Сэрца збалелася... Хіба ты такога вартая? Такая маладая, спрытная, ладная... Кідай ты яго, не мучся!.. – а сама запытальна і разам з тым умольна глядзела на нявестку.

– Кідай, – уздыхала маці.

Тады і Домна таксама ўздыхала – з палёгкай, з непрыхаванай радасцю.

– Не кідай, донечка! Прападзе ён без цябе! А ў яго душа добрая, чыстая... Хоць і без цара ў галаве...

– Я ведаю.

Ведаў і малы Петрык – бачыў, як маці ажывае, харашэе, дабрэе пасля бацькавых наездаў.

І ён пачынаў здагадвацца, што справа тут, відаць, не ў мяху з грашыма, а ў тым, што мужчына, які не саромеецца плакаць перад жанчынай, станавіцца на калені і цалаваць ёй рукі, хутчэй за ўсё сапраўды валодае нейкім, можа быць, яшчэ большым за грошы, багаццем.

5

Не паспяваў знікнуць Марк, як з “Ікаруса” на прыпынку каля дома ўжо выходзіў Стахвей, ці, скарочана, Стах.

Звычайна калі дзядзька Стах прыязджаў, дык першыя яго словы былі не “добры дзень”, не “як жывеце”, а – “хто памёр?” – у сэнсе, з жыхароў Чэшскай Слабодкі. Калі размова заходзіла пра чужога чалавека, першай справаю цікавіўся:

– Колькі ён зарабляе?

Пра сябе з гонарам паведамляў, што працуе браніроўшчыкам.

– Адзін метр пагонны – рубель! Памнож – і пабачыш!

У Петруся слова “браніроўшчык” асацыіравалася з бранёй танкаў, слова “пагонны” – з пагонамі на плячах, а ўсё разам – з ваенным сакрэтным заводам, на якім, мабыць, дзядзька Стах выплаўляе для танкаў браню. Праўда, на ваеннага ён быў зусім непадобны. Нізкага росту. Увесь у вяснушках, у рабаціннi. Лысінка з кучаравым вяночкам валасоў, адліваючых меддзю. І за гэта меў некалькі мянушак: Руды, Рыжы, Рабы, а самая распаўсюджаная – Медны.

Дзядзька Стах Медны заходзіў у дом, пачынаў шукаць вачыма, куды павесіць капялюш. Маці хапала капяляюш у яго з рук, увогуле пачынала мітусіцца. Петруся дзівіла гэта – нібыта завітаў дарагі госць. Затое баба Домна накідвалася на сына.

– Табе далёка было пад’ехаць? Цяжка было брата абняць? Чаму вы не мірыцеся?

– Ах, ха, ха, – адказваў на гэта Стах. Прысаджваўся за стол. – Я ж вас паміру! Ах ты, мая Ціша!

Петрык, калі быў малы, думаў, што дзядзька Стах, як і бацька, летуценнік (а яго падсвядома цягнула да паэтычных натур), і пад словам “ціша” мае на ўвазе навакольную цішыню, ёю захапляецца пасля гарадскога тлуму, калі ўсклiквае: “Ах, ты, мая ціша!”

Але цяпер ён ведаў, што Ціша – гэта сучачка дэкаратыўнай пароды, той-тэр’ерчык, дзядзька Стах з жонкай цёткай Таняю надта любяць яе, выгульваюць, мыюць у ванне шампунем, яна нават мае ўласную канапку, хоць і спіць з імі у адным ложку.

– Ты чуеш, што я пытаю, ці ты не чуеш? – не ўнімалася баба Домна, пакуль маці ладзіла закуску.

Стах зноў не адказаў, а пагладзіў пляменніка, як сабачку, па галаве. Петрык даверліва падыйшоў блізка, прыцiснуўся да дзядзькавага калена.

– Бач, вялікі вырас. Калі ў школу?

– На той год, – адказала за Петрыка маці.

– Пойдзеш у школу – не бойся. Я памагу. У мяне сусед настаўнік. Лёня завуць. Лену маю вучыў, і цябе будзе вучыць.

– Памажы, Стахвейка, – паддобрывалася маці. – Хто ж яму паможа, сіраце пры жывым бацьку?

– То яшчэ бацька... Пустазвон, перакаці-поле. Пустазелле. Колькі ён зарабляе? На білет хоць былі грошы? Ці ў вас прасіў?

– Былі...

– А кулак не аб’яўляўся? – спытаў Стах, маючы на ўвазе брата Стэфана.

– Які ён табе кулак?! – не вытрымлівала Домна. – Ён табе родная кроў, а не кулак!

– А хто ж ён? Кулак. Адгарадзіўся ад усяго свету, знялюдзеў ужо, здзічэў – нават палітыкай не цікавіцца... Каб мог, дык неба закрыў бы купалам.

– Сходзі, прашу цябе, да Стэфана, – усё яшчэ не губляла надзеі Домна. – Сходзі!

Стах задумаўся.

– Гэта што там на падаконніку? – памаўчаўшы, спытаў у маці. – Памідор? Можна мне памідор? Яны, цяплічныя, смачней чым з грады. Колькі ты там на сваіх парніках зарабляеш?

Выпіў, закусіў памідорам, пасаліўшы яго перад тым, паведаміў, што “гурок на 80 працэнтаў складаецца з вады, затое ў памідоры калорыяў – як у мясе!” З кожнай чаркай язык яго развязваўся. Ён дэманстратыўна звяртаўся толькі да маленькага пляменніка, называючы яго то Петрыкам, то Цішаю.

– Ты ведаеш, як я жыву? Які я багаты? У мяне ў кватэры ў футбол гуляць можна! Ах, ты, мая Ціша! А грошай на браніроўцы зарабляю столькі, што мог бы засыпаць цябе з галавою, як лістамі з клёна ўвосень!

І Петрыку зноў бачылася ў гэтым параўнанні – грошай з кляновымі лістамі – паэзія.

Маці з Домнай і гаварыць са Стэфанам перасталі, бо ўсё адно без толку, на пытанні ён не адказваў – або рабіў выгляд, што не чуе, або бесцырымонна мяняў тэму і казаў:

– Ах-ха-ха. Дзе ж ты, мая Ціша! А той усё плавае... Я ж табе паплаваю!

Баба Домна скрушна глядзела на яго.

– Як ты такі дамоў заедзеш? Што Таня скажа?

Выводзілі Стаха да прыпынку маці пад адну руку, баба Домна пад другую. Пятрок ззаду нёс капялюш. Дзядзька Стах не хацеў ехаць, парываўся абняць Домну. Ад перапаўняючых яго пачуццяў, ад хмельнага захаплення жыццём ён раскідваў рукі (гальштук матляўся):

– Ты ляці ад Волгі да Ур-ра-а-а-а... – расцягваў, разгортваў грудзі і лёгкія, і так доўга цягнуў на “а”, нібы заклініла яму, і хацелася закончыць за яго, выгукнуць гэтае заключнае “ла!” Нарэшце ўсаджваўся ў аўтобус і з песняю адбываў.

Ледзь паспявалі перавесці дых, як у двары чуўся тупат. Цяжкай хадою праходзіў па сцежцы і ўзнікаў на парозе дзядзька Стэфан. Моўчкі здымаў кепку, азіраўся. Маці брала кепку і чапляла на той самы цвік, дзе нядаўна вісеў капялюш.

– Гэта ж трэба! Як цікуюць адзін за адным! – усплясквала рукамі баба Домна. – Не каб разам сабрацца!

Дзядзька Стэфан пазіраў у падлогу. Так і чакалася, што зараз чалавек пачне каяцца, прасіць прабачэння, выкручвацца. Але ён не каяўся, а казаў толькі:

– Во-о-сь, – і апускаўся на табурэтку.

Стэфан працаваў вартаўнікам на аэрапорце, куды ездзіў веласіпедам. Калі яго брат Стах смакаваў слова “браніроўшчык”, дык Стэфан, падкрэсліваючы выгоднасць свайго вартаўніцтва, з няменшай важнасцю зазначаў, што ў яго праца:

– Суткі праз двое!

Жыў вельмі замкнута, аднаасобна, вёў амаль натуральную гаспадарку. Але імкнуўся да яшчэ большай незалежнасці, поўнай.

– Ты не мог раней прыйсці? – ужо на яго перакідвалася Домна. – Далёка табе?

На што Стэфан зноў цягнуў глыбокадумна:

– Во-о-сь.

У яго быў выгляд суддзі, ці пракурора, які нарэшце заявіўся, каб сказаць сваё апошняе важкае слова і абвесціць прысуд. На Домну ён не звяртаў увагі, а ў братавай строга спытаў:

– Дык кім ён там у цябе робіць?

– Яго зразумееш? Ці то сплаўшчыкам, ці лоцманам, ці боцманам... Як гэта правільна: лоцман ці боцман?

– Не ведаю і ведаць не хачу, – адрэзваў Стэфан. – Брэша ўсё жыццё. Абодва слова праўды не сказалі ніколі: што твой, што Медны...

– Які ён табе Медны?! – не вытрымлівала, крычала Домна. – Ён табе родны брат! Вы мірыцца калі-небудзь надумаеце?! Чаго вам не хапае?! Здаровыя, не калекі, не лядачыя, з рукамі-нагамі, багатыя... Жывеце асобна, як у раі... Што вы дзеліце?

Адказу не дачакалася, ды, было відаць, не надта і чакала яго, а проста так казала – па завядзёнцы.

Дзядзька Стэфан таксама доўга сядзеў. Піў “абрыкосаўку”, закусваў, памаленьку чыхвосціў аднаго брата, другога, і ўсіх слабадчан за кампанію.

Калі ўсё канчалася, маці падлічвала страты і толькі рукамі разводзіла.

– Але ж і сыны ў вас! Гэта ж трэба: трое мужчын перабыло, усе адчынялі веснічкі, бачылі, што клямка на адным цвіку вісіць – і ніхто не паправіў! Прыдуць, як у шынок, паядзяць, пап’юць, пачэшуць языкі, а ты слухай ды кожнаму ківай... Я думала, у мяне муж, ды свякруха, ды два дзеверы – я з імі гора ведаць не буду! А тут – абы-што!

– Ох, твая праўда, донечка... Я ўсё думаю, не яны – я вінаватая! Мо я ім замінаю?..

Гэта была любімая бабіна тэма. Неаднойчы яна і раней казала, што, відаць, толькі яе смерць памірыць і аб’яднае братоў.

6

Аднойчы ў красавіку, пад вечар, Пятрусь з сябрам-аднагодкам Тамашам Капорам гулялі каля аўтобуснага прыпынку ў “цір” – шпурлялі каменьчыкі ў шыльду “Чэшская Слабада”.

Выйшла з дому Галька, старэйшая Тамашава сястра, у белай спаднічцы, у белых калготках. Галя вучылася ў школе, ёй было ажно 9 гадоў. З імі, малымі, яна не цырымонілася. Любіла мерацца ростам, падцягвала за вуха блізка, праводзіла далонню па макаўцы – і Тамаш, і Петрык даставалі ёй толькі да грудзей.

Галька агледзелася, пазяхнула. Ёй было сумна.

– Што вы тут робіце? Яшчэ вочы сабе не павыбівалі. Хадзем лепш пад грушу траву есці, – загадала яна камандзірскім тонам.

І яны пайшлі вузкай сцяжынкай на поле пад грушу.

– Усё гэтае поле наш тата засеяў, – як бы між іншым паказвала вакол рукой Галька.

Поле зелянела маладым жытам. Пасярод поля ўзвышаўся пагорак, парослы дзікай травой і жоўтымі дзьмухаўцамі – у зялёным моры маленькі востраў, з пахіленай грушай замест пальмы.

– Грушу хацелі спілаваць, але тата не даў.

Адсюль, з пагорка, на ўсе чатыры бакі адкрываўся іхні родны краявід. Зялёная рунь пагранічнай паласой аддзяляла горад ад Слабады. Там, адкуль яны прыйшлі, у Слабадзе, няспешна цякло сваё жыццё. А наперадзе поле ўпіралася ледзь не пад самыя вокны белых гарадскіх пяціпавярховак, новенькіх і яшчэ недабудаваных. Сонца заходзіла ў тым баку, адбівалася ў шыбах, свяціла ў вочы.

Цікава было вось так стаяць на мяжы горада і сяла, узвышацца над гэтым, ды яшчэ і мець волю: хочаш – вяртайся дамоў, у Слабаду з яе домікамі, садамі, рэчкай, лесам, хочаш – ідзі ў горад з яго спакусамі.

– Ву-у-нь у тым доме, – не прамінула пахваліцца Галька, – мы будзем жыць. Татка кватэру там будуе.

Карл Капора быў майстар на ўсе рукі. І блізка нельга было ставіць Петрусёвага бацьку з механізатарам Карлам Капорам. Тое, што Марк толькі збіраўся зрабіць, дзядзька Карл ужо рабіў. Ён паспяваў зарабляць грошы, будаваць кватэру, на сваім трактары са зменным абсталяваннем араў поле, засяваў, жаў, малаціў; акрамя таго быў галоўны над чысцінёй у Слабадзе – звозіў смецце з бакаў на прыпынку, узімку чысціў вуліцы ад снегу касым нажом-адвалам, а ўлетку адмятаў іх круглым жорсткім венікам-валам, прычэпленым ззаду да трактара. Што і казаць – гэта табе не “капітан дальняга плавання”...

– А цяпер давайце есці траву. Без каманды не рабіць нічога! – папярэдзіла Галя.

Елі лежачы на жыватах. Трава сакавітая, сціснеш у пальцах, аж пырскае з яе. Есці трэба было так, як вучыла Галя: асцярожна цягнуць, тады травінка з ледзь чутным прыемным скрыпам выходзіць з сустава – кончык белы, і яго можна есці – салодкі, смачны... Калі ж падняліся – выкачаныя, выпэцканыя ў жоўтыя і ў зялёныя плямы, – Галька агледзела сваю спаднічку і калготкі і ледзь не заплакала. Але стрымалася. Будучы камандзіршай, бесклапотна сказала:

– А-а, памыюцца! Давайце далей ляжаць! – і зноў плюхнулася на жывот; маўляў, мне ўсё роўна.

Ляжалі на цёплай траве ўкруг, цесненька, блізенька, галава да галавы, ногі ўраскід, падобныя на маленькіх маляроў, і шэпатам абмяркоўвалі важную, надзённую тэму: што будзе, калі Брэжнеў памрэ? І ці могуць такія людзі наогул паміраць?

– Брэжнеў ніколі не памрэ, – упэўнена сказаў Пятрок. – Яму вучоныя дадуць такі ўкол, ад якога ён памаладзее. А потым пастарэе – а яму зноў укол...

Гальцы і без таго было прыкра за спадніцу і калготкі, а тут яшчэ так яўна забіралі яе камандзірскія паўнамоцтвы.

– А Леніну чаму не далі?

– Вучоных не было. Таму Леніна і не закопваюць у магілу. Ён ляжыць у маўзалеі і чакае, пакуль вучоныя прыдумаюць такі ўкол, і ён ажыве.

– Усё ты ведаеш! Што ні спытай! І адкуль ты такі разумны ўзяўся? – ветлівенька, салодзенькім, як трава, галаском пачала Галя.

– Баба Домна расказвала.

– Баба, баба, – перадражніла Галька. – Можна падумаць, нейкая баба больш ведае, чым у школе вучаць! Хочаш, я скажу, чаму ты такі разумны?

– Ну, чаму?

Але яна марудзіла. Азірнулася. Пачырванела.

– Дай вуха. Ты таму такі разумны, бо ты...

І выдыхнула яму ў вуха слова.

Каб яна проста сказала, уголас, без гэтых таямнічых падрыхтовак, Петрусёк бы ўвагі не звярнуў. Падумаеш – чуў ён сто разоў яшчэ і не такое. Ён дасюль нават не ведаў, што гэта кепскае слова. Але, мяркуючы па тым, як пачырванела Галька, як яна азіралася, перш чым гэтае слова прашаптаць, было тут несумненна штосьці нядобрае, брыдкае, саромнае, абразлівае.

– Няпраўда! – ускочыў ён на ногі.

– А вось і праўда! Ты не такі, як мы, а чарнявенькі і лупаценькі... Як і твой бацька...

Гэта ашаламіла яго. Раней ён ніколі не задумваўся, чаму ў чалавека такая, а не іншая знешнасць, яго не цікавіла, які ў каго нос, рот, губы, падбародак, яму было ўсё роўна, якога памеру вушы, кучаравыя валасы ці прамыя і тырчаць пасмамі.

Усё гэта было так нова, так дзіка, так нечакана, што ён проста разгубіўся. Галоўнае, за што?!

Яго гарманічны сусвецік, дзе ўсе людзі летуценныя паэты, добрыя, шчырыя, разбіваўся цяпер адным гэтым словам, як шкло жалезным малатком.

– А скажы мне! – хныкаў Тамаш, цярэбячы Гальку за выпэцканыя калготкі. – Я таксама хачу пачуць!

Галька і яму прашаптала на вуха. І яны ўжо абое захіхікалі, брат з сястрою.

У Петрыка яшчэ больш сцялася ўсё ў сярэдзіне. Вочы ў яго пачалі налівацца слязамі. Ён хацеў крыкнуць, але замест гэтага толькі прашаптаў:

– Дык і што з таго?

– А тое, што ў армію цябе не возьмуць! – заявіла бязлітасная Галька. – і ў школу не прымуць, і дзеўкі ў цябе ніколі не будзе!

Яна яшчэ і языком пацвяліла.

Пятрусь нічога лепшага не прыдумаў, як падцягнуць штонікі на гумцы – і наўцёк! Пабег па зялёным жыце не разбіраючы дарогі.

А ўслед яму неслася:

– І бацька ў цябе!.. І дзед твой не герой!.. І дзядзькі твае!..

Петрык бег з усіх ног, спатыкаючыся.

Дзверы ў веранду былі насцеж.

Маці смажыла на пліце мойву. На стале стаяла міска з мукою і пляшка алею. Шквырчала патэльня, пырскалася гарачым алеем, тоўстыя доўгія рыбкі, абваленыя ў муцэ, з аднаго боку ўжо былі падрумяненыя, карычневыя, у некаторых з жыватоў выпірала жоўценькая ікра, падсмажвалася – самае смакоцце!.. Петрык заўсёды любіў вылушчаваць гэтыя прадаўгаватыя долькі, што так прыемна лопаюцца на зубах, калі іх жуеш. Іншым разам ён так парадаваўся б такому святу!

Але цяпер ён уляцеў у веранду з выглядам чалавека, у якога здарылася вялікае гора.

– Мама! – крыкнуў адчайна. – Мама, я... Я...

– Што?

Тут Пятрок прыкусіў язык. Ён чамусьці таксама пабаяўся сказаць тое слова ўголас, а зрабіў усё па-Гальчынаму. Спачатку азірнуўся, потым пачырванеў, і толькі тады прашаптаў маці на вуха:

– Галька сказала, што я...

– Усё?

– Усё.

– Дык што ж тут такога? – сказала маці. Яна была занятая, да таго ж яўна не ў гуморы. – Хоць бы і так. Ты і праўда падобны. Вунь які чарнявенькі, лупаценькі, вушаценькі... Рыхтык бацька.

Пырснуў алей на руку, і маці войкнула.

– Не стой пад рукою!

– Гэтак ты за мяне заступаешся?! – ужо з непадробным адчаем, не ведаючы, што ж гэта ў свеце робіцца, усклікнуў Пятрок. – Ну, калі той бацька яшчэ раз прыедзе! Я яму, калі вырасту... Я...

– А пры чым бацька? Яго ж твая любімая баба Домна нарадзіла. Дык ідзі спытай, ад каго ён. Мо ад Якава?

Маці знарок казала гучна, каб бабуля магла чуць, бо яе пакойчык быў блізка ад веранды. Бабуля Домна не выходзіла. Якраз учора ў яе была пенсія, трохі пагулялі, паспявалі, і цяпер яна, як заўсёды ў такіх выпадках, адчувала сябе вінаватай, старалася лішні раз не трапляцца на вочы і на язык нявестцы.

– Яна нікому не кажа, а ты спытай – табе мо скажа.

– Я да яе ніколі ў жыцці не пайду! – і зараз жа пабег да бабы Домны.

7

Пятрусь піхнуў дзверы, уваліўся ў пакой.

Грозны! – штонікі на гумцы, сандалікі, шапачка круглая, надзетая брылём назад і ад таго падобная на ярмолачку.

І з месца ў кар’ер:

– Ад каго мой бацька?!

А баба Домна стаіць перад ім, маўчыць, і ўсміхаецца светла. Паддаценькая, добрая. Шчочкі румяныя, зубкі цэлыя, вочы лагодныя.

– Я твой дом спалю, і цябе разам!

– На, палі.

Дастала з прыпечка карабок сернікаў, пашамала, а ў рукі не дала, хітрая.

Ахайны пакойчык. На тумбачцы тэлевізар, закрыты вышытай сурвэткай. Графінчык “абрыкосаўкі” на адкідной крышцы серванта, вакол графінчыка – рассыпаныя цукеркі. На стале букет у слоіку. Букеты яна ставіла круглы год – зімою проста галінкі смародзіны або маліны, яны хутка распускаліся, зялёнымі лісткамі маладзілі пакой, і моцна пахлі вясною. Цяпер стаялі стаўбункі ледзь-ледзь распукнутага сіняга лубіну. Пятрусь заўсёды збіваў палкаю яго галоўкі, лічыў пустазеллем, і нават не здагадваўся, што звычайны лубін, пастаўлены ў слоік, можа быць такім прыгожым.

– Ад каго мой бацька? – ужо не так агрэсіўна спытаў унук.

– Ад дзеда Андрэя – ад каго ж. На, сам паглядзі...

І зняла са сцяны рамку, дзе пад шклом – пажоўклае фота з зубчыкамі па краях. Малады, вельмі сур’ёзны твар, засмучаны прадчуваннем хуткай смерці. На ўсіх без выключэння даваенных здымках такія твары – нават у тых, каму наканавана выжыць.

– Бачыш, які падобны? Усе ад Андрэя – і бацька твой, і дзядзькі. Усё ён паспеў. І сыноў нарадзіць, і дом гэты зрабіў, і печ склаў, і грубку... Тут усё яго рук. І вішні на двары пасадзіў, і абрыкос...

– Абрыкос? Дзед Андрэй?

Аргумент з абрыкосам падзейнічаў. Прамільгнула думка, што цяпер і яму, Петрыку, будзе чым хваліцца; Галя Капора скажа: мой тата, мой тата, а ён ёй – а вось мой дзед Андрэй!.. І зараз жа ўспомнілася, што расказваць больш няма каму, цяпер яны з Галькай ворагі.

– Ну, бачыш, ад каго твой бацька? Ад найбольшага героя!

– А чаму ён не ў брацкай магіле каля аэрапорта, як усе?

– Бо ён такія подзвігі рабіў, што яго асобна пахавалі. Хто ў брацкай магіле, той меншы герой, а хто ў асобнай – той большы.

Пятрусь слухаў з недаверам, але бабуля казала так упэўнена, пераканаўча, што ён быў зусім супакоіўся. Але тут зноў крыўда нахлынула.

– А яны дражняцца! Кажуць, што я... – і зноў не адважыўся вымавіць уголас, азірнуўся, як і з мацi, і пачырванеў, і паманіў бабу, каб нахілілася. Прашаптаў ёй на вуха.

Бабуля выпрасталася, стала строгай, урачыстай.

– Ніколі больш такога не кажы! І не паўтарай! Ні ў голас, ні сам сабе не кажы, бо гэта самае брыдкае, самае страшнае слова, якое толькі можа вымавіць чалавечы язык!

– Горш за мацернае? – прашаптаў Петрык, у якога аж мурашкі па спіне папаўзлі ад яе біблейскага тону.

– Горш! І таго, хто гэта кажа, у турму пасадзяць, і Бог на небе пакарае так, што язык адсохне, і рукі-ногі паадсыхаюць!

– А Галька сказала, – заміраючы ад страху, прашаптаў Петрык. – Не пабаялася... І што ёй за гэта будзе?

– Бог пакарае.

– Калі?

– Ну, не адразу... Трошачкі пасля таго, як сказала. – Тут бабуля прыслухалася, прыпала да вакна: – Нехта ідзе да нас...

Але дзверы ўжо стукнулі. Петрыку і соладка было, і страшна, і так шкада Гальку! А раптам у яе язык адсохне? Ці рукі адымуцца? Яна такая прыгожая... Жывая, жвавая... Пругкая, як ікрынкі мойвы. І Петрыку было заўсёды прыемна, калі яна мерылася ростам і прыціскала яго да грудзей. Ах, што ж яна сама сабе нарабіла, дурніца! Цяпер ён і рады быў бы памагчы, ды ўжо, відаць, ніяк.

– А яны яшчэ дражнілі мяне разумным, – ні з таго ні з сяго ўспомніў ён.

– А ты не паказвай крыўду. Бо яны толькі таго і чакаюць. І калі ты злуешся, дык яшчэ больш будуць дзяўбаць. Яны табе – разумны, а ты адказвай – яшчэ і які разумны, разумнейшы, скажы, за вас! Я, скажы, такі разумны, як Брэжнеў.

– А яны крычалі, дзеўкі ў мяне не будзе, – адно за адным прыгадваў Петрык.

– А ты скажы – мае дзеўкі яшчэ не нарадзіліся, яны не роўня вашым, мае, скажы, дзеўкі будуць з чыстага золата!

Параўнанне не вельмі спадабалася ўнуку – лепш было б, каб яго дзеўкі былі жывыя і цёплыя, як Галька, а не з мёртвага халоднага золата. Але ўсё адно яму прыемна было слухаць, і лягчэй рабілася на сэрцы. Ён бачыў, што бабуля шкадуе яго, хоча абараніць, і таму знарок перабольшвае.

– Яшчэ казалі, што ў армію не возьмуць...

– А ты скажы – і возьмуць, і выберуць у генералы, і я буду ў сухім штабе сядзець, а вы ў акопах мокнуць, – мякка слала баба Домна.

А сама цукеркі падсоўвае, і ўсё свеціцца дабром. Кошачка падыйшла, стала ласціцца аб ногі. І сцены добрыя тут, і тэлевізар добры, і так прыемна пахне абрыкосавай настойкаю...

– Ну, бабулечка, я цябе так любіць буду, не ведаю як!

Радасны, супакоены – з такой навукай не прападзе цяпер! – пабег Петрык на веранду. А там Галькін бацька, трактарыст Карл Капора. Сядзіць за сталом і есць мойву.

– ... А я бачу, нешта не так. Пцьфу-пцьфу... Галя ледзь не плача. Што такое? Я пытаю – маўчаць. Я за папругу – маўчаць. Я здымаю папругу... Тут Тамаш прызнаўся. Галя, кажа, дражніцца! Петрыка, кажа, задражніла. А яна пераражывае, во яно як... Ну, думаю, раз так – схаджу, гляну. Думаю, трэба схадзіць, глянуць. Пцьфу! Схаджу, думаю, адведаю, – усё паўтараў Капора, відаць, ставіў сабе ў заслугу свой прыход.

– Не плюйся... Усе дзеці спрадвеку дражняцца.

Маці наклала на талерку рыбы, зверху лусту хлеба, падала сыну:

– Бабулі аднясі... Бо яна ганарыстая, сама не прыдзе, – патлумачыла Капору. – Пакрыўдзілася, што я мо не так сказала пра яе ўчарашнія гулі.

Петрык аднёс і хуценька назад – паслухаць.

– ...Дык я думаю, гляну. Як хлопцу пасля таго, як яго пакрыўдзілі. Наўрад ці яму соладка на душы, – развважаў Капора. – Няможна такім словам дражніць чалавека. Калі ўжо так не церпіцца, ну, скажы, дапусцім, яўрэй. Чалавек жа не вінаваты, што яўрэй, правільна? Што ж тады, не жыць?

– Абы-што ты плявузгаеш! – злавалася маці. – Чалавека ніяк не трэба дражніць! Ніякім словам! Ды не плюйся ты!

Капора меў дурную звычку – казаць перыядычна “пцьфу-пцьфу”. Праўда, сліна не ляцела, але было непрыгожа, непрыемна, бо здавалася, што вось-вось сліна выляціць. А так як заходзіў ён часта, любіў пасядзець, і чалавекам лічыўся важным, патрэбным са сваім трактарам і сваімі ўмелымі рукамі – такога не выганіш, дык, бывала, маці, стаміўшыся рабіць яму заўвагі, дэманстратыўна прыносіла і расцілала на падлозе каля яго ног газету.

Цяпер маці марна старалася змяніць тэму.

– Усё! Каб больш не вучыў гэтаму сваіх дзяцей. На гурка вазьмі.

– Гурка папрэбую... Смачны, салодкі... Пцьфу!.. Чаго ўжо тут... Так ужо атрымалася... Трэба выгляду не паказваць... Трэба цярп***л***енне... Я вось з адным служыў, дык у яго было прозвішча Яблонскі...

– І што?

– Цярпеў. Тут толькі адно – цярп***л***енне і яшчэ раз цярп***л***енне...

– Ну, вушы проста ад цябе вянуць! – не вытрымлівала маці.

– Ты вунь якая ладная, русая, прыгожая... Гарна маладыця! А Пятрок, бачыш, не ў цябе ўдаўся... Бывае... Я Гальцы гэта ўмазгую. Папруга паможа... Калі ўжо так закарцела, язык свярбіць, дык можна ж якое іншае слова знайсці... Сказаць – рускі, ці паляк, ці чэх...

– Я табе соты раз паўтараю – ніяк не трэба дражніцца!

– Мы мо і ёсць якія чэхі. Нездарма ж так назвалі – Чэшская Слабодка... Проста так не назавуць. Людзі калі ўжо даюць назву, дык ведаюць, што да чаго. Калі б тут жылі, дапусцім, яўрэі, была б, можа, Яўрэйская Слабодка... Альбо каб жылі славакі – Славацкая Слабодка...

Капора марудна набліжаўся да высвятлення ісціны. Гаварыў з задавальненнем, было відаць, што падабаецца яму тут. Гаворачы, ён адначасова еў мойву, гурок, а найбольш – маці вачыма.

– Абрыкосам пахне, – нюхаў чарачку, разглядваў на святло. – А калі б жылі рускія – звалі б Руская Слабодка... Пцьфу...

– Не магу я больш слухаць! – зусім раззлавалася маці. – Як веснічкі целяпаюцца, дык хоць бы хто памог... А ты спаць ідзі – даўно пара! – на сына.

Петрык пайшоў, распрануўся, акуратна склаў на табурэтку штонікі, кашулю, зверху кепачку. За вакном было зусім цёмна. Лёг у ложак і накрыўся коўдраю. І адразу ж перад вачамі паплылі зялёныя і жоўтыя плямы, чамусьці падумалася, што ствол абрыкоса так і не пабялілі...

Маці ціха прыйшла ў цемры. Пачала абдымаць яго.

– Ах ты мой дурненькі, я ж цябе так люблю... Ты ж сам сябе не можаш бачыць збоку, а ты такі спрытненькі, ладненькі, прыгожанькі... Добры, ціхі... Самы разумны ў мяне!

А ён выкручваўся, не даваўся ў рукі, мармытаў:

– Не хачу быць разумным...

– Ты ж толькі калі вырасцеш, дзеўку палюбіш, не забывай пра матку, добра? Бо дзеўка скажа, нашто нам матка – старая, нягожая... Не ўсе нявесткі свякрух любяць...

– Не хачу расці! – шыўся ён пад коўдру.

– А што ты хочаш?

– Вось тут з табою жыць, і на вуліцу не выходзіць!

Маці весела смяялася, і Петрык таксама супакоіўся – ён успомніў, што цяпер у яго ёсць навука бабы Домны і яму больш няма чаго баяцца. Раніцай ён выйшаў на вуліцу, па звычцы прытрымліваючы веснічкі дзвюма рукамі. Але яны ўжо не калываліся, клямка сядзела надзейна. Каля Капорынага дома стаяў матацыкл з каляскаю. Дзядзька Карл дзелавіта піхаў палачку ў бак – правяраў, колькі бензіну. Побач стаяла Галька ў бялюткай, адмытай-адпрасаванай спаднічцы і трымала ў руках самы сапраўдны матацыклетны шлем! Пятрок адвярнуўся, раздумваючы, ці не шмыгнуць назад у двор. Але Галька ўбачыла яго і ўзрадавана махнула яму рукой. Яна была вясёлая! Яна клікала яго, каб ён падыйшоў. Ён марудзіў. Яна сама падбегла.

– А мяне сабака ўкусіў! – пахвалілася.

– Чый?!

– Наш.

– Калі?!

– Учора ўвечары, позна, калі тата ад вас вяртаўся.

Пятрусь стаяў аслупянелы. Вось дык падзеі! Як хутка прыйшла кара! Злачынства – і імгненна пакаранне... Але ж ён не хацеў гэтага! Цяпер Галька ўзненавідзіць яго, падумае, гэта ён на яе кару напусціў... Ён ужо сабраўся ўсё растлумачыць, сказаць, што не ён вінаваты – ён ніколечкі не крыўдуе! – а слова, якое нельга вымаўляць чалавечаму языку, але тут Галя сказала:

– Нага сіняя, як неба! Хочаш, пакажу? – і задрала спаднічку.

Нага была не як неба, а хутчэй як вясёлка на небе: сіняк, густа змазаны ёдам і зялёнкаю, і ад таго рознакаляровы, і на сіняку – чорныя, заманлівыя сляды дзірачак ад зубоў, зверху і знізу.

– З сабакі поўсць стрыглі, палілі і попелам замазвалі...

– Навошта?

– Каб не заікалася. І яшчэ доктар прыязджаў. Цяпер мяне будуць вазіць у паліклініку на ўколы.

Сколькі навін! Петрык аж пазайздросціў.

– А ты ў шл**ё**ме будзеш ездзіць?

– Канечне! Гэта ж горад; там без шл**ё**ма нельга, адразу арыштуюць.

Не – усё ж такі Галька здароўская! Вунь колькі прыгод, і як прыгожа ўмее расказваць – “нага сіняя, як неба!”..

8

Першага верасня маці памагла Петрыку ўздзець на плечы ранец – дачакаўся свайго часу бацькаў падарунак, узяла за руку і павяла на прыпынак.

Па дарозе сустрэлася Галька Капора з братам Тамашам. Хлопчыкі міжволі пацягнуліся адзін да аднаго, адзін чарнявы, другі бялявы, абодва падстрыжаныя, вушатыя, натапыраныя і напалоханыя – дзеці поля, лесу, рэчкі, прастору, волі...

На прыпынку ўжо многа стаяла слабадскіх школьнікаў. Старэйшыя былі вясёлыя, смяяліся, хлопцы штурхалі дзяўчат, а меншыя, такія, як Петрык з Тамашам, збіліся ў маўклівы гурток са сваімі букетамі гладыёлусаў вышэй галавы, а ў дзяўчынак у кожнай на галаве яшчэ неверагоднай велічыні банты.

Паказаўся знаёмы “Ікарус”. Раптам усе пачалі хвалявацца: а можа не спыніцца? Аўтобус і праўда праехаў далей чым трэба, потым усё ж прытармазіў, даў задні ход і неахвотна спыніўся.

Ехаць было два прыпынкі. Раней Пятрусь бачыў школу толькі з акна аўтобуса. Звычайна калі вадзіцель аб’яўляў: “Школа!” – кожны раз ён прыліпаў лобам да шкла і з недаверам, нават са страхам пазіраў на цаглянную трохпавярховую будыніну, якая трывала асацыіравалася ў яго з турмою. Колькі ён сябе помніў, старэйшыя палохалі яго:

– Пачакай, пойдзеш у школу – пабачыш...

– Там, браце, не мёд!..

– Гуляй цяпер – бо ў школе не пагуляеш!..

Калі ім верыць, галоўная задача школы была ў абмежаванні свабоды, а ўся навука складалася з суцэльных забаронаў. Там на ўроках забаронена гаварыць, азірацца, уставаць, свістаць; няможна было нават, калі захочаш, выйсці ў прыбіральню. Трэба было толькі сядзець моўчкі, рукі склаўшы, і вачэй з настаўніка не зводзіць.

Аднак усё аказалася не такім і страшным. Пасля ўрачыстай лінейкі іх прывялі ў клас. Петрыка пасадзілі за адну парту з Тамашам. Клас вялікі, прыгожы. Стаяў прыемны пах, які бывае пасля рамонту. Праўда, каляровыя плакаты былі страшныя – на адным чалавек з разрэзаным жыватом, дзе ўсё напаказ, усе вантробы да апошняй кішачкі; на другім – чалавек зацягваецца цыгарэтай, і лёгкія ў яго гніласна-зялёныя, а побач другі чалавек удыхае водар ружы, і ў гэтага лёгкія чысценькія, ружовага колеру. Потым карта, глобус. Каля вялікай дошкі стэндзік, там кішэнькі для картак з лічбамі і з літарамі; да кожнай літары малюнак: “в” – вожык, “г” – грыб, “е” – лясная

красуня-елка, “ё” – тая самая елка, толькі навагодняя, прыбраная бліскучымі цацкамі.

Малады настаўнік адразу спытаў:

– Хто ведае на памяць верш?

– Я!

– Хто?

– Дворак Пятрок!

Увесь клас так і паехаў са смеху. Пятрусь з Тамашам нічога не разумелі.

– З гэтага дня вы ўжо вялікія, – сказаў настаўнік. – Таму адвыкайце ад гэтых сю-сю, Марыначак-Паўлiначак, Сяргейкаў-Петрачкоў. Наступны раз будзеш казаць – Дворак Пеця, або Дворак Пётр. Так і прыгажэй, і больш правільна. Ну, расказвай верш.

– Мы вясёлыя рабяты. Наша імя...

“Жарабяты”, – хіхікнулі ззаду.

– Акцябраты! – пакрыўджана выгукнуў Петрык.

– Добра, сядай. А хто ўжо ўмее чытаць?

– Я! Я – Дворак Пётр!

– Якая гэта літара?

Баба Домна вучыла ўнука так: “каля мяне парасяты” – кэ-лэ-мэ-нэ-пэ-рэ-сэ-ты.

– Сэ, – сказаў ён.

– Не сэ, а эс. А гэта?

Пятрусь бачыў, што “тэ”, але ўжо засумняваўся і сказаў:

– Эт.

– Не эт, а тэ. Можаш прачытаць слова?

– Ге-рой.

– Правільна. Малайчына. Вось ты, Дворак Пётр, і ёсць герой. Цябе ўжо ў трэці клас можна запісваць. На сёння табе хопіць, пасядзі маўчком.

Тамаш Капора зайздросна шаптаў:

– Ну ж ты і хітры! Выкруціўся! Я і не ведаў, што ты такі...

Петрык сядзеў амаль шчаслівы. Настаўнік заняўся іншымі, пачаў дапытваць іх падрыхтоўку. Петрык пакруціўся. Неўзабаве яму стала сумна. Ён падняўся і пайшоў да дзвярэй.

– Ты куды? – заступіў яму дарогу настаўнік.

– У туалет.

– Наступны раз будзеш падымаць руку і прасіць дазволу. Ідзі.

Пятрок выйшаў, пахадзіў па калідоры, спусціўся на двор, сарваў кветку з клумбы. Неяк ногі самі сабой панеслі яго са школьнага двара. Ён і не заўважыў, як апынуўся на полі, ужо зжатым, жоўтым ад

пожні. Вось груша, пад якой яны елі траву. Сцежачка… Так ногі самі і прывялі яго дамоў. Бабуля Домна грэлася ў двары.

– Баба, мяне пахвалілі!

У бабы ледзь не аднялася мова.

– Захацеў быць такім, як бацька?! – ды плескача. – Цябе ж у кут на ўвесь дзень паставяць! На калені на гарох! Лінейкаю па руках!..

Ды зноў плескача! Калі ў абед пад’ехаў аўтобус, і Галька ўрачыста прынесла Петрыкаў ранец, ён, зарованы, запалоханы, мала што разумеючы, толькі прасіў бабулю, каб не казала матцы.

– Ох, і ўляціць табе, – суцешыла яго Галька. – І сёння, і заўтра!

На Петрыкава шчасце, маці вярнулася позна, стомленая, амаль не распытвала, як прайшоў першы школьны дзень, а бабуля, дзякуй ёй, добрая душа, і выглядам не паказала, што нешта здарылася. Не перадаць, з якім сорамам ехаў Петрык у школу на другі дзень. Але і тут абышлося. Настаўнік проста прамаўчаў. Ну ні слоўка!

Тамаш Капора дзівіўся, зайздросціў:

– Трэба ж так умець… Зноў выкруціўся! Спрытняк! І як толькі ўдаецца?

Пятрусь, аднак, напярод вырашыў дзейнічаць больш абачліва, а пакуль – залегчы на дно, каб спадцішка рабіць назіранні і набірацца вопыту.

9

З таго часу, як пайшоў у школу, Петрык толькі і чуў: ты ўжо вялікі, ты ўжо вялікі.

– Ты ўжо школьнік, вялікі, – сказала маці. – Хопіць табе мыцца ў балеі. Будзем ездзіць да дзядзькі Стаха ў мікрараён, у ванну.

І яны пачалі ездзіць да дзядзькі Стаха. Звычайна па пятніцах, увечары пасля працы. Маці напакоўвала сумку буракоў, морквы, бульбы, гуркоў, памідораў.

– Ты прывыкай, і яны хай да цябе прывыкаюць, – вучыла маці. – Мо з настаўнікам паможа… А мо кватэру на цябе перапішуць… Ды прыглядвайся да яго, вучыся! Не глядзі, што ён такі. Гэта ён на людзях прыдурваецца, а сам жыць умее, не тое, што твой бацька…

Петрыка заўсёды ўражваў гэты хуткі пераход ад слабадской цішы да горада. Некалькі прыпынкаў – і вось ты ўжо ў мікрараёне, як на іншай планеце. Дзіцячы сад, чужая школа. Гастраном. Знаёмы двор – прамакутнік, па два дамы з тарцоў, па тры – уздоўж. Усё замкнута. Пасярод двара дзіцячая пляцоўка, арэлі, грыб-мухамор у пясочніцы. Лавачкі ля пад’ездаў.

Дзядзька Стах з жонкай цёткай Таняй жылі ў трохпакаёўцы. Адзіная іх дачка Лена вучылася ў Мінску на доктара. Для яе бацька будаваў яшчэ адну такую ж трохпакаёвую кааператыўную кватэру, але ўжо ў “цэнтры” (як для слабадчан чароўным словам было “мікраараён”, так для жыхароў мікрараёна – “цэнтр”). А пакуль жылі ў сваёй шыкоўнай, прасторнай кватэры ўтрох: дзядзька Стах, цётка Таня і Ціша, сучачка з гладкай поўсткай, крывымі лапкамі, лупаценькая, з вусікамі. Спала яна на канапцы, куды, растаўсцелая, не магла ўзабрацца, тады азіралася, просячы дапамогі, і яе падсаджвалі. Ела з асобнай міскі, а то і з гаспадарскай, за сталом, калі дзядзька Стах браў яе на калені. Выгульвалі яе мала, у асноўным яна сядзела на падаконніку, пазірала ў вакно і тапырыла вусікі.

Маці вучыла Петрыка прыглядацца, запамінаць – а што тут было прыглядацца? Толькі пазіраць і зайздросціць. Прыбіральня, ванна, балкон, кухня – усё ў адным памяшканні, і разам з тым ізаляванае. На падлозе дываны, на сценах дываны. Чысціня, ахайнасць. Мора вольнага часу – сядзі сабе за сталом і нічога не рабі. Цуд, а не гарадское жыццё!

Багатыя Стах і цётка Таня заўсёды прымалі бедных сваякоў – Петрыка з маці – гасцінна, але з паблажлівасцю.

– Ну, што новага? Хто памёр? – яшчэ з парога кожны раз пытаў Стах.

– Пакуль ніхто, – адказвала маці як бы крыху вінавата.

Цётка Таня працавала ў бальніцы медсястрою. І хоць цяпер, дома, ад яе нічым не пахла, Петрыку заўсёды чамусьці здавалася, што ўсё ж такі яна крыху пахне бальніцай, хлёркай і крухмальнай пасцельнай бялізнай. Цётка абдымала Петрыка, пры гэтым абмацваючы, – так, што дрыжыкі бегалі па скуры і рабілася шлакотна, уздыхала:

– Пусценькі... Не ўеты.

Яна ацэньвала чалавека не па адзенні, не па розуме, а па тым, наколькі ён тоўсты; ёй падабаліся людзі мажныя, поўныя, толькі па гэтым яна меркавала і пра цяперашні дабрабыт чалавека, і пра яго будучыню.

Дзядзька Стах таксама мацаў Петрыку жывот, а потым, задзіраючы майку, паказваў для параўнання свой, які ён называў “мамончык”.

– Во які мамон трэба каб быў! – і ляпаў сябе па жываце.

Цётка Таня напаўняла ванну. Петрык распранаўся, сцінаючы плечыкі, папіскваючы, нібы не ў гарачую ваду трэба было ўваходзіць, а ў халодную, увальваўся ў глыбокую ванну з галавой. Якая блакітная

вада! Якая прыемная расслабленасць ва ўсім целе! Ён мог тут ныраць, мог ляжаць на спіне, не дастаючы дна, мог адштурхоўвацца нагамі ад аднаго краю, а рукамі ад другога – і так плаваць узад-уперад. А далей была яшчэ большая прыемнасць, калі маці захутвала яго і выцірала калючым махровым ручніком, ад чаго цела рабілася лёгкім, чыстым, пругкім...

Потым сядалі за стол. І тут у Петрыка вочы разбягаліся. Вэнджаная рыба з белым слоем тлушчу – з Латвіі прысылаў цёткі Танін брат; катлеты, і каўбаса, і галубцы, і з прывезенай імі свежай гародніны – вінегрэт і салаты... І гэта ў будні дзень, без аніякага свята. Дзядзька Стах наліваў сабе віна, перад тым, як выпіць, пытаў у Петрыка:

– Ты ведаеш, колькі тут калорый? Больш, чым у катлеце!

Цішу ён трымаў на каленях. Яна лезла мордачкай ва ўсе міскі, да якіх магла дацягнуцца, ніхто на яе не гыркаў, ёй дазвалялася за сталом тое, што і людзям.

– Ну, бачыш, як я жыву? У мяне ўсё! А ў кулака?

– Бачу, Стахвейка... Такія харомы... Каму яны застануцца? Лена замуж выйдзе, пабудуеш каператыў... А тут? Кватэра вялізная... Мо на сваю Цішу перапішаш? – няўмела жартавала маці. – А мо і майму Петрыку, твайму роднаму пляменніку, перападзе на долю...

На што цётка Таня адказвала:

– Ат, тыя кватэры... Абы голаду не было. Без кватэры можна пражыць, а не паеўшы – не пражывеш.

А дзядзька Стах казаў:

– Ах ты мая Ціша! Ах, ха, ха, – або, каб перавесці гутарку з кватэрнага пытання, проста тыркаў пальцам у тэлевізар. – Ясір Арафат! Цалавацца ў Маскву прыехаў! Я ж вас пацалую...

У кожным пакоі ў іх стаяў тэлевізар, і яшчэ адзін – маленькі – на кухні. Гэты куханны не выключаўся ніколі, і чамусьці заўсёды, у які б час Пятрок з маці не прыехалі, па ім паказвалі адно й тое ж: Палесціна, арабы ў сваіх стракатых хустках і без хустак, яўрэі ў ярмолках і з пейсамі і без ярмолак і без пейсаў; аб’ядноўвала іх тое, што і арабы, і яўрэі заўсёды былі аднолькава ўзбуджаныя, крычалі і махалі рукамі.

– Ніяк не супакояцца, – здзіўлялася цётка Таня. – І за што яны ўсё ваююць?

– За мір у Еўропе, – патлумачыў Стах.

– Ты яшчэ не гаварыў з настаўнікам? – нагадала маці. – Пра Петрыка? – яна хацела выцыганіць у багатага дзевера хоць нешта практычнае. – Памятаеш, ты казаў, настаўніка ведаеш.

– Хто? Я? Ды я яго яшчэ такога, як Петрык, памятаю, як аблупленага ведаю! Гэта ж мае суседзі! На адной лесвічнай пляцоўцы…

Петрык ужо бачыў тыя дэрмацінам абабітыя дзверы, за якімі жыў яго будучы настаўнік. Ведаў, што настаўніка завуць Леанід Міхайлавіч (Стах казаў проста – Лёнька, або Лейба), у яго жонка Лена, у іх дзяўчынка-немаўля. Яшчэ там жылі бацькі настаўніка: дзядзька Міша (Стах казаў – Мейша) – мяснік у гастраноме, і цётка Броня, хворая. Цётка Таня часта хадзіла мераць ёй ціск.

– Ты абяцаў з настаўнікам пагаварыць…

– З Лёнькам? Абяцаў – пагавару. Маё слова – браня. Не цяпер толькі, а гадоў праз пяць. Ён жа з пятага класа вучыць, фізіку… Ён, Лёнька, такі – ён паможа! Алене маёй памог, і Петрыку, пляменніку майму, паможа.

– А вы як з імі, добра жывяце? Не сварыцеся?

– Мы? З імі?! Ды душа ў душу! Яны мяне паважаюць – ты што! Броня хворая, ціск мераць трэба, Таню завуць… А так яны такія ж, як мы! Таксама хварэюць, працуюць, у гастраном ходзяць…

– Можа, ім прывезці што? Бульбачкі, яек, грыбоў… Дык перадаваць жа сорамна…

– Чаго? Прывязі – Таня перадасць. Толькі мяса не вязі – у іх хапае.

– А гуся?

– Ну, гуся можна.

– Вы ж хаця з імі не сварыцеся, жывіце дружна…

– А каго яны будуць зваць ціск мераць? – лагічна заўважыў Стах. – У нас дружба – ты што! – вадой не разліць! Я іду ў гастраном: “Міша, мне лапатку!” Ён выбера ўжо… Да грама адсячэ! Ён мяне навучыў мяса выбіраць, па пражылках: калі белыя – маладое, сінія – брак. У лазню разам ходзім – яны таксама ў лазню, як і мы, ходзяць – там, у лазні, і пазнаёміліся. А да таго жылі – і не ведалі, што суседзі. Неяк у лазні, у буфеце, я каньяк бяру, гляджу – Міша з гастранома! Я крычу на ўвесь буфет: “Міша!” Ён таксама п’е, як і ўсе. Ну, выпілі, ён пытае: “Вы яўрэй?” Я кажу – чаму, я нармальны чалавек.

Дзядзька Стах схапіў Цішу на рукі, прыціснуўся шчакой да мордачкі:

– Ах, ха, ха. Я, скажы, Ціша, на*г*мальная…

Смяяўся дзядзька Стах. Смяялася недалёкая цётка Таня. Пасміхалася, ківаючы галавою, прымушана і неяк нават як бы зусім нявесела, маці. А сама больш, сама шчыра смяяўся Петрык, уяўляючы, як Ціша гаўкае: “На*г*!-мальная!” Цётка Таня паглядзела на гадзіннік:

– Ціша на вулку хоча? Гуляць пара Цішы?

Гэта быў ветлівы знак, што гасцям трэба варушыцца. Дзядзька Стах таксама сабраўся, каб заадно выгуляць Цішу і правесці гасцей. Калі выйшлі, Петрык яшчэ раз паглядзеў на суседнія, у ромбах, дзверы. Уявіў за імі хворую Броню, яе мужа-мясніка – вялізнага дзядзьку ў брудна-белым, з крывавымі плямамі фартуху, са шчарбатай сякераю ў руцэ... Бацька-мяснік трывала пераплёўся з сынам-фізікам, а гэта ўсё разам стварала даволі-такі страшнаваценькую карціну Петрыкавай будучыні.

Пятнаццатага лістапада Петрыку спаўнялася восем гадоў. Напярэдадні, за дзень, маці вырашыла з ім з’ездзіць да Стаха ўжо не ў ванну, а проста ў госці.

– Скажам, што дзень нараджэння заўтра... Мо зробяць падарунак, ці грошай дадуць... Бо ты ж ужо вялікі.

Да гэтага ніякія яго дні нараджэння не адзначаліся, ды так і не казаў ніхто – “дзень нараджэння”, а казалі – імяніны. Петрык нават не памятаў дакладны дзень гэтых сваіх імянін, ведаў толькі, што яны позняй восенню, калі дэсэафаўцы перастаюць ездзіць на аэрадром і скакаць з парашутамі, грыбнікі знікаюць, калі неба імжыць дажджамі, а то і ранішнім прымаразкам аббівае лісце, – толькі адзінокі трактар вуркоча на полі, і нявядома, што ён там робіць, бо ўсё даўно зжата і прыбрана.

Маці зноў напакавала сумку, на гэты раз з разлікам на Стахавых суседзяў. Дзеля такога выпадку закалолі гусака, баба Домна абскубла, абсмаліла і палову акуратна ўкруціла ў чыстую марлю.

Дзверы адчыніў Стах. Ён пахістваўся, і ад яго несла вінам. На Петрыкава з маці “добры дзень” адказаў:

– Чулі, Броню “хуткая” забрала?

На пытанне, дзе жонка, ён зноў адказаў пра Броню:

– Баяцца, што сперлізуе. Я ж вас сперлізую!..

– Дзе Таня, я пытаю?

Высветлілася, што Таня сёння ў начную змену. Распрануліся, сумку распакавалі. Нязвыкла было бачыць голы стол, на якім толькі пляшка віна і шклянка. Пакуль Петрык забаўляўся з Цішаю, якая хадзіла на задніх лапках, маці пачала заварваць гарбату, а дзядзька Стах сеў за стол і выпіў віна.

– Хто ў вас памёр?

– Усе жывуць, – стомлена сказала маці. – Вось восем гадоў хлопцу заўтра...

– Заўтра?!

Стах імгненна стаў сур’ёзны. Апусціў галаву, задумаўся. Потым сказаў:

– Годы сваё бяруць, – яшчэ падумаў крыху і паўтарыў: – Усё цячэ, усё змяняецца... Ах, ты мая Ціша.

– Малы... падарунка чакае.

– А я яго ў лазню, у парылку звадджу.

– Куды яго ў парылку, сэрца лопне, ён жа малы!

Маці з Петрыкам селі піць гарбату. Дзядзька Стах быў зусім развезены і нязвыкла маўклівы. Потым ні з таго ні з сяго ўспомніў пра “кулака” – брата Стэфана, і ўзарваўся:

– Ты сама бачыш, як я жыву! А ён?!

– Бачу, бачу – багата жывеш.

– А ён хваліцца, што ў яго зямля! Ды ў яго, як у латыша – хрэн ды душа!

– Паехалі, сынок...

Маці з Петрыкам ўжо сабраліся, апрануліся, стаялі з пустой сумкай у парозе, а Стах, хістаючыся, з Цішаю на руках, усё не мог супакоіцца, і паўтараў, што ў Стэфана “як у латыша”. Потым пусціў Цішу, пайшоў у пакой. Вярнуўся з гітараю ў руцэ.

– На! Табе падарунак. На дзень нараджэння. Будзеш скрыпачом. Лена некалі іграла...

У Петрыка сэрца зайшлося ад радасці. Ён і марыць не мог пра гітару! Гітара была хоць не новая, але ад таго здавалася яшчэ лепшай, як чытаная-перачытаная кніга здаецца лепшай, цікавейшай за новую. На двары, на вуліцы, і потым, калі стаялі на прыпынку, хаваючыся ад восеньскага ветру, маці ўсё не магла даць веры, што вось так, з адной гітараю, Стах іх адпусціў.

– Можа, калі мы на кухні сядзелі, паклаў табе ў кішэню? Каб мы не бачылі? Сюрпрыз каб зрабіць? Паглядзі, сынок, у кішэнях...

Разам абшукалі, абмацалі кішэні паліто. Пуста! Зрэшты, Пятрок не разумеў матчынай засмучонасці.

– Мама, – радасны, брынькаў на гітары, – чуеш, якія струны тугія? Мяне дзед Аўрам іграць навучыць, калі ў бабы вячоркі будуць...

– Ды якія вячоркі? – адказала маці, думаючы пра сваё. – Даўно ж ужо не збіраюцца. І баба, бачыш, як хварэе...

10

На другі дзень, ужо на сапраўдныя імяніны, маці выправіла сына да другога дзядзькі. О, туды Петрык пабег з радасцю! Ён любіў дзядзьку Стэфана больш, чым дзядзьку Стаха, і хоць маці наказвала яму прыглядацца да Стаха і ў яго вучыцца, як жыць, Петрык быў упэўнены, што прыглядацца і вучыцца трэба акурат у Стэфана.

Яму падабалася, як Стэфан зваў яго – нябож. Падабалася, што ён кажа не веласіпед, а “веламашына”, не прыпынак, а “аўтастаянка”, не аэрапорт, а “рапорт”, не запальнічка, а “машынка для здабывання агню”, не нажніцы, а “ножны”, не падстрыгчы, а “апратаць”... Падабалася, што ён верыць у Бога – ніколі не біў кабана, не перахрысціўшыся, і нават калі даваў папругі свайму Валіку, як той быў яшчэ малы, – таксама перад гэтым асяняў лоб крыжам. Цяпер Валік служыў у арміі, у Бірабіджане, прынамсі, адтуль прыходзілі лісты, але дзядзька Стэфан чамусьці быў упэўнены, што гэта для канспірацыі, а на самой справе яго сын служыць у Афганістане, таму ўважліва праглядаў газеты, слухаў навіны па тэлевізары і круціў рожкі настройкі свайго “Акіяна”, прыпадаючы да яго вухам. Звычайна прыёмнік трашчаў, пішчаў, шыпеў, але аднойчы Петрык стаў сведкам, як прагучала чыста, гучна, выразна:

– ...“И в афганских песках белеют косточки советских ребят...”

Голас маладзенькай дыктаркі быў да таго нязвыклы, настолькі адрозніваўся ад афіцыйных галасоў савецкіх дыктараў, што па інтанацыі абсалютна не зразумець было, злараднічае яна ці шкадуе тых савецкіх хлопцаў.

Кароткі прагляд газет, тэлевізар і “Акіян” з’яўляліся для Стэфана адзіным адпачынкам. Увесь астатні час ён не мог без працы – усё нешта габляваў, стукаў, капаў, альбо, калі ўжо зусім не было чаго рабіць, падмятаў двор, на якім і так ні акурачка, ні трэсачкі, ні саламінкі; але дзядзька Стэфан усё роўна гадзінамі мог вышкрэбваць зямлю венікам. Цётка Поля, яго жонка, па сакрэце расказвала Петрыкавай маці, што нават уночы ў ложку ён не мае спакою, варочаецца, уздыхае, не любіць спаць, лічачы сон марнай тратай часу.

– Нервенны чалавек, – напаўголаса дадавала цётка Поля.

Яна была ціхім ценем мужа – такая ж працавітая, гаспадарлівая, эканомная, як руплівая мыш, і надта была ахвотніца рабіць запасы. У сенцах, каморках, баковачках, па ўсіх кутках, дзе дазваляла месца, паліцы былі застаўлены слоікамі варэння, розных закрутак, закатак, саленняў, марынадаў, мачэнняў; цесна стаялі палатняныя мяшэчкі з сухімі грушамі, яблыкамі, абрыкосамі, вішнямі, слівамі; на глухой сцяне ў верандзе віселі на цвічках і давалі прыемны пах пучкі зёлак, усялякі зверабой, мята, меліса, чыстацел, каліна, рабіна; на кухні каля пліты, у кутку, прыкрытыя чыстай марляю, звісалі з жэрдачкі нізкі цыбулі, часнаку, сухіх белых грыбоў... Свае запасы яна трымала ў надзвычайнай акуратнасці, ведала месца кожнаму слоіку, але здаралася, што Стэфан, доўга што-небудзь шукаючы і не могучы знайсці, не вытрымліваў, ставіў на паліцу руку і змахваў за раз на ўсё

падлогу. Ляцела, звінела, білася!.. Ён называў гэта – “грабянуць”. І калі ён, будучы не ў гуморы, памаўчаўшы, папярэджваў:

– Зараз грабяну! – як толькі вымаўляў гэтае слова, Поля з усіх ног ляцела бараніць сваё дабро, целам яго закрывала.

“Нервенны які, з характарам”, – шаптала яна, а ўголас сказаць баялася.

Дзядзька Стэфан, калі прыбег да яго імяніннік, падграбаў пад яблынямі ў садзе лісце і складаў на тачку, каб вывезці потым на вуліцу на сметнік. Петрык увязаўся за ім. Дзядзька Стэфан ссыпаў лісце ў кучу. Закурыў.

– Во-о-сь, – сказаў ён. – Капораў певень сюды панадзіўся хадзіць. У тым годзе. Я лісце выводжу, ворах насыпаю, а ён ходзіць і ходзіць. Чаго ты ходзіш? Неяк я сабраўся гэты ворах спаліць. Плюхнуў бензіну, ляп-ляп па кішэнях – сернікаў няма, толькі машынка. А з машынкаю ж не падступішся. Пайшоў па сернікі. Вяртаюся – а певень залез на кучу, стаіць і бензін нюхае. Мяне не бачыць. Я ззаду падкраўся – чырк запалку! кідзель! як ударыла полымя! як шуганула! як узвіўся певень! Во-ось.

Ён дастаў з кішэні маленькія нажнічкі, адшчыкнуў чорны канец цыгарэты, паклаў недакурак назад у пачак. Паўза была неймаверна доўгая.

– На дванаццаць метраў уверх! – сказаў нарэшце Стэфан. – Так, значыць, спалохаўся. Ён жа не чакаў! Капора потым пытае – што з маім пеўнем, не есць, пер’е пачало выпадаць? Я кажу, я ж не ведаю, што ў твайго пеўня ў галаве. Так пакрысе схуднеў, абліняў – і памёр, бедны. Ад стрэсу. Вядома, памрэш! А то ў гэтага Капоры яшчэ сабака вые дзень і ноч, – паскардзіўся дзядзька Стэфан, беручыся за тачку. – Смерць наклікае... Няма каму па губах надаваць. А вы куды ўчора ездзілі? Зноў да таго Меднага?

Петрык, пад ўражаннем гісторыі з пеўнем, які перажыў стрэс, не адразу пачуў пытанне.

– Да яго... А ў мяне імяніны сёння! – успомніў ён.

– Колькі табе?

– Восем.

– Вялікі расці, – ветліва сказаў Стэфан.

Вярнуліся ў двор. Дзядзька, крэкчучы, нагнуўся пад яблыню, падняў антон.

– На, – выцер аб штаны і працягнуў Петрыку. – Вялікі расці. Ну, як там той дзяляга пажывае? Што казаў?

– Казаў, што ў вас як у латыша – хрэн ды душа, – міжволі наіўна вырвалася ў Петрыка. Ён прыкусіў язык, ды позна.

Дзядзька Стэфан памаўчаў, памыляў губамі.

– Во-ось што я табе, нябож, скажу. Другі раз пабачыш яго, дык перадай, – скажы, дзядзька Стэфан перадаў, што гэта не ў мяне, а ў яго, як у латыша – хрэн ды душа! Так і перадай! Не забудзеш?

– Не забуду.

У дзядзькавым голасе чулася не толькі крыўда, а яшчэ як бы і зайздрасць – надта ж трапным, дасціпным падалося яму выслоўе. Стэфан яўна перажываў, што не сам да такога дадумаўся. Таму, праводзячы пляменніка, ён расхваляваўся і ўсё паўтараў:

– Толькі не забудзь! Так і перадай! Так і скажы – гэта ў цябе, скажы, як у латыша! Чуеш? Во-ось...

– Ну што? – сустрэла сына маці.

– Во, яблык.

Маці абнюхала антон – позні, воскова-жоўты, цяжкі. Яблык на ўвесь пакой пах мёдам.

– І ўсё?

– Сказаў “вялікі расці”.

Маці паклала яблык на канапу побач з гітарай. Яшчэ на канапе ляжаў канверт з пісьмом ад бацькі. У пісьме – вялікім, з рознымі прыгожымі лірычнымі апісаннямі, паведамлялася, што бацька хацеў зрабіць сыну на дзень нараджэння незвычайны падарунак – прыслаць асятровай ікры, прычым самай свежай, уласнага прыгатавання; ён хацеў напіхаць яе ў вялікія грэлкі і выслаць, прычым сам сабраўся налавіць асятроў, донкамі на жыўцоў-уюноў: “Асятры хапаюць ўюна, як ашалелыя!” – пісаў бацька. Але напароўся на рыбахову, а ў яго не было ліцэнзіі, і замест падарунка давялося заплаціць штраф за кожную “асятровую галаву”. Асятроў адабралі і выпусцілі назад у Лену. Бацька прасіў прабачэння за гэта.

Маці прысела на канапу, узяла гітару на калені, як гуслі. Агледзела падарункі. Заключыла:

– Абы-што.

Рыпнулі дзверы, і ў пакой увайшла баба Домна. У руках яна трымала ладны мяшэчак, набіты, як падалося Петрыку, кавалкамі гаспадарчага мыла. Злавіла вуха ўнука сухімі вуснамі, пацалавала.

– Вялікі расці, унучак мой дарагі, слухайся матку, мяне ўспамінай... А гэта табе падарунак, – паклала мяшэчак на стол і ўсхліпнула чамусьці. – Ад мяне і ад дзеда Андрэя.

Маці ўзяла мяшэчак за рогі, патрэсла. З яго пасыпаліся пачкі жоўтых рублёў, зялёных траячак, сініх пяцёрак, чырвоных дзесятак і нават некалькі танюткіх стосікаў ружовых дваццацьпятак...

Некаторы час ўсе трое ў нямым маўчанні сузіралі рознакаляровую кучу. Петрыку ўспомнілася, як некалі дзядзька Стах казаў, што можа засыпаць яго грашыма з ног да галавы, як лісцем з клёна, і цяпер гэта не падалося яму паэтычнай мэтафарай. Ён не ведаў, многа тут грошай, ці мала, але ён бачыў, што яны неспадзяванка, як з неба зваліліся, менавіта прыемны сюрпрыз.

Першая прыйшла ў сябе маці:

– Няўжо далі пенсію за Андрэя?!

– Да капеечкі. За ўсе гады, – адказала задаволеная эфектам баба Домна.

– Колькі грошай... Бог ты мой! Я нават не ведала, што іх столькі можа быць у адным месцы...

Маці не хавала радасці. Яна трымала над сталом далоні з растапыранымі пальцамі, не адважваючыся дакрануцца да грошай.

– А я думаю – чаго яны адчапіліся ад нас? А іх бач ты – сумленне заела. Вось ёсць жа справядлівасць на свеце! Хто б мог падумаць? Цярп***л***енне, як той Капора кажа... Знайшлася добрая душа... Праўду кажуць, што добрых больш, чым злых, а разумных больш, чым дурняў...

Бабуля прысела і пачала была гісторыю, як прыехаў у ваенкамат важны генерал, і зрабіў усім разгон, а на тое, што франтавік ляжыць пад крыжам – ён ім: а вы не ведаеце хіба, што бацюшкі малебны на фронце служылі? Не чулі, што з іконамі святымі ў самалёце гарады абляталі – і не можна было ўзяць такі горад?! Яны стаяць па струнцы, стаяць...

Бабуля замоўкла на паўслове, заміргала вачыма і сказала:

– А можа, і не было ніякага генерала. А проста пабачылі, што памру хутка, ды пашкадавалі. Памру я, доня, баліць у мяне ўсё...

Гэта была праўда. Бабуля стагнала па начах, іншы раз уставала з ложка, ціха ішла на кухню, кіпяціла на пліце ваду для грэлкі, думаючы, што яе ніхто не чуе, – але ўнук чуў.

– І думаць забудзьце! – раптам закрычала маці. Пятрок ажно спалохаўся, а потым зразумеў, што за гэтай сярдзітасцю маці стараецца прыхаваць свой страх за свякруху і шкадаванне яе. – Вас, старых, каго ні паслухай, дык у таго рак, у таго рыба! Менш унушайце сабе!

– Не, донечка. Баліць жа. Чаму ж я і п’ю... А да доктара страшна ісці... баюся... Пакуль не ведаеш, лягчэй, а як пацвердзіцца... Пацярпі, мілая донечка, не трымай зла, даруй за ўсё, і ты, унучак, успамінай бабу Домну...

Маці абняла яе.

– Вы мне радней за матку – ніколі не бачыла лепшай душы...

– Марку свайму, як вернецца, грошы не паказвай – ты ведаеш, які ён. Пакладзі на кніжку і здымай патроху. І дом я на цябе адпісала. Будзе ў вас тая кватэра, ці не будзе, а дом ёсць дом, ды яшчэ ў такім залатым месцы... Ён вякі прастаіць. І грошы ў цябе будуць, і дом – толькі яго не кідай...

– Не кіну.

І расчуліліся, зашморгалі насамі, прыгарнуліся адна да адной, навек аб’яднаныя непуцёвым мужчынам.

11

У школе Пятрок усё стараўся разгадаць яе правілы і вывесці з іх якісьці закон.

Аднаму настаўніку, заўважыў ён, падабаецца дысцыпліна – ну і будзь такім, ціхім, уважлівым, сядзі смірна. Другі, наадварот, хацеў актыўнасці – калі ласка, у меру варушыся, падымі руку і спытай, ужо табе плюсік. Трэці любіў маўчуноў, і Петрык нават калі ведаў урок, перад усімі не высоўваўся.

Стараннасць яго не прапала. Хутка яго заўважылі, пачалі хваліць і нават ставіць у прыклад іншым.

– Ох ты і спрытнюга! – уражваўся Тамаш Капора. – Адно слова – хітруган!

Сам Тамаш за ўсю доўгую восень так і не навучыўся чытаць нават па складах. Табліца множання таксама не давалася яму. Да таго ж у яго была тая самая праблема, што і ў Петрыка напачатку: ён ніяк не мог зразумець арфаэпіі – чаму ў літар розныя гукі? Напрыклад, чаму эс, але пэ? – і ўпарта трымаўся толькі аднаго варыянту: “эк, эл, эм, эн, эп...”

Трэцякласніца Галька апекавалася імі, забягала на перапынках, прыносіла яблыкі, цукеркі, коржыкі, дзяліла пароўну, пыталася, як вы тут. На галаве ў яе былі два прыгожыя “хвасты” і на канцы кожнага па белым матылі касніка.

– А ты чаму такі няздатны? – упікала брата. – Паглядзі, як Петрыка ўсе хваляць.

– Ага – яму добра, ён хітры! – апраўдваўся Тамаш.

– А ты чаму не хітры?

– Сама ведаеш, чаму...

Яшчэ раней, адразу пасля першых паездак да дзядзькі Стаха, Петрык на перапынках пачаў круціцца каля настаўніцкай. Неўзабаве ён вылічыў Леаніда Міхайлавіча, і потым, дзе б той ні трапляўся яму на вочы, спадцішка разглядаў яго. Настаўнік быў падобны на

маладога Змітрака Бядулю, партрэт якога Петрык бачыў дома ў кніжцы пра маленькіх дрывасекаў і пяць лыжак заціркі: такі ж сімпатычненькі, кучаравы, губаценькі і з выпуклымі, добрымі і сумнымі вачыма. Леанід Міхайлавіч насіў джынсы і кароткую скураную куртку. Яму было гадоў дваццаць пяць. Знешне зусім не страшны! А па характары? Бацька-мяснік у запэцканым крывёю фартуху і са шчарбатай сякерай у руцэ па-ранейшаму маячыў за спінай сына-настаўніка.

Неяк перад Новым годам Пятрусь бег з буфета на ўрок, у клас, пазіраў пад ногі – і наляцеў на маладога настаўніка, проста галавой яму ў жывот. Леанід Міхайлавіч аж войкнуў. Падняў указальным пальцам Петрыка за падбародак:

– А я цябе недзе бачыў. Ты ў мікрараёне бываеш?

– У дзядзькі Стаха... Гэта мой родны дзядзька.

Настаўнік узяўся за скроні, потым за лоб, і вочы заплюшчыў.

– Уяўляю! – прамовіў упалым голасам.

З таго часу, калі сустракаліся ў калідоры ці на двары, Леанід Міхайлавіч заўсёды лавіў Петрыка за рукаў ці за плячо.

– У дзядзькі быў?

– Быў...

– М-мм... Не крыўдуй, але твой дзядзька... Гэта проста хоць рэж мяне, хоць еж мяне. Уяўляю!

Пятрусь добра разумеў, чаго Леанід Міхайлавіч баіцца: што языкасты, балбатлівы дзядзька плявузгае пра яго сям'ю, а Петрык будзе разносіць гэта па школе. Але Петрык трымаў рот на замку, да таго ж меў смірныя паводзіны, добрыя адзнакі, аб чым, канечне, Леаніду Міхайлавічу хутка стала вядома, і настаўнік адразу павесялеў, і пры сустрэчах пачаў пытаць ужо не пра дзядзьку, а проста: як жывеш? што чытаеш? чым цікавішся? Зваў яго Леанід Міхайлавіч коратка і прыгожа – Піт. Паміж імі нават узнікла нейкая сувязь, як у людзей, у якіх ёсць агульны сакрэт.

– І тут ты пралез, – канючыў назіральны Тамаш Капора. – Усіх абвёў вакол пальца! З настаўнікамі сябруеш... Хіцёр Зміцёр!

Леанід Міхайлавіч кожны перапынак выходзіў пакурыць на ганак. Размінаў у тонкіх пальцах цыгарэту з залатым абадком на фільтры. Зацягваўся апетытна, прыгожа. Побач Піт у якасці пасіўнага курыльшчыка прагна лавіў ноздрамі чужы дым. Па меры сіл і магчымасцей Леанід Міхайлавіч стараўся скарыстоўваць гэтыя перакуры для таго, каб хоць трохі "абчасаць" свайго маленькага сябра. Відаць, ён лічыў, што чым больш упіхне ў Піта культуры, тым лепш будзе яму, настаўніку, бо тым менш Піт будзе ўспрымаць

дурноту і хамства свайго дзядзькі. Хамства Леанід Міхайлавіч не пераносіў фізічна. Асабліва абражала яго густ прастанародная грубасць, розныя мясцовыя прымаўкі-прыказкі, нават самыя нявінныя, напрыклад: “У дурнога салаўя – дурная песня”, “Ну ты дзіва – век не бачыў, а пабачыў – засмяяўся”, “Пра цябе ў Маскве ў лапці звоняць”; не кажучы ўжо пра тое, як калі дзеці гулялі ў “квача” ці ў здаганялкі, дык крычалі на ўвесь двор:

– Не спаймаў, не спаймаў – сваю матку прыкапаў!

Тут Леаніда Міхайлавіча проста перасмыкала; рэзала па ім, як лязом; ён моршчыўся, крывіўся, як ад зубнога болю.

– Які жах... Няўжо вы не разумееце, што нельга так!

Піт рабіў выгляд, што не разумее.

– Такая чароўная прырода вакол, такія мясціны, такі залаты ўзрост – і так бяздарна марнуецца ўсё. Абкрадваеце самі сябе. А як пасля ўспомняцца гэтыя часы! – з салодкімі дрыжыкамі, са слязамі захаплення! з пакутамі раскаяння! – ды не вернеш...

Ён прыкурыў і кінуў запалку. Піт прасачыў за яе палётам і ўспомніў гісторыю дзядзькі Стэфана пра пеўня. Яму захацелася пахваліцца, расказаць Леаніду Міхайлавічу, што яны таксама жывуць вельмі цікава.

Піт не шкадаваў красамоўства, расказваў, захліпваючыся, з ззяючымі вачыма – і паказваў! – як певень нюхае бензін, як падкрадваецца да яго дзядзька Стэфан, як потым шуганула полымя і на колькі метраў узляцеў угару певень:

– На цэлых два***нн***аццаць метраў!

Петрык знарок, для ўзмацнення дадаў лішняе “н”. І як пасля певень сумаваў, ліняў, мучыўся, не хацеў есці, пакуль не сканаў – ад стрэсу! Апошняе слова Петрык таксама вымавіў з асаблівым націскам.

Ніякага ўражання яго гісторыя на настаўніка не зрабіла. Леанід Міхайлавіч толькі і сказаў:

– Усё мае межы, акрамя чалавечага глупства.

У сакавіку, як толькі пацяплела, Леанід Міхайлавіч пачаў прыязджаць у школу на матацыкле “Ява”, новенькім, з нікеляванымі дугамі, з абцягнутым футрам сядлом. Раз нават ён падвёз Петрыка дадому, – можа, знарок захацеў зайсці паглядзець, як той жыве. У двары яшчэ дзе-нідзе ляжалі латкі снегу. Але на праталінах зелянела трава, і крокусы рашуча прабівалі зямлю сваімі трохкутнымі, пругкімі рожкамі, смела вылазілі на свет. Ад зямлі падымаліся празрыстыя хвалі нагрэтага паветра, і пахла талым снегам. Двор, агарод, сад, домік, а галоўнае, цішыня – усё спадабалася настаўніку. Піт правёў

яго ў дом. Нікога не было: маці на працы, бабуля з раніцы паехала ў паліклініку. І тут застаўся задаволены Леанід Міхайлавіч. Асобны пакойчык. Чысціня. Утульнасць. Кнігі. Вакенца ў сад.

– О, нават гітара ёсць!

– На дзень нараджэння... Дзядзька Стах падараваў.

– А я гляджу – знаёмы інструмент. Я яго Лену добра памятаю. Вучыў яе іграць, на гэтай вось самай гітары... Цудоўная дзяўчына, сціплая, таленавітая. Рэдкі выпадак, калі яблык далёка адкаціўся ад яблыні...

Леанід Міхайлавіч настроіў гітару і ўзяў некалькі акордаў. Так прыгожа прагучалі яны ў пустым, ціхім доме! Потым пачаў праглядаць кнігі на паліцы. Петрык сачыў за ім з трывогай, баючыся, каб настаўнік не дабраўся да шыкоўнага, з каляровымі малюнкамі выдання "Падарожжа Гулівера" – пераказ на беларускую Анатоля Кудраўца. Кніга знарок ляжала на самым версе паліцы, каб ніхто не дастаў. Там усярэдзіне быў ліст з альбома па маляванні, шчыльны, складзены напал, як вялікая святочная паштоўка, з віньеткамі па краях, з намаляваным букетам жоўтых, чырвоных і чорных цюльпанаў, і ад рукі напісаны верш, крамольны, да таго захаплялына-непрыстойны, што яго трэба было надзейна хаваць ад чужых вачэй. Піт ведаў яго на памяць, але паштоўку, рызыкуючы, бярог, трымаў у кнізе як закладку.

Канечне ж, Леанід Міхайлавіч дацягнуўся да Гулівера.

– А гэта што? Такое прыгожае?

– Галька Капора... Падаравала на дзень нараджэння, – Піт густа пачырванеў.

– Я гляджу, твой дзень нараджэння як юбілей адзначаўся. Падарункі, кнігі, – а сам ужо чытаў, добра, што не ўголас.

"Добры дзень, мой татка! Піша сын Пятрусь.
Нешта з нашай мамкай я не разбярусь.
То бывае хмурай, то спявае штось,
бачу, рэжа куры – мусіць, будзе госць.
Вось прыходзіць дзядзька, маці кажа – брат.
Ты не вер ёй, татка, – нешта тут не так.
Як у сваёй хаце гэты рыжы гад
ціскаў нашу мамку – ды не так, як брат.
Анекдоты сыпаў, а за стол як сеў,
то усё павыпіў, і усё паеў.
Не даваў спакою маці цэлы дзень,
так і лез рукою ёй вышэй калень.
"Я да твайго цела, кажа, дабярусь!"

Маці так нясмела: “Пагуляй, Пятрусь”.
Вось я і падаўся ціха да дзвярэй,
ды у кут схаваўся – што будзе далей?..”

Далей было такое, што Петрык са страхам сачыў за тварам Леаніда Міхайлавіча. Але настаўнік дачытаў, загарнуў кнігу, спакойна паклаў кнігу на месца.

– Гэта праўда Галя падаравала? А на выгляд такая ціхоня... Ты паказваў каму-небудзь? У сэнсе, дарослым? І не паказвай. Яшчэ лепш – знішчы. А верш таленавіты, – нечакана сказаў ён. – Ды вось толькі ўсе гэтыя штучкі, “Петрусёвы бацькі”, яшчэ будуць, ад іх нікуды не дзенешся, а што можна згубіць – такое, чаго потым не вернеш – дык гэта магчымасць паднесці дзяўчынцы-аднакласніцы парфель, падараваць ёй кветкі – проста так, без прычыны, прысвяціць ёй верш... Не такі, канечне! – спахапіўся Леанід Міхайлавіч, – а пра прыроду, каханне... Калі ты не будзеш ведаць “Петрусёвага бацьку”, ты нічога не згубіш. Калі ж упусціцца, выпадзе з біяграфіі не паднесены аднакласніцы партфель, не падараваныя ёй кветкі, не прысвечаны ёй верш – вось гэта будзе катастрофа! Табе здаецца, што ў цябе яшчэ не жыццё, а толькі падрыхтоўка да жыцця, а сапраўднае яно наперадзе, але павер – тут памылка; менавіта ў гэтыя гады, ад 5 да 12, адбываецца з чалавекам усё самае лепшае, што можа адбыцца. А потым – альбо паўтор, альбо салодкія ўспаміны. Таму я табе настойліва раю збіраць па крупінках матэрыял для гэтых успамінаў, хаця б машынальна, проста як капейкі ў капілку, шукаць, цягнуцца толькі да светлага, чыстага, добрага – як яно потым у жыцці паможа! І наадварот, горка будзе, балюча, калі гэтыя чароўныя гады прабягуць без паходаў, песняў, без палатак, гітары... Локці будзеш кусаць! У цябе такі перыяд, што табе трэба паўсюль лезці, усім цікавіцца, быць дапытлівым, вучыцца танцаваць – абавязкова, іграць на гітары, пахадзіць у секцыю плавання, запісацца ў розныя гурткі – у школе ж іх поўна: у драматычны, літаратурны, малявання, – карацей, увесь час шукаць, бо ў кожнага ж чалавека талент, і каб знайсці свой, трэба пераспрабаваць усё. А “Петрусёвы бацькі” нікуды не ўцякуць...

Адзвінелі капяжы, сінія сакавіцкія ранкі з хрупкім лядком пад нагамі змяніліся на зялёныя – красавіцкія. Увесь двор зелянеў травою. У траве, ціўкаючы, бегалі чорныя шпакі з жоўтымі дзюбкамі. Ластаўкі абляплялі правады, і было страшна за іх – як яны з такімі тонкімі лапкамі не баяцца электрычнага току? Вішні, баючыся прапусціць вясну, зацвілі раней, чым выпусцілі лісце, а паўднёвы абрыкос марудзіў, набіраў сілы і соку, каб ужо ў маі ў адначассе адкрыць і свае

шырокія лісты, і буйныя белыя кветкі – да таго пахка-дурманныя, што пчолы п’янелі ад іх нектару і пасля ляцелі крыва, а некаторыя, не могучы ляцець, нават падалі пад дрэва.

На Радаўніцу Петрык хадзіў з бабуляю Домнай на магілку дзеда Андрэя. Фарбаваў ужо сам унук. Баба сядзела на пагорачку, аддыхвалася. Яна моцна здала за гэтую зіму, хварэла, кашляла, хадзіла з палкаю, нават сюды, на могілкі, ледзь даклыпала. Вячоркі ў іх даўно не збіраліся, не было каму больш спяваць “ой, не пакіну гарэлачку піці”... Марта ляжала ў бальніцы, вясёлы Зміцер раптоўна памёр. Якаў яшчэ соўгаўся, але ўжо не з музыкальнай пілою, а таксама, як і Домна, з палкаю. Хутка скончылася іх пенсіянерскае шчасце, кароткае, як і ўсё добрае ў гэтым свеце.

Унук старанна працаваў пендзлем, і ўсё пытаў:

– Добра, баба? Я так раблю?

– Вельмі добра, унучак, усё так ты робіш! – хваліла бабуля, а ў самой позірк блукаў між магіл, і неяк асабліва пільна спыняўся на адной латачцы зямлі – побач з сваім Андрэем, нібы яна ўжо выглядвала сабе месца.

Фарба на гэты раз была тэракотавая – карычнева-чырвоная. Петрык, фарбуючы, гуляў у палітычную карту свету. На ўроках ім давалі такія карты – белыя, пункцірам падзелыя краіны, якія трэба было расфарбаваць па палітычнай прыналежнасці: сацыялістычны лагер – чырвоным колерам, капіталістычны – чорным. Пэндзаль лёгка хадзіў у руцэ, адным узмахам ператвараючы зло ў дабро. Прыемная тэракотавая фарба ўсё больш захоплівала тэрыторыю фарбы старой, бляклай, шэра-зялёнай.

Потым яны вярталіся краем могілак, і бабуля расказвала, хто дзе пахаваны. Магілак было столькі многа. Унук слухаў і думаў: “Як гэта людзі без мяне будуць жыць, калі я памру?” Гэта ўявіць было немагчыма. І выцякала другое пытанне: а як ім, памерлым, без яго – Петрыка? Як яны могуць гадамі нерухома ляжаць у сваіх магілах і не ведаць, што ён жыве, ходзіць, думае? Што з ім адбываецца?

І хацелася сказаць ім, тым даўно памерлым, што ляжаць цяпер спарахнелыя, – пашкадаваць іх, пабадзёрыць:

“Не бойцеся, я жыву замест вас! Я ўсё гэтак сама, як і вы, цюцелька ў цюцельку, адчуваю!”

12

Ніхто, мабыць, з такім нецярпеннем не чакаў канікулаў, як Тамаш Капора. Не змог ён палюбіць школу. Цяжка давалася яму навука. Да таго ж дысцыпліна моцна кульгала. Ён прынёс у клас

карабок з-пад запалак з вялізнай кропляй ртуці, падобнай на шарык з падшыпніка. Ёю можна было гуляць у "хакей"– ганяць яе стрыжнямі. Праўда, калі прыціснеш, яна распадалася на дробныя шарыкі, але ўсе як адзін ідэальна круглыя, з прыемным ззяннем. Настаўнік, убачыўшы, жахнуўся, пачаў крычаць, што пары ртуці шкодныя. Яго адразу ж абсмяялі – дарослы чалавек, а кажа нейкае глупства; як гэта ртуць – ды шкодная? Усё ж настаўнік пабег да дырэктара, і ў Тамаша яшчэ дадалося непрыемнасцей, нават пайшла чутка, што яго могуць пакінуць на другі год.

Увечары зайшоў Карл Капора. Петрык з маці толькі павячэралі. Бабуля не выходзіла, яна цяпер многа ляжала ў сваім пакойчыку. Карл пачаў здалёк – пра суботнік 22 красавіка, як яго прымусілі сеяць кукурузу, а ў той дзень быў замаразак.

– Кажу: не зямля – лёд! Кажуць – сей. Добра, пасеяў. Бо не пасееш – не пажнеш... Не ўзышла. Два, тры тыдні – ні расточка. Кажуць – перасявай. Сёння перасяваў. Вось так яно бывае ў жыцці. Ва ўсім перастрахоўка... Падстрахоўка... Не падманіш – не пражывеш, не падмажаш – не паедзеш... Вось і твайго сына настаўнік на "Яве" падвозіць, – нязграбна падбіраўся да тэмы Капора. – У каго які талент. Каму што дадзена. Аднаму розум, другому хітрасць... Табе – прыгажосць, вабнасць дадзена прыродаю, – цягнуў ён, пазіраючы на маці так, што сліна набягала яму ў рот, і ён, забываючыся, крыху паплёўваў.

– Што ты хочаш сказаць? Скажы па-чалавечы! – злавалася маці.

Аднак яшчэ доўга кружляў Карл, падступаўся і з таго боку, і з гэтага, намякаў, што "воран ворану вока не выклюе"... Нарэшце высветлілася, што ён прыйшоў прасіць за сына.

– Каб гэта, значыць, Петрык з настаўнікам словам перакінуўся... Пра сына майго. Каторы Тамаш. Паслабку яму трэба ў школе. Хітрасці для навукі ў яго малавата. А я б за гэта – тое-сёе... Мех кукурузы адборнай ўвосень...

– Твая кукуруза яшчэ ці ўзыйдзе! Ды і трэба мне ўсяго два кіяхі, на насенне – нашто мне мех?

Маці на словах злавалася, але ў душы адчувала гонар. Вось і яны займелі блат (дзякуючы Стаху, яна думала). Петрыкаў аўтарытэт значна ўзрос.

Нарэшце трыццаць першае мая! Першыя ў жыцці канікулы! Пачалося лета – і пабегла, паплыло, паляцела, закружылася, заспявала, зазвінела струною!

Петрыку запалі-такі ў душу бацькавы словы аб тым, якая чароўная ў іх прырода, і словы Леаніда Міхайлавіча – як нецікава яны

жывуць, марнуюць час, не назапашваюць уражанняў, якія стануць потым каштоўнымі ўспамінамі.

Ён вырашыў пачынаць з рыбалкі. Прычым лавіць рыбу там, дзе яна ніколі не вадзілася, – адразу за домам, на іхняй рачулцы, якая і назвы не мела, а толькі абазначэнне – “*дзе коні пераганяюць*”. Калі гарадскім грыбнікам паказвалі дарогу, дык так і казалі: “Перэйдзеце па кладцы *дзе коні пераганяюць*, потым па сцежцы – у лес”. Відаць, некалі пераганялі, але цяпер вераб’і купаліся ў тым месцы і куры спакойна пераходзілі з аднаго берага на другі. Петрык паспрабаваў быў падбіць за кампанію Тамаша:

– Давай сходзім? Можа, таму думаюць, што там няма рыбы, бо не лавілі ніколі?

Тамаш толькі горка пасміхнуўся.

– Абдурыць хочаш? Не, пане-браце, цяпер я вучоны. Пашукай каго іншага!

Тамаш быў ужо цвёрда перакананы, што хітрасць – найважнейшая рыса чалавечага характару, а Піт – само ўвасабленне яе.

Петрык пачаў збірацца яшчэ з вечара. Вудка, харчы, усё як след, нават гітара.

– Куды гэта ты? – спытала маці.

– Нікуды, – буркнуў Петрык. Яму было крыху сорамна.

– Няўжо па рыбу? Дзе ты ў нас бачыў тую рыбу? Я лепш мойвы куплю.

– А хай папрэбуе. Дзецям шчасціць, – заступілася Домна, сваёй паэтычнай душой разумеючы душу ўнука. Акрамя таго яна ўсяляк старалася аберагчы яго, ведала, што нельга малому быць доўга ў адным доме з хворым чалавекам. А яна хварэла, усё больш ляжала. Пахі пачалі з’яўляцца. Маці ўжо не асмельвалася суцяшаць яе грубаватым: “Ніякі ў вас не рак і не рыба”, – а толькі прасіла: “У бальніцу вам трэба лягаць”. – “Трэба”, – згаджалася бабуля, але ўсё марудзіла, чакала нечага, адцягвала.

Раніцу Петрык праспаў. Таму калі ён – з вудай, гітарай, торбай з прыпасамі выйшаў на вуліцу, сонца стаяла высока, нават расы на траве не было. Звонка трашчалі чэрвеньскія конікі. Ён спусціўся па крутым адкосе да рэчкі. І тут было суха. На другім беразе адцвітала чаромха, сюды далятаў яе пах. Там жа, у чаромсе, салавей старанна выспеўваў: “Цы-ган, цы-ган! Сала пёк-пёк-пёк!” Маўчаў. Ніхто яму не адзываўся. “Сала кап-кап-кап! Цур-р-р-р!” – звонка і хутка вымаўляў салавей.

“У дурнога салаўя дурная песня”, – успомніў Піт, засмяяўся, і прыйшоў – не першы раз – у недаўменне: як разумны Леанід

Міхайлавіч не адчувае, што гэта цікава, смешна? Не можа такога быць! Ва ўсіх людзей аднолькавыя душы, значыць, і мазгі, і адчуванні павінны быць аднолькавыя.

Ён закінуў вуду, прылёг, глядзеў на паплавок і чакаў цуда. А раптам? Як у кніжках пішуць: “І тут лёска напялася, і нешта цяжкае на канцы яе...” Але замест гэтага пачуўся хруст цэглы пад падэшвамі, шоргат ног, шамаценне. Ішоў Якаў гарбаты і палкай рассоўваў перад сабой траву, што навісла над сцежкай. Пятрок скурчыўся, каб зліцца з берагам. Так не хацелася тут чужых, ды і сорамна: гітара, вудка... І ў якім месцы закінуў! Неглыбокім, вада празрастая, відаць кручок і нават чарвяка на ім, які яшчэ жывы, звіваецца на дне, шукаючы шчылінкі, каб схавацца пад вадой гэтак сама, як рыбак на беразе.

Дзед Якаў заўважыў яго, прысеў побач, папрасіў:

– Прыкуры мне, унучак.

Яго пальцы з цыгарэтай трымцелі. Піт прыкурыў. Дзед зацягнуўся, пачаў уважліва глядзець на паплавок і гаварыць – ціха, манатонна:

– Цяпер тут нічога не спаймаеш... Не зловіш, не. Як ні старайся. А некалі там вышэй, дзе аэрапорт, пад Сож – гаць была, з млынам, і глыбозны ставок. Самы там жылі. Аднойчы злавілі сома, пачалі цягнуць у човен за галаву, а ён з другога боку чоўна хвасом плясь! – і Дзям’яну хрыбетнік перабіў. Хрупнуў хрыбетнік, як лучынка! Зімою, бывала, палонку прасячэш, вядром зачэрпнеш – шчупак у вядры сядзіць, зялёны, з белым жыватом...

Яшчэ дзед распавёў, што вось тут, дзе яны сядзяць, сапраўды пачынаўся гарадскі вал, а на ім стаяў замак. Горад быў не там, дзе цяпер мікраraён, а менавіта тут, дзе іхняя Чэшская Слабада, толькі называўся ён не горад, а мястэчка.

– А цяпер тут толькі цэгла, ды рэшткі падмуркаў паўсюль, дзе ні плюнь, – сказаў дзед Якаў і плюнуў. – А там, дзе цяпер мікраraён, базар быў. Раз на тыдзень звозілі тавар на куплю-продаж, потым раз’язджаліся – і ўсё, голы выган.

Пастулова дзед ажывіўся і яшчэ больш загаварыў. З яго ўспамінаў вынікала, што ўсё ранейшае было не такім, як цяпер, а намнога лепшым.

Трава была такая сакавітая, пахкая, духмяная, што каровы пасля яе давалі не малако, а масла. Куры дзічэлі і жылі без гаспадароў, у зарасніках, самі па сабе. Захочаш есці – пойдзеш недалёка, назбіраеш яек поўны кош, а яйкі – большыя за гусіныя. І куры дзікія надта смачныя! Лаві любую, смаж, вары, ніхто слова не скажа. Цукру не купляў ніхто, бо на поплаве дзе ні купіна – там чмяліныя соты, ды

якія! – чорныя, цяжкія шары, мёд густы, цвёрды – нажом не ўрэжаш! Соладу з аднаго шарыка цэлай сям'і на зіму хапала.

Пшаніца давала колас – зерняты як кулі, ядраныя, сцяблiны гнуліся. Прывозілі малаціць, дык жорны не вытрымлівалі, трашчалі. Бывала, хто малаціў, а хто ленаваўся, дык так і пускаў неабмалот на саламяную страху. А потым, у галодны год, успаміналі, абдзіралі стрэхі, малацілі – і гора няма, поўныя мяхі зерня!

Бульбу садзілі без гною – так, кінеш зверху і забудзеш, і не палолі, не абганялі; а праз два-тры месяцы з аднаго карча – вядро, з другога – кош, ды такі, што чалавеку не падняць – двое трэба. Не ведалі, што рабіць з той бульбы – і брагу ставілі, і крухмал адцэджвалі, і кабанам высыпалі. Кабаны на бульбе выгадоўваліся па паўтоны, не давалі рады забіць, а былі спецыяльныя байцы, цэлая брыгада, толькі і займаліся, што свіней білі і рэзалі; мяса хапала і на продаж, і сабе на цэлы год, ды не на адну сям'ю – на тры, чатыры, а ў сям'ях па восем – па дзесяць чалавек.

Каноплі выганяла вышэй за два чалавечыя росты, масла з іх нацiскалі бутлямі, і такую яно мела лекавую сілу, такое было гаючае, што палец сярпом адрэжаш, памажаш – прырастае! ні драпінкі, ні следу. А смачнае, карыснае! – з раніцы лыжку вып'еш – да вечара есці не хочаш.

– Цяпер усё здрабнела. Рэчка высахла, млын развалiўся, рыбы няма, кабаны худыя, яйкі маленькія, мука не белая, а шэрая... Масла на хлеб не намазаць – крышыцца. Цяпер усе толькі грошы. А што такое грошы? Вось твая бабуля разумее... Любі яе, унучак, глядзі, шануй. Бо цяпер такіх больш няма, і невядома, ці будуць. Людзі здрабнелі. Нараджаюць такіх, як самі, а то яшчэ і горшых...

– І рыбы тут не зловіш, – закончыў дзед Якаў тым, з чаго пачаў. – Яна толькі на глыбокім жыве. Табе б вышэй прайсці, туды, пад аэрапорт, там бабры засталіся, мо і рыба таксама...

Петрык памог яму падняцца, падаў палку. Пры гэтым нібы выпадкова дакрануўся да гарба і загадаў жаданне: "Хай бы ўсё заставалася, як ёсць! І яшчэ каб баба Домна папраўлялася".

13

Петрык з маці па-ранейшаму ездзілі раз на тыдзень мыцца да дзядзькі Стаха.

Неяк выбраліся ў горад утрох: ён, маці і бабуля. Домне трэба было ў паліклініку – здымкі, аналізы, агляды, паперы... Прыехалі ўдзень. Каля кожнага кабінета – чэргі, многа людзей, усе старыя і ва ўсіх ільготы.

– Чаго ты тут будзеш нудзіцца, – сказала маці. – Я цябе да Стаха на працу завяду, усё весялей. Памыешся, потым сам прыедзеш – ты ўжо вялікі. А я з Домнай пабуду – як яе адну кінуць?

І павяла Петрыка на будоўлю. Хаця нічога там яшчэ не будавалася. За высокім плотам стаялі толькі вагончыкі-бытоўкі, і адзіны экскаватар каўшом капаў катлаван. Пятрусь прымасціўся ў ценю пад дрэвам каля плота, далей ад рабочых, і пачаў назіраць, як дзядзька Стах працуе. Нарэшце ён на ўласныя вочы пабачыў, што ж за такая таямнічая спецыяльнасць – бранiроўшчык.

Да катлавана вяла вузкая траншэя, глыбінёю ў метр. На дне ляжаў таўстенны кабель. Рабочыя падносілі на насілках цэглу, дзядзька Стах, стоячы ў траншэі па пояс, браў адну за адной цагліны, клаў іх зверху на кабель і прытупваў нагою. Гэта і называлася браніроўка – закрыць, “абараніць” кабель перад тым, як траншэю засыплюць зямлёй.

Але вось увесь адрэзак траншэі быў забраніраваны. Дзядзька Стах выбраўся, пахадзіў з заклапочаным выглядам па будаўнічай пляцоўцы, у кутку знайшоў кавалак паржавелай трубы, паклаў на плячо і панёс на другі канец, прычым шлях выбраў такі, каб прайсці акурат перад вокнамі бытоўкі з надпісам “Прарабская”. З паўгадзіны яго не было. Потым паказаўся з кавалкам дроту ў руцэ. Ізноў – заклапочанасць на твары, ізноў – пад вокнамі “Прарабскай”. Так працягвалася з 15-ці да 17-ці. Ні разочку чалавек не прысеў, нават не пакурыў, усё тупаў сабе і тупаў. У канцы працоўнага дня іржавая труба апынулася там, дзе і ляжала, дрот – таксама на сваім месцы.

А ўвечары была ванна, Ціша, стол. Дзядзька, выпіўшы пару шклянак віна, забыўшы на пляменніка-сведку, расказваў жонцы:

– Я ж на браніроўцы!.. Дваццаць пяць пагонных выклалі – палічы!.. Ах, мая Ціша... Я ж вас, скажы, забраніратую!.. Броню ў бальніцу кладуць – чуў? – да Петрыка. – А Лёня ўсё ў АВІР ходзіць... Я ж вам пахаджу...

Петрык ужо навучыўся амаль не слухаць дзядзькавую балбатню, і звярнуў увагу на гэтае новае слова, АВІР, бо яно выклікала ў яго асацыяцыі з вірам, пра які расказваў дзед Якаў, – дзе сом людзям спіны хвастом ламае, а шчупакоў можна чэрпаць вёдрамі зімой і летам.

У той раз яму так спадабалася быць самастойным, што ён пачаў прасіцца ў маці, каб часцей адпускала яго ў горад аднаго.

– Ты ж сама кажаш – я вялікі! Мне ж хутка дзевяць!

І маці пачала адпускаць. У яе і так хапала клопату. Перад гэтым яна доўга раздумвала, нават раілася з ім, з Петрыкам, як быць з

бацькам? Як яго выманіць адтуль? Нарэшце напісала коратка: вяртайся хутчэй, бо цяпер у нас поўна грошай. Адказ прыйшоў імгненна; бацька паведамляў, што яму трэба “кроў з носу летнюю навігацыю адхадзіць!”

– Каму трэба, каб ты адхадзіў навігацыю? – разгублена, уголас разважала маці. – Не, не грошы яго там трымаюць – характар такі!

А Піт пачаў ездзіць у горад. У гэтай самастойнасці было многа прыемнага. Ён знарок прыязджаў удзень, каб быў час пагуляць да вечара. Ішоў у парк, ці на любімую плошчу. Там стаялі цагляныя і каменныя двух- і трохпавярховыя будыначкі, аздобленыя немудрагелістай ляпнінай, сціплымі завітушкамі, прымітыўнымі дэталямі франтонаў, але разам з тым кожны будынак быў не падобны на суседа. Усе яны туліліся бліжэй да плошчы і адзін да аднаго, ціснуліся так, што і праходу не было паміж імі, а як бы суцэльная сцяна. На другіх-трэціх паверхах жылі людзі – у кватэрах з вакенцамі. Вакенцы, нібы байніцы, зверху канчаліся паўкругам, і пад кожным меўся балкончык з чыгуннай разьбою, малюсенькі – на яго можна было паставіць хіба што гаршчок з геранню. А ўнізе, на першых паверхах, розныя шыльды сведчылі, што менавіта тут гандлёвы і культурны цэнтр. Ішлі “Кулінарыя”, “Спорттавары”, драўляны будынак рачнога параходства з двума шпілямі па баках, цырульня, фотаатэлье “Сілуэт”, прамтаварны, бакалея, школьныя прыналежнасці, а таксама магазін “Іголка-нітка”, прадуктовы, бюро рытуальных паслуг “Вянок”, дзіцячая бібліятэка імя Самуіла Маршака, і нарэшце з самага краю плошчы ненавязліва ўпісваўся ў старадаўнюю архітэктуру новы трохпавярховы будынак гаркама партыі. Вузкі тратуар ад плошчы агароджвалі парэнчы – дзве жалезныя трубы, прываранья да невысокіх стоек. Яны цягнуліся ўздоўж усёй плошчы, і калі вуліца на рагу заварочвала, парэнчы паслухмяна паўтаралі яе паварот. Былі яны сям-там крыху пагнутыя, адпаліраваныя да белі і надзвычай зручныя для сядзення.

Пятрусь сядаў на верхнюю, ногі ставіў на ніжнюю, і сузіраў. Так цікава было! За спінаю па плошчы ездзяць машыны, па тратуары ходзяць людзі... Ён мог гадзінамі так сядзець. Усё вакол стварала атмасферу ўтульнасці, дыхала нейкай мілатой, роднасцю, было так недалёка ад уласнага дома, што не верылася, што ты ў горадзе, а ўяўлялася проста як пераход тваёй роднай Чэшскай Слабады ў твой жа родны горад. І яшчэ – веданне, што ты такі самы, як і ўсе вакол, што ў цябе свой дом і ты ў любы час можаш туды вярнуцца. Людзі паходзяць і вернуцца дамоў, і ты вернешся. Вось ты ў гарадской кватэры, у дзядзькі Стаха, слухаеш яго п’яненькія байкі, а праз якіх

дваццаць хвілін ужо босы ідзеш па цёплай траве да дзядзькі Стэфана… Ну не дзіва?

Дзядзьку Петрык знайшоў на агародзе з рыдлёўкаю. Стэфан ужо каторы тыдзень ваяваў з невядомымі жывёламі, якія захапілі агарод, тачылі норы, знешне падобныя на кратовыя, але па даўжыні і глыбіні не намнога меншыя за тыя траншэі, што браніраваў Стах. Вайна вялася з пераменным поспехам. Стэфан пасыпаў норы мыш’яком, абсаджваў каноплямі, палыном, памідорамі, выпальваў бензінам – нічога не памагала. Убачыўшы пляменніка, дзядзька стомлена абапёрся на рыдлёўку.

– Гэта ж трэба – распладзілася паскудства… Помесь пацука з нутрыяй. У рэчцы жыве, і на сушы жыве. А норы глыбозныя, ступіш – нага падае! І курэй душаць.

– А хто гэта? Як яны завуцца? – згараючы ад цікаўнасці, спытаў Петрык.

– Не ведаю і ведаць не хачу. Паскудства яны завуцца. А то бабёр прыходзіць маліны есці, – скардзіўся на свае беды дзядзька Стэфан. – Вунь сцежку ў траве пратаптаў, як слон.

– З нашай рэчкі? – не паверыў Пятрок.

– З нашай. Яны ж там вышэй, каля *рапорціка*, усё перагацілі – чаму ў нас і рэчка абмялела. Ён адтуль ходзіць, па начах, пакуль раса на траве – так яму ісці лягчэй.

– А як ён есць? Як дастае?

– Сядае на хвост, лапаю галіны нагінае. Аб’есць да апошняй ягадкі, толькі зялёныя пакіне. Хачу каго прасіць са стрэльбай, ці з капканам, ці з віламі, – задумліва сказаў дзядзька, – каб зрабілі засаду. Во-о-сь.

Побач асцярожна хадзіла і прынюхвалася да нор кошка з куксаю на хвасце. Дзядзька Стэфан усіх сваіх катоў так “купіраваў” – проста і без наркозу – адсякаў сякерай кончык хваста. “Яны тады гладчэйшыя робяцца, і вясной спакойныя”. Петрык, яшчэ малы, аднойчы бачыў гэтую працэдуру, бачыў, як кошка мяўкае і плача, залізваючы акрываўлены хвост. Ён сам тады, гледзячы на яе, плакаў ад шкадавання.

“Вось каб расказаць Леаніду Міхайлавічу! – падумаў Петрык. – Пра невядомых звяроў, пра бабра, пра кошку…” Гісторыі маглі б атрымацца не горшыя, чым пра пеўня, які памёр ад стрэсу. Ды вось толькі, здагадваўся Петрык, наўрад ці зразумее іх настаўнік, хутчэй за ўсё зноў назаве звычайным глупствам.

14

Першага верасня 1982 года баба Домна легла ў бальніцу. Нібы знарок цярпела, як па календары адмервала, каб укласціся роўненька ў лета. І адразу асірацеў дом без Домны. Не хапала не толькі яе лагоды, утульнасці, дабрыні, а яшчэ і проста фізічна стала пуста: было тры чалавекі – засталіся два. Маці варыла, мыла, ездзіла ў парнікі і кожны дзень адведвала бабулю ў бальніцы, той самай, дзе працавала Стахава жонка цётка Таня; хоць гэта было добра – свой чалавек у бальніцы.

Загучала слова аперацыя. Раней чужое, незнаёмае, а цяпер вось трывала ўвайшло ў сямейны лексікон. Пад рэфрэн гэтага слова пачалася восень, і Петрыкаў другі клас. А ў школе яго чакала яшчэ адна непрыемная навіна: Леанід Міхайлавіч больш не будзе працаваць, звольніўся, некуды ад'язджае... Навошта? Было пачуццё крыўды і рэўнасці. Як гэта яго, Петрыка, вось так, без папярэджання, без развітання можна кідаць? І яшчэ былі змены. Піт хоць і бачыў улетку Тамаша з Галькай амаль кожны дзень, але толькі цяпер, у школьных сценах, звярнуў увагу, што Галька стала зусім вялікая, даўгалыгая, худая, і ад таго страціла нешта, нейкую сваю прывабнасць. Тамаш таксама перагнаў ростам Петрыка на паўгалавы. Ён загарэў, паздаравеў. Хваліўся, што нават пакурвае. Самастойна развažаў, што цяпер школа яму зусім непатрэбная, бо ён усё роўна будзе трактарыстам, як бацька.

Так пайшла восень. Пасля сонца – пахмурнасць, пасля раскашавання зеляніны – пажухласць, пасля цяпла – вецер, дождж і стыласць... Ночы сталі доўгія. За цэлую восень здарылася толькі адна падзея: нарэшце дабудавалі ў Слабадзе воданапорную вежу, але вадой з яе ўсё адно не карысталіся, а па-ранейшаму бралі з калодзежаў і з калонак. Адзінаццатага лістапада, у чацвер, павінны былі рабіць чарговую аперацыю бабе Домне. У школе Петрык думаў пра яе, успамінаў, як улетку ля рэчкі дакранаўся да дзеда Якава і загадваў жаданне – каб бабуля паравілася. Можа, цяпер яно спраўдзіцца? Прыбег са школы і па матчыным твары зразумеў, што горб Якава не памог. Доктар шчыра сказаў цётцы Тані – няўдалая аперацыя. Прыйшоў дзядзька Стэфан. Пачалі раіцца.

– Ну што. Доктар сказаў Тані, каб перад выхаднымі забіралі. Назусім. І развітваліся. Бо выхадныя наўрад ці перажыве. Нават зашываць не сталі.

– І зашываць не сталі? – перапытаў Стэфан.

– Там іголцы зачапіцца няма за што, сатлела ўсё, распаўзаецца...

Вырашылі так: заўтра забіраць Домну, сёння даваць тэлеграму Марку, каб тэрмінова вылятаў самалётам, і Стаху – перыядычна туды, у Сібір, дазваньвацца. На наступны дзень, у пятніцу, Петрык не пайшоў у школу. Па радыё ўжо аб'явілі пра смерць Брэжнева, але за ўсёй крутаверцю навіна ўспрынялася на дзіва будзённа: свая баба была куды важней, бліжэй за чужога далёкага дзеда. Перад абедам пад'ехала машына "хуткай дапамогі". З яе вылезла цётка Таня, потым два санітары вынеслі на насілках бабулю, накрытую коўдраю, перанеслі ў дом, у пакой, паклалі на ложак. Бабуля была ў забыцці, вачэй не расплюшчыла, з яе цела тырчалі ва ўсе бакі трубкі з бутэлькамі на канцах.

Цётка Таня пачала збірацца дамоў, у горад.

– Едзь і ты з ёю, сынок. Хай ён у вас, Таня, пераначуе. Круціся там каля тэлефона, бо ў іх можа хапіць розуму і па тэлефоне пасварыцца, дык ты тады крыкнеш у трубку, што баба памірае, цябе ён паслухаецца, – вучыла маці.

Сустрэў іх узбуджаны дзядзька Стах з Цішаю на руках.

– Чулі? У Варшаве ваеннае становішча! Ярузельскі аб'явіў! Што робіцца на свеце, ты падумай!

– Можа, яны не ведаюць, што Брэжнеў памёр? – сказала, распранаючыся, цётка Таня.

– Хто? Яны? Палякі? Гэтыя – ды каб не ведалі!

– А за што ж яны тады выступаюць?

– За мір у Еўропе, – адказаў дзядзька Стах, як заўсёды, цёпленькі.

Потым дзядзька з цёткай глядзелі тэлевізар. Петрык сумленна сядзеў каля тэлефона, чакаў. У перапынках паміж "Лебядзіным возерам" цётка выцірала слёзы. Дзядзька Стах не перастаючы каменціраваў, і ўсё цалаваў Цішу. Яна, прывыклая да спіртнога паху, толькі далікатна адварочвала мордачку.

– Ціша мая, Ціша! – І да Петруся: – Чуў, Броня ў Ізраіль сабралася! І Міша, і Лёня... Ах, я ж вам!..

Гэтая навіна стала апошняй кропляй. А тут яшчэ тэлефон маўчыць... Пятрусь задраў уверх галаву, разглядаючы люстру на столі, каб слёзы не выліліся на шчокі, а ўвайшлі назад у вочы. Але цётка Таня заўважыла.

– Плач, плач, сынок, не саромся... Я таксама плачу. Што ж гэта будзе з намі ўсімі? Без Брэжнева?

Насуперак словам доктара бабуля Домна выхадныя пражыла. Бацька прыляцеў пятнаццатага ў панядзелак. Змучаны дарогаю, вочы шчырыя, стомленыя, чырвоныя.

– А мая ты мамка! Мамка дарагая, мамка залатая... Ох, жоначка, і ты тут... І сынок мой... Вось гора ды бяда... Сёння якога, пятнаццатага? – зірнуў на каляндар. – Трынаццатага Андропаў выступаў – слухалі? Быць яму генсекам!

Пятнацатага... Пятрусь раптам успомніў, што ў яго ж сёння дзень нараджэння. Ну, правільна! Як гэта было год назад? Гітара, яблык... Бабуля Домна з мяшэчкам грошай, такая шчаслівая, што вось можа падараваць людзям радасць... І такім далёкім, мілым здаўся той час!

– Які ты ўжо вялікі, – заўважыў бацька, нібы прачытаўшы яго думкі.

Пятрусь і праўда адчуваў сябе вялікім. Дзевяць гадоў! Столькі ж было Гальцы, калі яны елі траву, і якой дарослай, вялікай здавалася яна яму тады! Назаўтра ў аўторак з раніцы падыйшлі Стэфан з Поляю. Прыехалі Стах з Таняю. Было вітанне, і поціскі рук, цалаванне, і слёзы, і абдымкі... Жанчыны ўсе як адна выціралі вочы ад кранальнай сцэны. Збылася Домніна мара, хоць смерць яе так ці інакш сабрала разам непрымірымых.

– Вось і ладненька... Вось і складненька... Так і трэба, – казала улагоджаная маці. – Такія разумныя, спрытныя, прыгожыя мужчыны...

– Мужчыны ў самай сіле, – падтрымала цётка Таня.

– Абы спакой на душы, – нясмела ўставіла цётка Поля.

– Галоўнае, умеюць жа! Могуць, калі захочуць! Ну, людзі як людзі, глядзець на вас люба-дорага! Каб вы зараз самі сябе пабачылі, дык ніколі не сварыліся б!

І быў перыяд няёмкасці, бо мужчыны тапталіся, не ведалі, што цяпер рабіць, куды спачатку ісці – да Домны? Ці – за стол? Жанкі падказалі – да маці ідзіце, да яе трэба найперш! Браты нерашуча, прапускаючы адзін аднаго ў дзвярах, увайшлі ў пакойчык, абступілі ложак. Раскрамсаная, паміраючая Домна, з выпнутымі скуламі, уцягнутымі шчокамі, праваленым ротам, ляжала белая як смерць. Каля ложка на століку стаяла пляшка каньяку. Цётка Таня брала лыжку і перыядычна ўлівала каньяк бабулі ў рот. Тады чырвань на кароткі час вярталася ёй на шчокі. Бабуля расплюшчвала вочы і нават магла нешта гаварыць.

– Дзе... Пятрок? – прашаптала яна. Маці падштурхнула сына, ён нагнуўся, бабуля знайшла сваім ротам яго вусны. Гэта быў доўгі пацалунак, і нейкі прагны, нібы Домна на развітанне хацела пераліцца ва ўнука, увайсці ў яго і хоць часцінкай пажыць у ім яшчэ.

– Ну вось – а цяпер можна і за стол, – мітусілася маці. – Сядайце, піце міравую, ежце... Гэта ж так добра жыць цяпер, абы здароўе, абы розум – а ў вас у кожнага і розум, і здароўе!

– Ужо няма чаго дзяліць, – сказала цётка Таня. – Цяпер не галодныя гады.

– Ад сварак адна нервеннасць, – пацвердзіла цётка Поля.

Расселіся за сталом. Стах папрасіў Петрыка ўключыць тэлевізар. Паказвалі пахаванне Брэжнева. Каля труны стаялі ў жалобе розныя замежныя дэлегацыі. Калі паказалі арабскую, дзядзька Стах ажывіўся, нібы пазнаў знаёмага:

– Ясір Арафат! – на гэты раз не памыліўшыся.

– Зрабі цішэй, сынок...

Звярнулі ўвагу на Петрыка. Нехта ўспомніў, што гэта ж учора ў яго былі імяніны. І тут усе заўважылі, які ён ужо вялікі – дзевяць гадоў, і прыемна здзівіліся.

– Адным расці – другім паміраць, – уздыхнуў дзядзька Стах. – Ах, ха, ха.

– Выцягнуўся, але пусценькі, – сказала цётка Таня.

– На, памацай, – надзьмуў жывот дзядзька Стах. – Каб во такі мамон быў!

– Ідзі, сынок, на вуліцу – салют паслухай...

– Не салют, а травурны гудок! – паправіў бацька.

Пятрусь пайшоў. У верандзе стаяў скасабочаны мех, поўны кукурузы. Маці прасіла ў Капоры два кіяхі, а ён цэлы мех прытарабаніў. Адзін кіяхываліўся на падлогу. Пятрусь падняў, разлупіў ссохлы “пергамент”, разняў чорныя “валасы”, і з-пад іх раптам выглянула, як бліснула золатам, жоўтае, цвёрдае, буйнае зерне. Якая прыгажосць! Кавалачак лета!.. Падалося, нават веранда пасвятлела.

Ён выйшаў на двор. Няўжо гэта яно вось такое – жыццё? Дзе ўсё разам, гора і шчасце, сваркі і прымірэнні, слёзы і смех, і ўсё пераменлівае, перамешанае, непастаяннае, усё ў руху, круціцца, як у калейдаскопе; і як у калейдаскопе з розных асколачкаў шкла пры пэўным павароце і неабходным ракурсе ўзнікае малюнак – так і цяпер перад Петрусём узнікла, закруцілася і пабегла, пайшло мільгаць: ад рэчкі да Галькі, ад паху сена да вусікаў Цішы, ад Леаніда Міхайлавіча да віра з сомам, ад укручанага ў “пергамент” золата кукурузы да чорнага шарыка чмялінага мёду... Было адначасова і радасна, і боязна, і крыху сумна. Але больш радасна – якое ж яно, жыццё, аказваецца, аграмаднае! І як добра, што яно нарэшце пачынае адкрывацца яму!

Калі Пятрусь вярнуўся, ён зразумеў, што за сталом нешта змянілася. Ізноў працаваў тэлевізар. Апускалі на доўгіх ручніках у яму труну, і яна на дне моцна грукнула. Цётка Таня заплакала.

– Не яго – макет хаваюць! – гучна тлумачыў расчырванелы дзядзька Стах. – Гэта ж так прыдурваюцца! Я ж вас пахаваю...

– Нашто вам той Брэжнеў?! – маці вышмаргнула вілку з разеткі. – У вас родная матка памірае праз сцяну!

Але ніхто яе ўжо не слухаў.

– Ах ты мая Ціша...

– Во-ось...

– Ды што ў цябе акрамя той Цішы...

– У мяне? Акрамя Цішы? Гэта ў цябе грошы хоць на білет былі?

– У мяне? Грошы? На білет? Ды я з грошай караблікі раблю і па Лене пускаю!

– Ты? Караблікі? Па Лене? Ды ў цябе як у латыша!..

– Во-ось...

– Эх, вы... браты Карамазавы! – прамовіла маці, адвярнулася і выйшла, ляпнуўшы дзвярамі.

2013 г.

Дзядзька Адольф

Аповесць

РАЗДЗЕЛ ПЕРШЫ

I

З гэтым дзядзькам Адольфам у 55 гадоў здарыўся крызіс.

Да крызісу ён жыў сабе ціха-мірна ў раённым гарадку на беразе Дняпра, меў кватэру, дачу, жонку, мапед і двое дзяцей, працаваў на камвольным камбінаце мастаком-афарміцелем: малякаў плакаты па тэхніцы бяспекі, розныя лозунгі-транспаранты, усялякія буклеты-лістоўкі, пісаў каліграфічным почыркам (пакуль не было камп'ютараў) прозвішчы і пасады на шыльдах для дзвярэй начальніцкіх кабінетаў – словам, займаўся чым папала, нагляднай агітацыяй.

У выхадныя выязджаў на прыроду малявць акварэлькі і, канечне, марыў пра маштабнае палатно.

Ён хацеў напісаць такі шэдэўр, які б ахопліваў усё.

У ім павінны былі адлюстравацца асноўныя перыяды гісторыі беларускага народа, нацыянальныя рысы яго характару, а таксама прырода ва ўсёй паўнаце і непаўторнасці. Яшчэ шэдэўр павінен быў несці глыбокі філасофскі падтэкст і ў розных перспектывах раскрывацца па-новаму.

Ды вось час! Дзе набрацца часу? Жонка Ірына, разглядваючы акварэлькі, таксама казала з уздыхам:

– Часу табе, Адольф, не хапае. Эх, каб табе час! Ты б, можа, намаляваў яшчэ не горш, чым Рафаэль.

За гэта – за такія словы – Адольф яе паважаў, але ў цэлым ставіўся да жонкі крышку іранічна. Яна не мела ніякіх талентаў, працавала звычайнай камвольшчыцай, да таго ж была круглая сірата, з дзіцячага дома. Адольф жартам называў яе Ірына Бацькаўна. Яна не крыўдзілася, адчувала, што не роўня таленавітаму мужу. Бегала сабе раніцай на камбінат, увечары назад, цягнула ўсю гаспадарку, выхоўвала дзяцей – яны, дарэчы, зваліся так, як і бацькі: сынок – Адоля, дачушка – Ірачка.

Раней, у маладыя гады, Ірына вельмі раўнавала мужа, баялася, каб не паклаў вока на якуюсь спакуслівую камвольшчыцу, адсочвала кожны яго крок. Але кот сала захоча – знойдзе, пільнуй не пільнуй... Таму перыядычна паміж імі ўзнікалі канфлікты, здараліся сур'ёзныя скандалы, з слязамі, папрокамі, крыкамі, нават з пакаваннем чамаданаў і пагрозай разводу.

Потым усё прайшло. Муж астыў, паспакайнеў, супакоіўся. І калі ў час выпіўкі маладзейшыя сябры-калегі спрабавалі завесці дзядзьку Адольфа на анекдот, ці раскруціць на якую-небудзь пікантную, інтымную гісторыю са сваёй біяграфіі, ён альбо адмахваўся: “Ай, я ўжо стары!” – або з выглядам прафесіянала, што вымушаны спускацца да дылетанцкага ўзроўню, паблажліва адказваў:

– Усё гэта не так цікава, як здаецца ў пачатку.

З радні ў Адольфа застаўся толькі старэйшы брат Іван. Іх бацькі, заходнебеларускія сяляне з-пад Мядзела, даўно памерлі. Так атрымалася, што Іван жыў ад Адольфа на другім канцы Беларусі, чорт ведае дзе, у самай палескай глушы, на лясным хутары каля чыгуначнай станцыі Старушкі – кіламетраў 300 ад Мінска і яшчэ 100 да Адольфавага гарадка. Іван працаваў лесніком, яго жонка Ніна – бібліятэкаркай у Старушках. Туды ж, у школу ў Старушкі, хадзілі пехам з хутара іх дзеці: старэйшы Талян і малодшы Лёнік.

Зрэдку Іван з Нінай прыязджалі да Адольфа ў госці. З братам было лёгка, ён паводзіў сябе, як і належыць чалавеку ў гасцях. Асцярожна ступаючы ў шкарпэтках, хадзіў па кватэры, усё хваліў, усім захапляўся, гаспадыні Ірыне не шкадаваў шчодрых кампліментаў, нават такога ўзроўню:

– Які цукар у вас салодкі! – казаў, калі пілі гарбату.

А калі гарэлку:

– Якая гарэлка мяккая – у горле не стаіць!

Гладзіў па галоўках дзяцей, і аж вочы ў яго вільгатнелі ад замілавання:

– Ну чыстыя анёлы няб**ё**сныя!

Сядаючы на канапу, не забываў сказаць:

– Бач ты, якая зручная для сядзення канапа...

І на балконе, прыкурваючы цыгарэту, Іван не маўчаў:

– Шырокі ў вас, прасторны балкон! А прыгажосць якая зверху!

Хаця “прыгажосць” была – вершаліны дрэў, аўтобусны прыпынак ды воддаль – квадратны аблезлы дах камвольнага камбіната. Калі ж справа даходзіла да братавых малюнкаў і Іван падымаў вочы на сцяну, на акварэлькі – тут ужо яго захапленню не было межаў, проста слоў не знаходзілася. Ён толькі прыцмокваў языком.

– Ай і карціна! Як на фатаграфіі! – і варушыў пальцамі, нібы збіраўся памацаць ствол намаляванага дрэва ці пагладзіць травінку.

Затое Ніна, яго жонка, вельмі стрымана, суха паводзілася, нічога не хваліла. Нават багата сабраны стол ёй не падабаўся. Толькі падціскала вусны і казала з лёгкім дакорам:

– Ці трэба ўжо такі меркантылізм?

Ірына Бацькаўна слалася, не ведаючы, як ёй дагадзіць, і ўсё дарэмна. Нават Адольф, гаспадар, і той ніякавеў перад братавай, пабойваўся яе за падцісканне вуснаў, катэгарычнасць, аскетызм, а яшчэ – за незразумелыя паводзіны. Напрыклад, яна мыла рукі не калі заходзіла ў кватэру, як усе людзі, а калі выходзіла, перад ад'ездам.

– Ну, – казала, – трэба ісці мыць рукі, ды будзем развітвацца.

Адольф з жонкаю кожны раз потым ламалі галовы, што б гэта магло значыць, і не знаходзілі тлумачэння, акрамя асацыяцыі з выразам – "умываю рукі".

Прыезды сваякоў былі рэдкія, раз на год максімум. Да таго ж і сустрэчай гасцей, і ўладкаваннем, і пачастункам, і адпраўкай – усім займалася жонка. А Адольф, натура творчая, як толькі выпадаў вольны час і дазваляла надвор'е, закідваў мальберт за плечы, заводзіў мапед, і – на акварэлькі.

– З'езджу на акварэлькі! – казаў ён, як рыбакі кажуць – "на акунёў", ці паляўнічыя – "на качак".

З берага Дняпра адкрывалася прыгожая, шырокая панарама. Адольф ставіў мальберт, або з эцюднікам хадзіў па беразе, выбіраў ракурс, накідваў на паперу эскізы, замалёўкі. Зрэшты, які б ракурс ён не выбіраў, на якое б месца не станавіўся, выходзіла адно й тое ж: выгін Дняпра, лугавіна за ім, купка асін, дарога ў полі, кавалак неба і купал цэркаўкі.

Ён так на гэтай тэме натрэніраваў вока і набіў руку, што, у прынцыпе, яму і на натуру выязджаць не было асаблівай патрэбы – дома маляваў па памяці, і ўсё роўна атрымлівалася вельмі прыгожанька, проста копія як у сапраўдных майстроў пейзажу, асабліва калі акварэль узяць у рамку пад шкло або ў звычайнае паспарту.

Акрамя маральнага задавальнення, малюнкі здорава выручалі ў сэнсе эканоміі грошай. У Адольфа ніколі не было клопату перад 8 сакавіка, ці на Новы год, ці проста – калі сам ідзеш у госці, або да цябе прыходзяць – заўсёды гатовы падарунак-сувенірчык.

Мелася ў яго яшчэ адно хобі. У выхадныя ён любіў выпіць і паіграць на гармоніку, што застаўся ад бацькі. Асабліва прыемна было ўвосень, калі вечар, за вакном непагадзь, вецер ірве лісце з дрэў... А дома так утульна, суха. На стале выпіўка, закуска... І ўсё ў яго так спакойна, ладна. Дзеці добра вучацца. Жонка тут.

Адольф выпіваў чарку гарэлкі, адчуваў, як цяплее на душы. Браў гармонік. Гладкія перламутравыя кнопкі слухаліся пальцаў, пакой запаўняла мелодыя песні "Чобаты вы мае".

Хоць яму крыху сорамна было, што замест пісання шэдэўра марнуе час, траціць яго на пустое, але надта любіў ён такія вечары. Ён называў іх “маленькай слабасцю”.

Здаралася, што “слабасць”, акрамя выхадных, прыхоплівала яшчэ і панядзелак. Потым, у аўторак, на пытанне: дзе быў? чаму прагул? – Адольф з вінаватай усмешкай адказваў:

– Ну вы ж ведаеце – ёсць у мяне гэтая маленькая слабасць!

І яму даравалі.

II

Вось так да крызісу жыў чалавек. Не горш, а бадай, лепш за іншых. Меў хлеб і да хлеба, жонку, мапед, дзяцей, працу і мару пра шэдэўр, якім рана ці позна спадзяваўся здзівіць калі не ўсё чалавецтва, дык хаця б некаторых знаёмых з камвольнага камбіната.

А час – як толькі ён адзін умее – бег сабе і бег. Ды не проста бег – ляцеў! Усё змянялася вакол. Адольф даўно ўжо карыстаўся мабільным тэлефонам, і патрошку – інтэрнэтам. Прадукты хадзіў купляць не ў гастраном, а ў супермаркет. Надпісы на шыльдах для начальніцкіх дзвярэй не пісаў тушшу каліграфічна, а набіраў на камп’ютары якім хочаш шрыфтам і выводзіў на прынтары. Разбіраўся ў тэрмінах “крэдыт, лізінг, іпатэка” – прынамсі, ведаў, што яны абазначаюць. Камунальныя паслугі аплачваў у філіяле банка замест ранейшай ашчаднай касы. Зарплату атрымліваў па картцы ў банкамаце, прычым, здымаючы грошы ў беларускіх рублях, абавязкова хоць нейкую частку з іх вылучаў на пакупку даляраў, а потым дома разыгрываў жонку: то выдумляў, што даляры ўкралі, ці што ён іх згубіў, ці няправільна іх налічылі, ці што фальшывыя яны – і жонка кожны раз паддавалася, рабіла выгляд, што верыць, вохкала, божкала, а ён у апошні момант спаважна даставаў некалькі замежных купюраў. Яны любілі так пагуляць.

Двор іхні пакрысе, з кожным годам запаўняўся навенькімі машынамі самых розных памераў, марак і колераў, – ужо нават па тратуарчыку немагчыма было прайсці, а трэба праціскацца бокам. А некалі Адольфаў мапед быў адзіны траспарт на ўвесь дом.

Раней з усяго дома толькі ў іх кватэры быў зашклёны балкон – цяпер ва ўсіх стаялі еўрапакеты, а іхні балкон калі чым і выдзяляўся, дык хіба што перакошанай драўлянай рамаю і трэснутай шыбкай, заклеенай скотчам.

Яшчэ не так даўно са сваімі малюнкамі Адольф быў ледзь не адзіны на ўвесь раён “бізнесмен”. А цяпер – куды ён са сваёй

акварэлькай, кошт якой пляшка гарэлкі? – неяк сорамна было ўжо нават бясплатна дарыць.

Дача іхняя цяпер выглядала хлеўчыкам у параўнанні з катэджамі-камяніцамі, што ўзносіліся побач.

Дзеці, гэтыя анёлы нябёсныя, таксама шпарка раслі. Вось ужо і сыну Адольфа – Адолі, прыйшла позва ў ваенкамат. Старэйшы Адольфаў пляменнік, Талян са Старушак, той увогуле ўжо год як адслужыў і нават паспеў ажаніцца – жыў у жонкі ў Гомелі. Дачка Ірачка непрыкметна вымахала ў дарослую дзеўку, рыхтавалася да выпускных экзаменаў, капрызнічала і псіхавала. Тут да ўсяго яшчэ брат Іван памёр.

На пахаванні першае, што кінулася Адольфу ў вочы, – як змянілася Ніна: у чорным, заплаканая, пастарэлая, прыгорбленая. І побач з ёю Талян, такі дарослы! Талян быў у ваенай форме, толькі з адпоратымі пагонамі і без шаўронаў. Хоць вярнуўся ён з войска даўнавата, з формай не хацеў развітвацца, яна пасавала яму. Прыгожы, падобны на маладога Адольфа, толькі ростам больш гонкі. Засмучэння вялікага не было на яго твары.

Гаварыў Талян з дзядзькам па-мужчынску. Закурыў цыгарэту, расказаў шэптам, азіраючыся, што служыў у сакрэтнай роце. Малако давалі, плюс ільготы, прыроўненыя да “чарнобыльскіх” і “афганскіх”.

– А чым займаліся?

Талян азірнуўся, прыціснуў палец да вуснаў: маўляў, цыц! што вы! ваенная тайна! Паказаў на адной руцэ два пальцы, на другой растапырыў усе.

– Дваццаць пяць! Пацярпіце, дзядзя, – зашаптаў на вуха. – Праз дваццаць пяць гадоў усё даведаецеся. Не раней! Дзядзя, – зрабіў страшныя вочы, – я вам нічога не казаў – вы нічога не чулі. Усё. Рот на замок, ключ ў ваду.

Лёніка нідзе не было відаць. Ні на могілках, ні ў двары, ні ў хаце. За жалобным сталом Адольф пацікавіўся, дзе ён. Ніна адвяла вочы.

– У лесе сядзіць, хаваецца, – неахвотна сказала. – Потым прыйдзе на магілку, калі ўсе разыдуцца. Дзіўны ён у нас. Ранімы. Сярод людзей яму не ўтульна... Не кожны разумее... Смяюцца з яго. А гэта хвароба такая, *сацыяфобія.* Прасцей кажучы – людабоязь.

– Во мая мамка Нінка дае! – з захапленнем абняў маці Талян. – Усё на свеце ведае! Больш за энцыклапедыю! Другой такой разумнай на планеце не знойдзеш!

Талян знешнасцю ўдаўся ў дзядзьку, а характарам – у нябожчыка-бацьку, не скупіўся на пахвальбу.

Цяпер ён, выпіўшы, то хваліў маці, то завочна бараніў брата:

– Лёнік у нас, дзядя, во такі! Вам не перадаць! Кожную сцежачку ў лесе ведае! Такі геній, якіх не было і не будзе!

– А ты чаму адзін? – спытаў Адольф. – Без жонкі? Ці ўжо? – ён акругліў рукі каля жывата.

– Не, яшчэ на курорт не адпраўляў, – засмяяўся Талян.

– Як?

– Ну, пытаюць: “Чаму ў цябе дзяцей няма?” – “Ды ніяк жонку на курорт не збяруся адправіць!”

– А-а, – Адольф таксама засмяяўся, потым пасур’ёзнеў. – Трэба месяц не папіць, – сказаў ён тое, што яму раілі, калі Іра год не магла зацяжарыць. Адольф паслухаўся, месяц не піў – сапраўды памагло.

Пасля гэтага пахавання і пачалося, і пасыпалася!

Толькі правялі ў армію сына, тут дачка Ірачка раптам аб’явіла, што яна на “чацвёртым месяцы”, а віноўнік – азербайджанец, які на мясцовым базары трымае кіёскі. Так што яна пасля экзаменаў збіраецца замуж.

Жонка ламала рукі, і плакала, і біла яе, і на каленях прасіла апамятацца... Ды што ўжо тут. Усё роўна атрымалася па даччыному, улетку выйшла замуж, перабралася да азербайджанца, а неўзабаве ашчаслівіла бацькоў чарнявенькай унучкай.

Адольфа з усяго калейдаскопа падзей найбольш уразіла, што ён ужо дзед.

Вось дык навіна!

Ён пазіраў на сябе ў люстэрка. Ну які ён дзед? Калі выглядае на 40, а адчувае сябе на 18? Праўда, трошкі пачаў лысець. Валасы кучаравіліся вакол лысінкі, як лаўровы вянок, а нос з гарбінкаю ў профіль рабіў яго падобным на рымскага патрыцыя. Не, ён яшчэ мужчына хоць куды.

У чым жа справа? Што яго круціць?

Ну, дзеці. Дык яны і павінны вырастаць, служыць у арміі, выходзіць замуж... Рана ці позна іхнія лёсы выступяць на першы план, засланяючы бацькоўскія. Тым больш дзецьмі, калі шчыра, Адольф і так не займаўся, выхоўвала іх Ірына Бацькаўна, таму цяпер ён з чыстым сумленнем перакладваў віну за тое, што здарылася з дачкою, на жонку – не ўпільнавала, не дагледзела.

Ну, брат Іван памёр. Дык ён старэйшы – старэйшыя і павінны паміраць раней за малодшых.

Ну, усе грошы ляснулі на пахаванне, вяселле і провады ў войска... Дык на тое яны і капіліся...

Тут Адольф зноў пачаў думаць, што вось ён ужо дзед. А чаго ён дасягнуў у жыцці ў параўнанні з іншымі? І са здзіўленнем сам сабе адказаў – нічога.

Пакуль ён пісаў акварэлькі, граў на гармоніку “Чобаты” і аддаваўся “маленькай слабасці”, прайшлі, прабеглі, праімчаліся самыя цікавыя, пераломныя гады! Хітры час падмануў яго. І ён, па-сутнасці, звычайны няўдачнік. Горкае слова!

Хіба такога жыцця ён хацеў? Не. Ён марыў, каб з ім здарыўся які-небудзь цуд. Напрыклад, буйны выйгрыш у латэрэю. Каб яму хоць крыху пашанцавала. Хацеў пававагі да сябе з боку іншых. Не зашкодзіла б таксама – чаго ўжо тут? – лёгкай зайздрасці, звычайнай, чалавечай… І каб спакойна было за заўтрашні дзень.

А так – ён дзед, без грошай, з ненапісаным шэдэўрам, з гармонікам і лысінай… Неўзабаве на пенсію. І што – сесці на лавачцы і няньчыць азербайджанскіх унукаў?!

III

Думка, што ён няўдачнік, што жыццё магло б скласціся інакш, а ў яго не склалася і наўрад ці ўжо складзецца, не давала Адольфу спакою.

І праўда, настаў нейкі крызіс. Так, жыве. А чаго жыве? Пытанне! Адольф нават узяў за свой кошт адпачынак, каб у адзіноце паспрабаваць з усім гэтым спакойна разабрацца.

Дзе ён зрабіў памылку? Што было не так? Ну, “маленькая слабасць”, ну, беларуская нацыянальная хвароба лянота… Не такія вялікія грахі.

Маўклівы зрабіўся Адольф, задумлівы, рассеяны. Пасвістваў уголас, а на жончыну заўвагу не свістаць, бо грошай не будзе, з гатоўнасцю адказваў:

– Іх і так няма! – і ў голасе яго чуўся дакор, нібыта ён адзін грошы зарабляў, а жонка тое і рабіла, што траціла.

Выпіваць пачаў часцей, чым да крызісу. У галаве тады адразу святлела, і ён дзяліўся з жонкаю сваімі думкамі.

Ён ёй тлумачыў у даходлівай форме пра перавагі іхняга старога добрага часу перад цяперашнім:

– Раней як было? Праца і сціпласць. Два словы, два кіты, на якіх усё трымалася. Будзеш працавіты і сціплы – усё астатняе само да цябе прыплыве. І грошы, і слава, і павага, кар’ера… Усё цябе само знойдзе. А цяпер? Усё наадварот. Спачатку дайце мне грошы, славу – а тады я адразу стану сціплы і працавіты. Усё пастаўлена з ног на галаву!

Жонка слухала, згаджалася, падтаквала.

Але Адольф бачыў, што яна не разумее яго. Яна не магла ўзвысіцца да тых пытанняў, якія вярэдзілі яму душу, бо прымітыўна лічыла, што самае галоўнае – гэта здароўе, ды спакойны сон, ды добры настрой, ды каб лад у сям'і. У яе не было крызісу. Яна па-ранейшаму бегала на свой камвольны, не забывала вясці хатнюю гаспадарку і сачыла, каб муж не заставаўся галодны.

– Гэта раз, – казаў Адольф. – А другое – праца абясцэнена! Яна страціла ўсялякі сэнс. Яна не развівае, не бадзёрыць, а прыніжае і атупляе. Працаваць дзеля ежы, дзеля запісу ў працоўнай кніжцы – абраза чалавека, найвялікшы здзек з яго!

– Нічога, – суцяшала жонка. – Ты яшчэ усіх за пояс са сваім розумам і талентам затыкнеш. Эх, часу каб табе! – усё шкадавала яна.

Але Адольф ад гэтых слоў крывіўся. Яе падтакванне, пакорлівая згода з ім ужо не цешылі яго самалюбства. А згадкі пра недахоп часу – вечная адгаворка гультаёў, бездараў і няўдачнікаў – толькі раздражнялі яго. Увогуле, яго адносіны да жонкі змяніліся пасля таго, як яна стала бабуляй. Простая, сціплая, але мілая, як васілёк у жыце, цяпер яго Ірына Бацькаўна неяк выцвіла і паблякла. Не тое, што знікла яе ранейшая вабнота, а як бы змяніўся фокус і парушылася сіметрыя.

Яна не стала непрыгожай, усе тыя ж рысы засталіся, але калі раней яны выклікалі ў душы ціхую заміранасць, дык цяпер – толькі жаданне шкадаваць яе. І гэта было непрыемна.

IV

Раптам усё абрыдла Адольфу. І жонка, і кватэра, і балкон, і панарама з балкона, і гармонік... А сама больш праца. Нават думаць пра камвольны камбінат стала моташна.

Адольф цвёрда вырашыў, што калі адпачынак скончыцца, ён падасць заяву.

– Напішу "па ўласным", – аб'явіў ён жонцы.

– І правільна! І даўно пара! Хай пабачаць, як без цябе...

– Паеду ў Маскву двары падмятаць. Ці цэглу на будоўлі падносіць.

– Яшчэ чаго! Не дачакаюцца! Я цябе не пушчу. І так не прападзем. Агарод свой, дзеці дарослыя. Колькі нам трэба? А ў цябе затое час з'явіцца – на акварэлькі, на палатно...

Адольф моршчыўся, бо і акварэлькі, і палатно яму абрыдлі. Адзінае, што яму не абрыдала, дык гэта спіртное. Яно давала

вастрыню розуму і яснае адчуванне ўсяго, што адбываецца. У такія хвіліны Адольф разумеў усё – усе пачаткі і канцы.

Ён пакрысе прывык піць і філасофстваваць. А слухачом хочаш не хочаш даводзілася быць жонцы.

– Пра якую працу можа быць гаворка, калі людзі бачаць, як дваццацігадовы хлапчук адным націскам клавішы на камп'ютары зарабляе мільён даляраў?

– І ты будзеш зарабляць мільён даляраў, – з цвёрдай упэўненасцю казала жонка. – Кінеш гэты камвольны, час з'явіцца…

– Пры чым тут час? – злаваўся Адольф. – Я ў цэлым бяру! Увогуле сітуацыю!..

Паступова ў яго разважаннях усё больш пачало з'яўляцца агрэсіўных нотак. Адольф выпіваў; разам з алкаголем наліваўся нядобрым імпэтам, і, як Ягор Булычоў, пачынаў *выкрываць.*

Нібыта ён быў які суддзя, ці пракурор, ці народны абвінаваўца, а ўяўная аўдыторыя (жонка) перад ім – падсудныя.

Сэнс яго "выкрыванняў" зводзіўся да таго, што ўсе вакол кепскія, адзін ён добры.

Злодзеі, бессаромнікі, прайдзісветы стварылі, у яго, Адольфа, не папытаўшы, самы што ні на ёсць дзікі капіталізм, пад шумок пабудавалі ідэальнае грамадства татальнай несправядлівасці.

Сумленнаму, шчыраму, а, значыць, непрактычнаму чалавеку ў такім грамадстве няма месца. Ён пастаўлены ва ўмовы, пры якіх у яго знікае павага да самога сябе. Адсюль – стрэс, ад стрэсу – выкіды ў кроў гармонаў трывогі, а гэта прымушае арганізм увесь час працаваць на павышанай хуткасці, як матор, якому не даюць адпачыць; адсюль вынік – хваробы, бяссонніца, хуткае старэнне.

– Па ідэі, – развіваў думку Адольф, – любая хвароба, ад грыпу да зубнога болю, справакавана такім грамадствам. І за тое, што я цяпер п'ю, я смела магу падаваць іск у Страсбургскі суд… на грамадства!

Во да чаго пачаў дагаворвацца дзядзька Адольф, вось у якія вышыні сягаў яго абвінаваўчы запал, во да такіх вялікіх наступстваў прывяла чалавека маленькая слабасць!

– І – перастаньце! – гнеўна звяртаўся ён да сваёй "аўдыторыі" (да жонкі). – Мне вашыя гульні ўжо надакучылі! Усё не так цікава, як здаецца напачатку. Выбачайце! Маё шанаванне! – насоўваў на галаву капялюх і выходзіў.

Праўда, працверазеўшы, Адольф прасіў у жонкі прабачэння, бажыўся, што нічога не памятае, што такога не магло быць, бо ён сябе ведае, ён па натуры добры, мяккі, нікому зла не жадае, не зайздросціць, і цвёрда абяцаў, што больш такога не паўторыцца.

Але яно паўтаралася.

Жонка ніколі яго такім раней не бачыла і цяпер са страхам сачыла за пераменамі. Яна і не думала, што ў яе мяккага, бяскрыўднага, далікатнага Адолі можа жыць усярэдзіне іншы чалавек – агрэсіўны, злосны. Яна з усіх сіл спрабавала ўратаваць сям'ю, спадзявалася, што муж апамятаецца, вернецца да сябе ранейшага, і ўсё ў іх зноў будзе, як у людзей, ладна, зграбна, прыстойна.

Скончыўся адпачынак – Адольф аднёс заяву "па ўласным". Думаў, будуць упрошваць застацца, хоць бы ўлічаць яго стаж, хоць бы спытаюць прычыну. Нічога падобнага! Загадчык аддзела кадраў – чалавек новы, супрацоўнікаў не ведаў, падмахнуў заяву з радасцю, бо і так камбінат ледзь ліпеў, трэба былі скарачэнні. Гэта яшчэ больш пераканала Адольфа ў тым, што цяпер любому на любога начхаць.

Ён атрымаў разліковыя, і на гэтыя грошы загуляў па поўнай. Ужо і не апраўдваўся, проста наліваў сам сабе і піў. Да жонкі пачаў чапляцца. Падкрэслена звяртаўся да яе на "вы", нібы яна была яму ворагам, нібы гэта менавіта яна, жонка, знарок стварыла грамадства татальнай несправядлівасці, спецыяльна зрабіла так, каб мужу кепска было.

– Я – Адольф! Папрашу запомніць! – стукаючы костачкамі пальцаў па стале, казаў ён (а жонцы слухай). – У мяне размова кароткая! Калі што – выбачайце!

Апранаўся, браў капялюш, кідаў пагардліва:

– Маё шанаванне!

Выходзіў, праз пяць хвілін як ні ў чым не бывала вяртаўся, вешаў капялюш, плашч і пачынаў новую лекцыю. Ён ужо забываўся, дома ён ці дзе.

Жонка да таго змучылася, што не вытрымлівала – сыходзіла, начавала ў сяброўкі, у суседзяў, каб толькі не чуць, не бачыць гэтага. І ўвесь час прасіла, каб ён схадзіў да доктара. А аднойчы сказала:

– Калі ты не зменішся, я падам на развод.

Адольф ухапіўся за гэтыя неабдуманыя, з гарачкі вымаўленыя словы.

– Ха – развод! Хоць зараз! Гаршчок аб гаршчок – і маё шанаванне!

Яны з Ірынаю і без таго ўжо не жылі разам (як муж з жонкаю), а цяпер Адольф яшчэ і аддзяліўся тэрытарыяльна: пасціла ў сабе на канапе ў другім пакоі.

Ён нават развёў цэлую тэорыю, што людзі проста абавязаны разводзіцца пасля 50 гадоў – незалежна ад абставін.

– Калі хочуць застацца людзьмі, – удакладняў Адольф.

Бо, паводле яго тэорыі, шкодна жыць разам так доўга. Добрыя пачуцці астываюць, нараджаюцца новыя, злыя, і пачынаюць труціць жыццё. А ў некаторых народаў не толькі жонку, нават імя трэба мяняць перыядычна. Нават працу, хоць самую любімую, рэкамендавана раз у сем гадоў мяняць у Японіі.

– Што я, Адольф, і зрабіў!

Беднай Ірыне Бацькаўне, галоўнае, памагчы не было каму. Сын у арміі, дачка са сваім азербайджанцам не магла разабрацца, да таго ж зноў была цяжарная. З адчаю Ірына Бацькаўна дазванілася Ніне ў Старушкі ў бібліятэку: прыедзь! памажы! мо хоць ты на яго паўплываеш! мо цябе паслухае!

Ніна прыехала з сынам Талянам. Першае, што радасна з парога заявіў Талян, было:

– А я, дзядзя, таксама разводзіцца думаю! Мне яна трэба была, тая жаніцьба?

Ніна пастарэла, але характарам не змянілася. Такая ж аскетычная, непрымірымая, з падціснутымі вуснамі. Яна ўздыхала асуджальна.

– Усё ад багацтва... Усе злыбеды. Меркантыльнасць, мяшчанства зяцягвае людзей у вір.

І зноў Талян:

– Я ад сваёй толькі і чуў – грошы, грошы... А дзе я іх вазьму? На заводзе з цямна да цямна, як да рэвалюцыі. Вось Лёнік, брацельнік мой, малайчына – блізка да сябе дзевак не падпускае! Цяпер такія дзеўкі, што лепш аднаму! Ды і які ён адзін? – прырода, лес, вада...

А за ім Нінка:

– Усё ад няма чаго рабіць. Жыць багата сталі. Бедныя не задумваюцца, у іх няма клопатаў, жывуць як набяжыць...

І Талян:

– А мне і з маёй мамкай Нінкай добра! Развядуся – і да Лёніка, да мамкі на Хутар пераеду. Дзяцей няма, аліменты плаціць не трэба... На армейскія ільготы буду жыць. Паспытаў чужога жыцця – хопіць! Прыеду на Хутар, да мамкі з Лёнікам, брацельнікам маім... Лепш нідзе ў свеце не знойдзеш!

Жонка сама не рада была, што іх запрасіла. Нічога яны не памаглі. Наадварот, пасля іх ад’езду Адольф, бачачы, што ўправы на яго няма, усё часцей устрайваў сцэны, і гэта нагадвала ўжо не маленькую слабасць, а сур’ёзную хваробу.

Любая хвароба канчаецца бальніцай – і гэтая тым жа скончылася. Не вытрымала ў Адольфа нагрузак сэрца... “Хуткая”... Мікраінфаркт. Ірына Бацькаўна ўспрыняла гэта як знак зверху.

Змянілася, ажыла, нават вочы памаладзелі. Ездзіла кожны дзень праз увесь горад да мужа ў бальніцу, начаваць гатова была каля палаты. Акрамя таго дабілася прыёму ў дырэктара камвольнага камбіната, сарамаціла: “Нельга ж так кідаць чалавека”, пагражала судом, упрошвала, прыніжалася: “Хоць адведайце, слова скажыце...”

У палату да Адольфа прыйшлі з прафкама, прынеслі тры кілаграмы апельсінаў, паабяцалі выпісаць яму бясплаўтную пуцёўку ў прафілакторый, прасілі прабачэння, што пагарачыліся, звольніўшы яго.

– Нам трэба было самім здагадацца і вас адправіць у прафілакторый. Так што падлечвайцеся – і прыходзьце назад, прымем адразу, на лягчэйшую работу з захаваннем заробку перавядзем, усе ўмовы створым...

Адольф не ведаў, што гэтым візітам ён абавязаны жонцы. Ён думаў, гэта іх сумленне заела. Ён ляжаў на белых прасцінах, сам белы, прысмірэлы, упершыню за доўгі час цвярозы. Пра алкаголь цяпер не магло быць размовы.

Праз тры тыдні ён выпісаўся з кіпай рэцэптаў на руках і рэкамендацыйным заключэннем. Дыягназ гучаў так:

“Артэрыяльная гіпертэнзія I ст., рызыка 3. Пралабіраванне мітральнага клапану 1 ст. (3,4 мм) з мітральнай рэгургітацыяй 1 ст. Нярэзкая шчыльнасць АО, створак АоК. Трыкуспідальная рэгургітацыя 1 ст. Рэкамендавана: дыета № 10, гіпаліпідэмічная, гіпасолевая, рацыянальнае харчаванне, багатае на калій, кальцый, магній, ёд (курага, разынкі, грэцкія арэхі, бананы, кабачкі, грэчка, аўсяныя крупы), карэкцыя вагі, штодзённая хадзьба 40 – 60 хвілін, плаванне. Медыкаметознае лячэнне: селект. БАБ: небілет 5 мг. па ½ табл. Раніцай пры кантролі пульсу і АД, працяглы час; метабалічныя прэпараты: мілдранат 0,25 па 1 капс. 2 разы на дзень пасля ежы, 1 месяц; седатыўныя прэпараты – пры ўзнаўленні болю ў вобласці сэрца...”

І яшчэ многа чаго было там напісана.

Дома Адольф уголас зачытаў жонцы ўсе гэтыя “рэгістурацыі” – сур’ёзным голасам, урачыста, як прысуд. Маўляў, давялі чалавека. А калі падняў вочы – убачыў, што жонка... усміхаецца!

– Затое піць цяпер нельга, – вінавата сказала яна, прытушваючы радасць, зразумеўшы, што ўсмешка выглядае недарэчы.

Але Адольф ўсё роўна пакрыўдзіўся.

І, каб пацвяліць жонку, адпомсціць ёй за праяву радасці ў такі момант і крышку падпсаваць ёй настрой, а яшчэ таму, каб не думала, што ён цяпер зламаны, бязвольны, і з яго вяроўкі можна віць, ён адклаў свой дыягназ, змяніў інтанацыю з урачыстай на гуллівую і

паведаміў Ірыне Бацькаўне, што калі ляжаў у бальніцы з мікраінфарктам, у яго адбыўся мікрараман з медсястрою – так, так, з той самай, на якую касілася жонка, светленькая такая, з кароткімі валасамі і кароткай спаднічкай.

Ён гэта выдумаў, каб набіць сабе цану. Але перагнуў палку, увайшоў у смак, пачаў расказваць з дэталямі, падкрэсліваць інтымныя падрабязнасці... Кабінет, ноч, нікога няма... Кушэтка, дзверы на ключ...

Адольф яшчэ і падміргваў Ірыне Бацькаўне, нібы не роднай жонцы, а кампаньёну па выпіўцы расказваў.

Гэта стала апошняй кропляй. Жонка ўспомніла паездкі праз увесь горад, прыніжэнне ў дырэктара камбіната, свае няспраўджаныя надзеі... Стала так горка, крыўдна... І яна падала на развод.

V

У маленькім кабінеце суддзя – Эла Васільеўна Кузьмянкова (Адольф прафесійна запомніў шыльду на дзвярах), папрасіла іх прысесці, спытала, ці дарослыя дзеці.

– Дарослыя, – адказаў Адольф.

І як яны – не дзеці, а Адольф з жонкаю – збіраюцца дзяліць маёмасць?

Тут Адольф не без долі гонару сказаў, што ні на што не прэтэндуе, усё чысценька пакідае жонцы: кватэру, дачу, нават мапед, а з сабою забярэ толькі чамаданчык з прадметамі гігіены і рознай драбязой: бялізна, брытва, кашуля, гальштук... Таксама ён згодзен аплаціць усю дзяржпошліну, хоць заяву на развод падавала жонка.

На яго думку, атрымалася сціпла, прыстойна, па-старамоднаму класічна. Але на суддзю ніяк гэта не падзейнічала. Відаць, яна ў стотысячны раз такое чула.

– Я вас разводжу без тэрміну на абдумванне, – сказала яна. – Усё. Можаце ісці.

– Ага. Добра. Зразумела. Дзякуем.

Адольф кіўнуў галавой і падняўся. Ён быў у прыўзнятым настроі, усім сваім выглядам паказваў, што так і трэба, менавіта так і разводзяцца.

А разгубленая жонка засталася сядзець, цярэбячы празрыстую хусцінку, павязаную на шыю дзеля такога выпадку. Яна ж разводзілася ў першы раз і думала, што гэта будзе неяк інакш. Яна спадзявалася, што будзе, як у маладых: тры месяцы на роздум, упрошванне, паходы па псіхолагах і ўсё такое.

“А чаму без тэрміну на абдумванне?”– хацела спытаць яна.

Вопытная Эла Васільеўна адказала і без пытання:

– Ды вы яшчэ зноў сыйдзецеся. Я па вас бачу. Іншая справа, што, можа, сапраўды некаторы час вам трэба пажыць асобна.

Тут Адольф з жонкаю нібы самі на сябе зірнулі збоку. І ўбачылі, якое глупства яны, дарослыя людзі, робяць! Цяпер, калі іхняя сітуацыя прайшла праз чужыя вочы і рукі, якой нікчэмнай, недарэчнай, нават смешнай яна падалася!

І ім абоім стала сорамна.

Канечне ж, яны сыдуцца! Бо куды ім адно без аднаго? І як цяпер паправіць?

А калі ім паставілі ў пашпартах штампы, і гэта зацвердзіла афіцыйна, што цяпер яны чужыя людзі, яны проста разгубіліся. Адольф зняў з пальца пярсцёнак, і жонка, гледзячы на яго, думаючы, што так трэба, хуценька сцягнула свой. Іх рукі без пярсцёнкаў сталі нейкія безабаронныя, асірацелыя.

– Так. Дзякую. Зразумела, – па інерцыі паўтарыў Адольф тое, што ў кабінеце.

Але нічога яму не было зразумела. Гэта перад суддзёй добра было разыгрываць ролю джэнтльмена. А тут? Лёгка сказаць: збяру чамаданчык і пайду – а паспрабуй зрабі. Ды першае пытанне – дзе жыць? Гэта ў фільмах прыгожа і без праблем: развёўся чалавек, сеў у аўтамабіль і паехаў у любы чужы горад. А куды паедзе Адольф? Каму ён трэба, хто яго будзе цярпець? Ды сам занудзіцца.

Яны стаялі і моўчкі круцілі ў руках пашпарты.

– Ну што, з’езджу пакуль у санаторый, – нерашуча сказаў Адольф. – Каб бясплатная пуцёўка не прапала. Заадно, можа, нервы папраўлю, сэрца падлячу, стрэс здыму…

– А пасля?

– Дзе-небудзь перакідаюся… Да халадоў на дачы, а там у сяброў, знаёмых, – ціха казаў прысмірэлы, прыніжаны Адольф. – Можа, у інтэрнаце пакой дадуць. Мне многа не трэба…

– Пад старасць гадоў! Па дачах, інтэрнатах, чужых людзях…

Жонка падумала. Сказала цвёрда, рашуча:

– Вось што. Сапраўды, з’ездзі ў санаторый. Адпачні, падлячыся. Здароўе галоўнае. І суддзя ж сказала – пажыць асобна… А потым вяртайся назад! Абавязкова! Чуеш?

– Чую…

– У цябе свой дом. Хопіць. Немаладыя. Я і сама добрая! Сама вінавата! Адпачывай, лячыся, а я буду чакаць! Хай разведзеныя, хіба не бывае: разведзеныя – а жывуць разам?

Дома яна энергічна збірала яго – як у дальнюю дарогу, як нічога не адбылося паміж імі. Уголас сама ў сябе перапытвала: што яшчэ? ці не забыла пакласці ножык? дзе пакецік з лекамі?

– Там жа бясплатна ўсё, – смірна казаў Адольф. – Лекі, кропельніцы... Усялякія працэдуры, душ, баракамера...

З сабой Адольф захапіў яшчэ эцюднік, бо надта сухая, прыгожая стаяла восень, а санаторый быў у лясе каля Дняпра – акурат у тых самых мясцінах, куды Адольф ездзіў на акварэлькі.

РАЗДЗЕЛ ДРУГІ

I

У санаторыі Адольф два дні хадзіў на працэдуры, на трэці – маляваў з берага Дняпра, а на чацвёрты пазнаёміўся каля масажнага кабінета з Тамарай.

Сорак пяць гадоў. Таксама разведзеная. Калі ў Адольфа прычына разводу – “крызіс”, дык у яе – “не сышліся характарамі”. Родам з Мінска. Бухгалтарка. Звычайная. Прапаноўвалі галоўнай – адмовілася: галоўбух цяпер небяспечная прафесія. Бландзінка. Падобная на Ганну Герман знешнасцю і грудным голасам. Прызналася, што любіць спяваць пад гітару. Дарослы сын Вадзім, жанаты, грузчык у ЦУМе. Нявестка Соф’я – аператар у турагенцтве. Унукі-двайняткі, хлопчык і дзяўчынка 8 гадоў, вучацца ў музычнай школе: Наста – вакал, Дзімка – альт (“маэстра Співакоў”). Маці – мілая старэнькая бабулька ў добрых зморшчынках, бацька – спакойны, мудры адстаўны палкоўнік. Двухпакаёвая кватэра. Дача – зямельны ўчастак, катэдж, гараж. У гаражы “Вольва” 264 GL.

– Новенькая, сумуе без гаспадара, – сказала Тамара. – Адзін мой знаёмы муж (так яна называла былога мужа) так і не навучыўся ездзіць!

Усе жывуць асобна. Ніхто нікому не замінае.

– А твае дзеці? – спытала Тома. – Як іх завуць? Часта бачыцеся?

– Ды не. Я мала з імі... Жонка імі займалася. Вось і выраслі – маміны дзеткі. Дачка Ірына замужам за азербайджанцам. Унучка ёсць.

– Маленькая? Як здорава! Любіш яе?

– Не, – шчыра сказаў Адольф.

– Чаму?

– Ай, чорныя гэтыя... Я іх баюся.

– Як можна?! – усклікнула Тома з дакорам, нібы ўжо мела нейкае права на яго. – Нельга так! Трэба абавязкова ўсіх любіць... як мая нявестка Сафі кажа.

– А сын, Адольф, у арміі.

– Такое імя... Рэдкае. Прыгожае.

– Праўда? – Адольф ажывіўся. – У нас, у Заходняй Беларусі, гэта звычайнае імя! Кажуць: назаві сына Адоля – будзе шчасна доля. А тут, у цэнтральнай частцы, сама ведаеш, як да гэтага імені ставяцца. У мяне была мара: у Самарскае ваеннае лётнае паступіць. Не ўзялі. Сказалі – сэрца. А можа, і не сэрца. Можа, імя.

– Дык ты і сына так назваў?

– Ну, каб традыцыі не рваць... Можа, яно цераз раз. Мне не пашанцавала, а яму мой кавалак шчасця выпадзе.

– А хто ў цябе яшчэ ёсць?

Ён расказаў пра двух пляменнікаў, пра братавую Ніну, якая жыве на лясным Хутары каля Старушак. Тома міла рассмяялася, а Адольф патлумачыў, што гэта не ад рускіх "бабулек", а, хутчэй за ўсё, некалі жыў там такі Стар***у***ш, і ад яго сядзібы пайшла назва. Бо там блізка ёсць яшчэ Барушкі – значыць, быў і нейкі Бар***у***ш.

Потым яны гулялі па беразе Дняпра. Ад ракі пахла летам, а лісце асін палала ўсімі барвамі ранняй восені. Адольф паказаў на супрацьлеглы, высокі бераг:

– Ву-унь адтуль я звычайна малюю.

– З таго высокага берага?! Уяўляю, якая прыгажосць! А як ты туды дабіраешся?

– Мапедам.

Гэта ўразіла яе куды больш, чым тое, што ён мастак. Яна ўмілілася і пачала распытваць, як ён, творчы чалавек, "з тэхнікай на ты".

– Зручна. Я мог праехаць па любой сцежцы. У такую глушэчу забіраўся, што ні машынаю не праехаць, ні пехам не прайсці. Потым – выпіўшаму добра, ДАІ не чапляецца. Каму трэба дзядзька з мальбертам за плячыма, на веласіпедзе з маторчыкам?

– Ты піў за рулём?

– Ну, за рулём... Скажаш таксама.

– Усё роўна – гэта ж тэхніка! Трэба разбірацца ў ёй. Далёка не кожны зможа.

– Ды малое дзіця зможа, – сціплічаў Адольф.

– Не – гэта вельмі складана! Адзін мой знаёмы муж, – яна ўздыхнула, – ты ведаеш, пра каго я – так і не навучыўся. Не змог

атрымаць правы. Дальтонік. Блытаў зялёнае з сінім. А можа, хлусіў, знарок не хацеў здаваць.

– Чаму хлусіў? Многа такіх. Купюры грашовыя блытаюць. Праўда, заўсёды на сваю карысць. Касірцы ў магазіне замест пяцідзесяці тысяч дае адну – маўляў, колеры падобныя, а паспрабуй яму рэшту даць меншай купюрай! Імгненна скандал, адразу дальтанізм знікае!

– Хацелі чалавека з яго зрабіць, – дагаворвала пра сваё Тома, – але нават мой бацька, які ўсё можа, не змог. Ну, калі чалавек сам сабе не хоча дабра! Не разумее свайго шчасця...

Грыбоў было многа той весенню. Адольф з Тамарай імі любаваліся і па-еўрапейску не бралі – што з імі рабіць у санаторыі? Адзін раз у час такой прагулкі знайшлі сямейку падасінавікаў, класічных краснагаловікаў. Маленькія, з нераскрытымі шапачкамі, і большыя, на доўгіх ножках, крамяныя, цвёрдыя. Тамара вырвала з коранем адзін. Патрымала ў пальцах, агледзела, пачырванела. “Не скажу, што ён мне нагадвае... І чамусьці толькі падасінавікі!” – “Скажы”. – “Не, не скажу...” І тут, у асінніку, тым самым, які Адольф маляваў з другога берага Дняпра, міжволі адбыўся паміж імі грэх.

А ўвечары ў сваім пакоі Адольф паказваў Тамары акварэлькі, знаёмы асіннік, жытнёвае поле, макаўка царквы... Тома была ў захапленні – ці то ад акварэлек, ці пасля грэху ў асінніку.

– Які цуд! І ты з такім дарам прападаеш!

Адольфу было прыемна, разам з тым ён крышку бянтэжыўся, бо не да канца разумеў, які менавіта “дар” маецца на ўвазе.

“Такі мастак! Табе трэба сталіца, публіка... Персанальныя выставы... Тут, канечне, закіснеш... Нерэалізаванасць, ніхто не зможа ацаніць... У Мінску б ты... Ёсць на прыкмеце архітэктурна-праектная фірма... Лёгкая праца – фармальная, для стажу, з запісам у працоўнай кніжцы... Вольны графік. Хочаш – дома сядзі за камп’ютарам, хочаш – палатно пішы... Усе ўмовы!..”

Адольф схамянуўся.

– Якія выставы? Якая сталіца? Каму я там трэба? Ды яшчэ без прапіскі...

– Рэгістрацыі, ты маеш на ўвазе? Цяпер не прапіска, а рэгістрацыя. І яе не трэба, каб працаваць у Мінску.

– Не можа быць!

Яна толькі смяялася.

– У якім ты стагоддзі жывеш? Ніхто цяпер гэтага не пытае, гэта ўвогуле незаконна. Калі цябе не бяруць на працу, бо няма мінскай рэгістрацыі, ты можаш падаць на іх у суд.

– Ну і ну, – здзіўляўся Адольф. – І жыць можна? У самім Мінску? Без рэгістрацыі?

– Жыць нельга, але…

– Вось бачыш, – узрадваўся Адольф. – Яны свайго не ўпусцяць!

– Але – часовая рэгістрацыя робіцца за паўгадзіны. Сто пяцьдзесят даляраў.

– Часовая… Што такое часовая?

– На год.

– А пастаянная? – раптам спытаў Адольф. У прадчуванні чагосьці новага, нязведанага ў яго мацней забілася хворае сэрца.

– Трыста пяцьдзесят даляраў і тыя самыя паўгадзіны. Было б жаданне. А галоўнае, не забывай, хто мой бацька!

– А… не абавязкова жаніцца? Ці, там, замуж выходзіць? Каб атрымаць гэтую рэгістрацыю?

– Зусім не абавязкова. Было б у каго жыць.

Ах, як заманліва, чорт вазьмі! Сапраўды, адстаў ён ад жыцця. Адольфа яшчэ ніколі так не спакушалі. Тое самае новае жыццё, якога ён не прымаў, якое гнеўна “выкрываў” і якога баяўся, цяпер само лёгка ішло да яго, усміхалася яму, падзывала пальчыкам, клікала да сябе і брала ў мяккія абдымкі.

А Тома не сунімалася:

– Хочаш – давай так. Не будзем ні спісвацца, ні распісвацца. Каб не звязваць сябе. Колькі ты пражыў з жонкаю?

Адольф падлічыў уголас:

– Мне 55, ажаніўся ў 25… Атрымліваецца, роўна трыццаць. Юбілей! А я і забыў…

– Трыццаць гадоў! Вось бачыш. Яшчэ трыццаць разоў захочаш назад вярнуцца. Таму можна проста паспрабаваць. Мы ж дарослыя, разумныя, інтэлігентныя людзі. Абяцаю ні ў чым цябе не абмяжоўваць. Проста пажывем разам, паглядзім. А не спадабаецца табе ці мне – вольнаму воля.

– І ты мяне прапішаш… у сэнсе, зарэгіструеш?

– Без праблем.

Прапанова была цудоўная. Лепш не прыдумаеш. І мудра, і справядліва. А галоўнае, Тома падабалася яму. Прыемная была сваім розумам, ахайнасцю, гумарам, і яшчэ ў параўнанні з ім – маладосцю. Яна як бы скідвала з Адольфа гэты кашмарны ціск у 55 гадоў. Бо калі ты здольны спадабацца маладзейшай…

– Паедзеш? Не пабаішся? – падахвочвала, падбухторвала Тома.

– Я падобны на тых, хто баіцца? – храбрыўся Адольф.

– Тады я зраблю табе маленькі сюр-прайз. У мяне адпачынак доўгі, пасля прафілакторыя застаецца палова. Ты таксама беспрацоўны… Я звожу цябе ў Парыж. Хоць на тыдзень.

– Парыж? – тут Адольф па-сапраўднаму спалохаўся.

– Ты мастак, табе неабходна пабываць на Манмартры, пахадзіць па Манпарнасе, проста падыхаць тым паветрам… Гэта будзе табе маленькі падарунак ад мяне.

– Ды якое паветра? Хто мяне пусціць у Парыж? Мяне, які далей Баранавіч у заходнім накірунку ніколі не быў! Пашпарт? Віза? Дакументы?

Тома толькі смяялася:

– Ох, мне гэтыя правінцыялы… Я нават не ведала, што яшчэ такія засталіся. Ты забываеш, што свет даўно змяніўся. І не ведаеш, хто мой бацька. І дзе мая нявестка працуе. Мы паедзем па турыстачнай візе. Усё аформіцца за суткі разам з білетамі. І ні пра што не турбуйся. Проста будзеш хадзіць, глядзець, адпачываць, набірацца ўражанняў…

Можа, праўда, рызыкнуць? Які шанц дае яму жыццё! Прычым без усялякіх абавязкаў. Калі яшчэ такое будзе? Вось яна – нечакана атрыманая камандзіроўка на нявызначаны тэрмін, “адпачынак за свой кошт”, афіцыйны допуск да бязмежнай волі, свабоды!

Заставалася адно – жонка. Як быць з ёю? Яна тэлефанавала кожны дзень двойчы: раніцай і вечарам. Што ёй сказаць?

Добра падумаўшы, Адольф вырашыў не казаць нічога. На званкі адказваў дзяжурна: лячуся, кормяць добра, хаджу на працэдуры… Голас у яго быў вінавата-смірны. Калі ў Томы скончылася пуцёўка, ён таксама не стаў чакаць. Толькі заехаў дамоў, каб пакінуць эцюднік і забраць сякія-такія рэчы. З жонкай сустракацца было страшнавата, і ён падгадаў час, калі яна была на працы. Замкнуўшы кватэру, пазваніў суседцы і папрасіў, каб тая перадала ключ Ірыне. А таксама сказала, што гармонік і эцюднік ён пазней забярэ.

– Адразу, як з Парыжа вярнуся, – удакладніў ён і пайшоў сабе спакойна ўніз па лесвіцы, пакінуўшы каля расчыненых дзвярэй анямелую суседку з ключом на пальцы.

II

Так Адольф замест таго, каб вярнуцца на камвольны камбінат, дзе яго чакалі, і да жонкі, апынуўся ў Мінску.

Тамарына двухпакаёўка памерам была большая за чатырохпакаёвую. Паркет, высокія столі, светлыя вокны. Але ва ўсім адчувалася адсутнасць гаспадара. Прастор і шык суседнічалі з

бязладдзем. Бярэшся за пазалочаную ручку, каб адчыніць дзверы – ручка адвальваецца. У вялікай ваннай, дзе люстры на ўсю сцяну і падлога падаграецца, ступіш – плітка пад нагою ходзіць. У туалеце дарагі ўнітаз – і ржавы дроцік замест кнопкі зліву. Лоджыя вялікая, новенькай вагонкай абшытая, а цвікі павылазілі, рама рассохлася – паставілі абы хутчэй, з свежага дрэва, не прасушылі, не прааліфілі.

– Цяп-ляп робяць, – дзелавіта сказаў Адольф, заходзячы на кухню. Тома, у фартуху, стукаючы нажом аб дошку, наразала цыбулю. – Рамы, кажу, нават аліфай не пакрылі.

– Што ты хочаш, тут вунь нават нож палец не рэжа...

На дачу з'ездзілі, паглядзеў Адольф. Выдатная дача, блізка, толькі тое самае: мужчыны не хапае. Гараж, у гаражы – Адольф ахнуў – якая машына! Строгая форма, прамыя лініі, нічога лішняга. Крыху нагадвае колішнюю савецкую "Чайку".

– Во, прыгналі, стаіць, ржавее... Так ні разу і не завёў. А Вадзім у нас такі непрактычны, – з уздыхам падзялілася Тамара. – Так што ўсё гэта цяпер тваё. Хочаш катайся, хочаш – на металалом здавай.

Адольф доўга не адыходзіў, гладзіў машыну, любаваўся ёю. А ўвечары прыбыла ў поўным складзе Томіна радня. Сын Вадзім, высокі, худы малады чалавек, падаючы руку, сказаў:

– Вадзім, грузчык з ЦУМа.

Апатычны. Вочы шкляныя, мутныя. Бязвольныя рухі. Гаворыць кароткімі, адрывістымі словамі, невыразна, ухіліста... Больш чым дзіўны. І што за праца для маладога мужчыны – грузчык у ЦУМе? – і гэта з Тамарыным блатам! з яе напорам і магчымасцямі! І што яна мела на ўвазе ў гаражы, калі з уздыхам казала пра яго непрактычнасць?

Вадзімава жонка – Тамарына нявестка Соф'я, прыгожая, здаровая, ядраная, спакойна пацалавала Адольфа ў шчаку і адразу ж азадачыла:

– Вы не вядзеце блог? Цяпер усе вядуць. Раю вам завесці. Я вяду пад нікам "maci tereza". Можаце зайсці, пацікавіцца.

– Чаму... маці Тэрэза?

– Маё крэда – усім рабіць дабро. Гэта абавязковая ўмова, каб дабіцца поспеху.

Адольф хацеў пажартаваць, сказаць, што для такой красуні гэта двухсэнсоўнае, небяспечнае крэда. Ды не асмеліўся. Ён толькі пазіраў на яе, любаваўся ёю, як "Вольваю", і крамольна думаў, што яна, хутчэй за ўсё, будучы за такім, як Вадзім, "робіць дабро" направа і налева.

Яшчэ сваім мастакоўскім вокам сёе-тое прыкмеціў Адольф. Напрыклад, як “ціхі, мудры” адстаўнік-палкоўнік зусім не ціха гмыкнуў, пачуўшы імя – Адольф.

“Старэнькая маці ў зморшчыках”, сапраўды, уся свяцілася дабрынёй, падкрэслівала мядовым галаском, сціпла:

– Я тут не гаспадыня, – а сама так і свідравала позіркам няпрошанага прымака-прыжывалу: “Ух ты! Я цябе навылет бачу! Вось я табе пакажу! Толькі паспрабуй мне!..”

Затое двайняткі, Наста і Дзімка, адразу залезлі яму на калені, шчабяталі і спакойна называлі яго “дзядзя Адольф”. У цэлым знаёмства прайшло лепш, чым чакалася. Вельмі прыстойна. Усе яго прынялі. А калі б і не прынялі, Адольф хутка скеміў, хто ў доме гаспадар: Тамара – *яго* Тома. Яе слова было закон, і калі што не так, яна ўмомант паставіць любога на месца.

Неўзабаве атрымалі дакументы з білетамі, Адольф палюбаваўся бліскучай шэнгенскай візай, якая пераліваласся, калі паварочваеш пашпарт. Уночы селі ў таксоўку, раніцай былі ў Вільні, а яшчэ праз пару гадзін выходзілі ў аэрапоце імя Шарля дэ Голя. Размясціліся ў гатэлі “Alesi” на аднайменным бульвары. Адольф абуў купленыя ў Мінску новенькія белыя туфлі, і трэба ж – як толькі выйшлі з гатэля, да падэшвы прыліпла жвачка. Гэтая буржуйская жуйка аказалася звышліпучай, яе немагчыма было ніададраць, ні скалупнуць, ні адмыць гарачай вадой, ні сашкрэбсці сцізорыкам. І яшчэ некалькі дзён у Адольфа пры хадзьбе атрымлівалася “шлёп-нага”, туфель прыставаў да асфальту, прычмокваў, і было нязручна, непрыемна. Усё ж Адольфу хапіла розуму ўстрымацца ад жлобства (кшталту, каб не расказваць потым – бачыў я ваш Парыж, падумаеш, абхадзіў яго ўздоўж і ўпоперак).

Ён выдатна разумеў, што гэта не жарцікі, а дарунак лёсу – вялікі, важны, невядома за якія заслугі атрыманы, з неба звалены. Ён адчуваў, які шчаслівы білет выцягнуўся яму. Ну, не праўда, што ў Адолі шчаслівая доля?

Як проста. Як імгненна. Як рэзка ўсё ў жыцці можа памяняцца. Вось жа зусім нядаўна ён чытаў Ірыне Бацькаўне на кухні “лекцыі”, зайздросціў таўстасумам – на, калі ласка, стаіць каля парапета і ў Сену паплёўвае. Масты. Помнікі едка-зеленаватага колеру нейкім французскім каралям на ўздыбленых ці на спакойных конях. Ззаду Луўр, спераду Нотр-Дам. Тома паказала на ажурную вежу і на яшчэ адзін высозны, прамакутны будынак.

– Эйфелева вежа і “Дом сляпых”, іх адусюль відаць. Арыентуйся на іх, і ў цэнтры не заблукаеш.

– Дом сляпых?

Яна paціснула плячыма:

– Усе завуць так. Вокан няма, вось і “Дом сляпых”. Па-мойму, самі парыжане не ведаюць, што гэта такое.

Сама яна пачувалася тут, як у Мінску. Насіла блакноцік, дзе славянскімі літарамі былі напісаны французскія пытанні (як прайсці да..., колькі каштуе..., я не размаўляю па-французску...), а бонжур, мерсі боку, кес кэ сэ – ведала і без блакноціка. Адольф хадзіў, церпячы “шлёп-нагу”, сіліўся хоць штосьці запомніць, хаця б па прынцыпу параўнання, напрыклад, з Мінскам: шукаць не тое, у чым розніца, а што падобна. Узятая ў бетонны парапет Сена, між іншым, нагадвала Свіслач. Толькі на Сене было больш мастоў і розных прагулачных цеплаходзікаў. Людзі гулялі па набярэжнай таксама, як і ў Мінску каля Свіслачы. Моладзь каталася на роліках, на скейтбортах. Праўда, калі Адольф, расслабіўшыся, паклаў барсетку на парапет, Тома яго астудзіла:

– Ты што? Тут табе не Мінск. Міргнуць не паспееш, як сапруць! Пранясецца на роліках...

Ён хуценька прыбраў, яшчэ і раменьчык вакол рукі абматаў. Зайшлі ў гулкі Нотр-Дам, дзе Тома, раптам забыўшы на яго, ламанулася да алтара і там старанна, па-каталіцку злева-направа з шчырай набожнасцю пачала хрысціцца. Вусны яе варушыліся.

А ўвечары на балкончыку яны стаялі, звесіўшыся, глядзелі ўніз, на вуліцу, і ўверх, на казачны горад. Тома піла віно, Адольф – сок, і не таму, што баяўся за сэрца, ці таго, што можа “сарвацца” – проста не хацелася алкаголю, уражанняў хапала, ён і без спіртнога быў п’яны. Блішчэлі машыны ўнізе, і лісце дрэў, і кветкі ў вазонах на балкончыках. Вось каб жонку Ірыну сюды! Яму так шкада стала, што жонкі тут няма, што яна гэтага не бачыць, хаця, напэўна ж, не менш, чым ён, заслугоўвае. Сірата, што яна ўвогуле ў жыцці бачыла; адзінае яе шчасце – замуства, ды сям’я, дом, дзеці... Але гэта былі небяспечныя думкі, і ён хутка адагнаў іх.

– Як табе?

– Вельмі прыгожа! – вырвалася ў Адольфа. І акрамя гэтых двух слоў ён больш нічога не мог сказаць пра начны Парыж. Ды і не хацеў.

– Тамара, што я магу для цябе зрабіць? Чым аддзячыць?

– Перастань. Ты ўжо робіш, ужо дзячыш. Зрэшты... Ведаеш, у нашым доме жыве бабулька. Зусім адна. Такая няшчасная, маленькая, худзенькая, яе нават ліфт не можа падняць – такая лёгкая. Дык яна бярэ з сабою ў ліфт дзве цагліны.

Адольф засмяяўся, а Тамара сказала:

– Дык вось – не хачу ў старасці ездзіць у ліфце з цаглінамі. Не хачу мець дома гастарбайтара. Хачу звычайнага мужа, афіцыйнага гаспадара ўсяго, што ў мяне ёсць. Хачу, каб табе са мной спадабалася, каб ты не сумаваў па жонцы, па ранейшым жыцці... Я была б шчаслівая. Я і ў саборы аб гэтым прасіла, – наіўна прызналася яна.

Адольф плыў. Ён слухаў, верыў сваім вушам і не верыў. За што яму такое? Няўжо за талент? За акварэлькі? А ён заўсёды лічыў іх нікчэмнай забаўкай. Ну, калі так, цяпер ён па-іншаму возьмецца! па-сапраўднаму! ён дакажа!..

III

Па вяртанні ў Мінск Адольф яшчэ раз з'ездзіў у свой горад – па мальберт з гармонікам. Зноў, як і пасля санаторыя, падгадаў час, калі жонка была на працы. Ключ аказаўся ў суседкі, той самай, якой ён хваліўся пра Парыж. Яна прыліпла да Адольфа, як парыжская жуйка: што? як? дзе? Але на гэты раз Адольф не стаў ні жартаваць, ні хваліцца. Яму сорамна было і за той раз, за свае дурныя словы, за пахвальбу – надта жорстка было тое з яго боку; ён уяўляў, як суседка пераказвала іх Ірыне Бацькаўне, як яны, тыя словы, аглушылі, дабілі жонку... Цяпер ён не стаў нічога ёй расказваць.Ужо ўсё набывала іншы абарот, рабілася сур'ёзным.

– Маю радню ты ведаеш, – сказала Тамара, калі яны селі плячо да пляча на канапе, як сапраўдная сямейная пара. – А цяпер давай з тваёй знаёміцца. Памятаеш, ты пра жанчыну з Хутара расказваў? Пра сыноў яе?

– А, тыя! – Адольф спачатку спалохаўся, падумаўшы, што Тома хоча з яго жонкай, ці з дачкою, знаёміцца. – Ну, якая радня... Так, пятая вада на кісялі. Я, калі шчыра, з імі не вельмі... Я з імі, можна сказаць, ніяк... Больш чужыя, чым свае. Амаль нічога не звязвае.

– Табе зусім нецікава, як яны жывуць?

– А што ім зробіцца? Як жылі, так і жывуць. На Хутары каля Старушак... Яны што ёсць, што няма – аднолькава. Лясныя людзі, дзікаватыя...

Выкручваўся, асцярожнічаў Адольф, ведаў ён, як "любяць" чужую радню, тым больш – бедную, і ўсяляк даваў зразумець, што ў гэтым плане праблем не будзе.

Але Тома настайвала.

– Давай да іх з'ездзім. Ці сюды запрасі.

– Навошта яны табе? Гэтыя сем'і, дзе ўсё наперакасяк... Я прымхлівы, веру, што можна набрацца няўдач ад іх... (Сябе Адольф ужо лічыў удачлівым.) Я стараюся пазбягаць такіх...

– Як не сорамна! – з дакорам сказала Тамара. – Трэба помніць радню, нават самую далёкую, любіць, трымацца разам, жыць дружна. Мая мара – вялікая сям'я, многа ўнукаў, сваякоў, розных, з хутара, з вёскі, з іншых гарадоў, каб сабраліся разам, спявалі за сталом...

– Якія песні, пра што ты кажаш. Гэта бедныя, затурканыя людзі, яны жывуць зусім іншымі катэгорыямі, ледзь зводзяць канцы з канцамі... Да якіх ім песень?

– Ты мяне яшчэ зусім не ведаеш. Для мяне не існуе гэтых паняццяў: багаты, бедны, вясковы, хутарскі... Так, я ніколі ні ў чым не мела патрэбы, можа, таму ў мяне проста не было прычын азлобіцца на жыццё. Я ўсіх люблю, а тым больш людзей, крэўна з табою звязаных. Яны для мяне тое самае, што і ты. Мы іх так прымем! Хай ганарацца табою!

Адольф, расчулены, пацалаваў яе.

– І праўда, даўно не быў... Тады, канечне, з'езджу, адведаю, запрашу...

Тома захацела падрабязнай гісторыі пра хутарскую радню. Адольф, не разумеючы яе цікавасці, усё ж коратка расказаў пра нябожчыка брата, Ніну. Не забыў і пра сябе. Нарадзіліся яны з братам у Заходняй Беларусі, на Мядзельшчыне. Бацька праваслаўны, маці каталічка. Вырашылі, каб нікому не было крыўдна, назваць сыноў па дзядах: аднаго Іван, другога Адоля. Адольф пасля няўдачы з Самарскім лётным паступіў у мастацкую вучэльню, скончыў ды так і асеў на мясцовым камбінаце. А Івана кідала па краіне, занесла на БАМ, дзе пазнаёміўся з зямлячкай-беларускай Нінай – яна там вяла самадзейнасць, ці то ўзначальвала нейкую агіт-культурную брыгаду, а можа, проста загадвала бібліятэкай – няважна; важна, што ў чырвонай хустачцы, прыгожая, няўрымслівая. Там жа, на БАМе, яны пабраліся камсамольскім шлюбам, падзарабілі грошай ("неверагодную колькасць!" – прыўкрасіў Адольф), вярнуліся ў Беларусь, да Ніны на Палессе – яна так захацела, купілі хутар і пачалі жыць у глушы. Дзікая тайга, сібірскія бязмежныя прасторы (развважаў Адольф), аграмадныя адлегласці, заўральскі клімат кладуць на еўрапейскага чалавека свой адбітак. Іван з Нінай, акрамя грошай, прывезлі з сабой і нетутэйшае, не беларускае ў характарах – штосьці вольнае, разгульнае, нейкую ермакоўшчыну, і разам з тым цягу да адасобленасці, скрытнасці – карацей, такое, што звычайным людзям не зразумець.

– Вось і ўсё. Брат памёр, Ніна замуж не выйшла. Два сыны ў яе, пра Таляна расказваў – як прыязджалі прасіць, каб я не разводзіўся.

– А ведаеш – цікава, – задумліва сказала Тома. – Прыгожая гісторыя. Я заўсёды думала, што гэта прапаганда ўсё, пра БАМ, лічыла, што там п'янкі, распуста, блатныя ўсе... А тут – рамантыка, загадкавасць... І потым гэтая адзінота. Вернасць... Я б не змагла вось так, зусім адной, застацца. Абавязкова з'ездзі сам, і іх запрасі!

IV

Перад тым, як ехаць, крыху пасварыліся.

Тома напакоўвала вялікую сумку, а Адольф капрызнічаў: ісці будзе цяжка ад станцыі да Хутара.

– У мяне ж сэрца!.. І нервы недалечаныя...

– Вось-вось. Цяпер бачыш, што свой транспарт трэба? Проста неабходны.

Канечне, цяпер ён, як чалавек забяспечаны, мог дазволіць сабе на таксоўку хоць ад Мінска, Тамара так і прапаноўвала, але ён сам для здароўя захацеў прайсціся. Тым больш дактары прапісалі. І сумку таму ўзяў лёгкую, каб нічога не перашкаджала атрымліваць задавальненне ад падарожжа. Ён даехаў цягніком да станцыі Старушкі і пайшоў па лясной дарозе. Апошні раз ён быў на Хутары на пахаванні брата. Цяпер Адольф ішоў туды, як да чужых, не ведаючы, каго там знойдзе і ці стаіць той Хутар увогуле. Столькі часу прайшло, а галоўнае – столькі падзей адбылося!

Пад нагамі шэрхала жоўтае лісце. У Мінску даўно быў кастрычнік, а тут, на Палессі, яшчэ верасень. “Бабскае” лета нічым не адрознівалася ад лета звычайнага: цёпла, росна, парна. Арэшнікавыя кусты то спляталіся над галавой і не прапускалі сонца, а то яно біла проста ў вочы. Адольф звярнуў увагу, што дарога добра-такі ўезджаная машынамі.

“Люблю я свой Хутар, – успомніў ён аднойчы пад чаркай сказаныя Іванавы словы. – Сімвал нацыі! Хутар памог выжыванню беларусаў, злучыў заходнікаў і ўсходнікаў”.

Паказалася паляна са стагамі сена, потым адна за адной тры паветкі, і ў канцы паляны высокі, са свежых бярвенняў, шчыльны частакол. Раней хутарскія пабудовы стаялі на палянцы без аніякага плоту, адкрытыя людзям, звярам, вятрам.

Цяпер “сімвал нацыі” хаваўся за надзейнай агароджай у выглядзе ромба па перыметры. Частаколіны былі ідэальна круглыя, гладка зачэсаныя; мала таго, на канцы кожнай яшчэ тырчэў востры цвік – не ленаваліся ўбіваць, а потым адшчыкваць шляпкі

пасаціжамі. Агароджа высокая, за ёй нічога відаць, толькі комін тырчыць, а з коміна віецца дымок.

Адольф падняў палку і пастукаў па частаколіне. Па той бок загакаўкаў сабака. Выйшла Нінка, пляснула рукамі. Выбег Талян:

– Дзядзя мой прыехаў – во радасць! Я ж казаў, дзядзя мой Адольф прыедзе! А я, дзядзя, усё! Тут жыву! Развёўся!

Ззаду сарамліва выглядваў Лёнік, з доўгімі валасамі, няголены, у камуфляжнай куртцы і такога ж колеру штанах. У Адольфа ад дарогі ў галаве крыху закаламуцілася; ён, сам не ведаючы чаму, думаў убачыць маладую статную жанчыну і двух з саламянымі валасамі падлеткаў, якія трымаюцца за матчыну спадніцу і дзівяцца на гарадскога дзядзьку. А тут побач з Нінай тапталіся два здаровыя дзецюкі: адзін у камуфляжы, другі, Талян, у сваёй любімай ваеннай форме, з цыгарэтай у пальцах.

Той жа двор. Лаўкі, вёдры, чыгуны, сабачая будка з пастарэлым Жукам. Куры. Недзе карова – бо стагі сена, і парасяты – бо вёдры. У меншай хаце стаяў фікус у бочцы, раскінуўшыся ледзь не на паўхаты. Ніна спаласнула чайнік і выліла разам з старой заваркай пад фікус.

– Ад молі – каб моль не вялася, – патлумачыла яна.

А Талян туды ж укруціў, зламаўшы, недакурак.

– Гэта для фосфару, дзядзя! Попел фосфар дае!

Талян увогуле мітусіўся, доўга не хацеў сядаць за стол, балбатаў – узбуджаны ад таго, што столькі дарагіх яму людзей сабраліся разам, у адным месцы сабраліся.

– Мамка мая... Лёнік, брацельнік... У-у, расказаць вам, які гэта чалавек! Звычайна ён у лесе прападае... І дзядзя Адольф – трэба ж!..

З-за гэтага яго шуму, калі нарэшце селі за стол, братавая ўсё не магла даўмецць, што ў Адольфа цяпер у жыцці куча перамен.

– Дык а чым ты дабіраўся?

– Кажу ж, мінскім цягніком...

– А ў Мінск як патрапіў?

– Кажу ж – жыву там...

Нарэшце пачало даходзіць.

– Дык ты што – развёўся?!

– Ну, а я пра што кажу...

Талян пляснуў далонямі сябе па грудзях.

– Во дае мой дзядзя! Я развёўся – і ён развёўся!

– А сумка, падарункі? Ці... ты зноў жаніўся?!

– Ды а я вам што кажу...

Тут любога можна было ашаламіць.

– Ну і дзядзя Адольф у мяне! Я з яго не магу!

Адольф расказаў, як разводзіўся. Усё Ірыне пакінуў. Чамадан забраў, мальберт.

– А гармонік? – спытала Ніна.

– Ну, і гармонік.

– Вось за гэта хвалю, – адобрыла Ніна. – Тут правільна паступіў. Чаго за гэтыя шмоткі трымацца. Я яшчэ як тады прыязджала, адразу заўважыла – мяшчанства адно, лішняга многа. А гэтая як, другая? – спытала пра Тамару.

– У Парыж мяне звазіла, – стрымана пахваліўся Адольф.

Ніна заморгала вачыма. Замаркоцілася.

– Бач ты, – сказала з зайздрасцю, забыўшы пра меркантыльнасць. – А мае хлопцы адны і адны... Талян – на што ўжо добры, а і ён, бач ты, не падыйшоў...

– А хто мне трэба? – Талян перагнуўся цераз стол, абняў маці, пацалаваў: – Я адну сваю мамку Нінку люблю!

– Ты не п’еш, – заўважыла Ніна. – Аніяк? Ці толькі ў нас?

– Не цягне пасля бальніцы. Сам дзіўлюся! Людзі кадзіруюцца, па знахарах ездзяць, столькі мучаюцца... А ў мяне – як пасаціжамі адшчыкнула! Мабыць, толькі так і можна кінуць – калі прышчэміць добра.

– А ясі чаго мала? Ці нясмачна пасля Парыжа?

Перакінулася гутарка на Парыж. Адольф расказаў, што паветра там ў цэнтры горада чысцейшае, чым у нас у лесе, ці на беразе рэчкі.

– Проста носам, лёгкімі адчуваеш.

– А елі што?

– Рыба, куры, мідыі, сыры, бульба, мяса, аліўкі... А-а, суп з памідораў – гаспача.

– Жабы елі, дзядзя? – згараючы ад цікаўнасці, спытаў Талян. – А то Лёнік зараз адскочыць, наловіць.

– Не. Гэта ўсё дарагое, у асобных рэстаранах, мы ў такія не хадзілі...

Лёнік, які за ўвесь абед не вымавіў ні слова, не падняў ад стала вачэй, нешта сказаў, але так ціха, што пачуў яго толькі Талян.

І Талян, як перакладчык, радасна аб’явіў усім:

– А Лёнік еў! Жабу! Заблудзіўся ў лесе, злавіў камышовую жабу, спёк і з’еў!

– І што? – спытаў Адольф.

– Смачная, – прашаптаў Лёнік, гледзячы ў талерку.

– Галоўнае, без солі, дзядзя!

– З голаду ўсё смачнае, – сказала Ніна.

– А вось я ў Парыжы смаку зусім не адчуваў. Што ні ем – усё аднолькава. Акліматызацыя, можа. А ў вас тут звычайная яечня, шкваркі, памідор... Вазьмі бульбу...

Адольф узяў бульбіну, разламаў, прысаліў:

– Сопкая, развальваецца – і пахне!

– Там усё геннамадыфікаванае, – сказала Нінка.

– Мы, дзядзя, толькі сваё ядзім! – гарлапаніў Талян. – Ядзім свяжак, п'ем пяршак! Лёнік нам дастане і кабана, і рабчыка, і ліна...

Лёнік страшэнна канфузіўся, чырванеў, не ведаў, куды падзецца.

– Што я ў параўнанні з Лёнікам? Нішто! А Лёнік – о-о-о, гэты службу ведае!

Лёнік, не могучы больш быць у цэнтры ўвагі, так засаромеўся, што не вытрымаў, ускочыў, перакуліўшы з грукатам табурэт, і кінуўся з хаты. Ніна з Талянам аніяк на гэта не адрэагавалі. Ніна толькі са скрухай паглядзела яму ўслед.

– Шкада маіх хлопцаў... Не сучасныя яны. Добрыя. Добрым цяпер не выжыць. А дзеўкі ўсе пайшлі паганыя, маркантыльныя... Самі не ведаюць, чаго ім трэба. Вось у Таляна была... Грошы... Дык ты палюбі спачатку хлопца, а тады будуць грошы.

Адольф спаважна, аўтарытэтна параіў:

– Тут трэба падыход ведаць...

– Во – правільна дзядзька сказаў! Каго я люблю, дык гэта свайго дзядзьку!

Талян не паленаваўся абысці стол і пацалаваў Адольфа ў лысіну.

– Скажа – як у дзесятку ўлепіць!

А Ніна, уздыхнуўшы, рэзюмавала:

– У Адолі шчаслівая доля.

Адольф не застаўся начаваць, як яго ні прасілі.

– Ну, дык ідзі рукі памый на дарогу, – сказала Ніна.

На двары Адольф спаласнуўся з меднага, пазелянелага, як парыжскія помнікі, умывальніка каля частакола, і, выціраючы рукі шорсткім саматканым ручніком, кіўнуўшы на частакол, спытаў у Таляна:

– Ад каго так бароніцеся?

– Здагадайцеся!

– Ваўкі?

– Не, не ваўкі.

– Ну, не ведаю... Людзі?

– Не людзі.

– Здаюся.

– Падумайце яшчэ.

Талян з добрую хвіліну маўчаў, глядзеў на дзядзьку, нібы раздумваў, казаць ці не. Глыбока зацягнуўся цыгарэтай.

– Рысь! – выдыхнуў разам з дымам. – З-пад Мазыра прыйшла! Усіх кацянят з куранятамі паела!

– А можа, з-пад Лоева? – усміхнуўся Адольф.

– Калі Лёнік сказаў – з-пад Мазыра, значыць, з-пад Мазыра.

Талян узяўся правесці дзядзьку да станцыі. Усю дарогу рот у яго не закрываўся, у Адольфа звінела ў вушах ад гэтых “мамка ды мамка, Лёнік ды Лёнік”.

– Тут, вам, дзядзя, не Парыж! Жывем самі бачыце як – як у раі! Усё ёсць. Грэх скардзіцца. Тут, на прыродзе, лягчэй. Натуральная гаспадарка. Карова, кабан... Ні ад кога не залежыш. А грошы? – мамчына пенсія ды яшчэ бібліятэка, мае армейскія... Льготы ж у мяне ёсць. Я на льготы жыву... Лёнік...

Талян закашляўся.

– Сэрца спыняецца, задышка, – вінавата сказаў. – Б’ецца – а тады раз, і ўніз падае... Лёнік, вы ж ведаеце, дастане ўсё з_лесу, дзічыну, рыбку здабывае... Ого-го, наш Лёнік... Усё ведае! Дзе табе глушэц, дзе цецерук, дзе ліна паймаць, дзе сазана... Да нас толькі і пад’язджаюць машыны! Бачыце, якая дарога? – Талян тупнуў нагою. – Машыны так і шнуруюць, так і гойсаюць туды-сюды! Кожную ноч, лічы. Пакажы кабана! пакажы глушца! пакажы курапатак!

– І Лёнік паказвае?

– Не ўсім. І не адразу. Лёніка так проста не купіш. Ён жа шкадуе, як не шкадаваць? – павыбівалі ўсё, курапаткі на знойдзеш, а раней як галубы на гарадскіх вуліцах – ідзеш па лесе, пырх з-пад ног штук дваццаць! – за спінаю зноў селі. А цяпер знайдзі курапатку! У саміх вудкі за тысячу даляраў, сеткі, электравуды... Стрэльбы дарагія, з оптыкай... А толку, калі не ведаеш, куды страляць? Вось і пруцца ўсе да Лёніка. Грошы дастаюць – я столькі не бачыў, і ніхто столькі грошай не ўбачыць! У далоні пачкі не ўмяшчаюцца! Але ён да грошай абыякавы, паперкі і ўсё. Яму прырода даражэй.

– А не баіцца ён? – спытаў Адольф. – Гэтыя ж браканьеры страшныя людзі. На ўсё здатныя.

– Лёнік? Ну вы сказанулі, дзядзя! Вось толькі мы з мамкай Нінкай баімся за яго, – уздыхнуў Талян.

– Усё-ткі пагражаюць?

Талян вытрымаў паўзу, як і тады, калі расказваў пра рысь. Прамовіў значна:

– Усяляк бывае. Толькі, дзядзя – маўчок! Я вам нічога не казаў!

*

– Ну вось бачыш, – сустрэла Адольфа Тамара, – нічога страшнага, з’ездзіў, праведаў… Як яны?

– Кажуць, як у раі.

– А на самой справе?

– На самой справе – які там рай? Два здаровыя хлопцы, нежанатыя, не працуюць. Хіба гэта нармальна? І гэтыя наезды браканьерскія…

Адольф таксама палічыў патрэбным расказаць пра Таляна – інтымна падзяліўся, што нешта не ладзіцца ў хлопца з жанчынамі; відаць, схапіў добра радыяцыі, ну, і нешта не тое.

– Я, канечне, пра такія рэчы не распытваю, а сам ён не кажа…

– Нічога! – рашуча сказала Тамара. – Мы гэта выправім. Цяпер гэта не праблема. Камп’ютар кішыць аб’явамі: “сама з дзіцям, шукаю чалавека, які дзяцей мець не можа”… Такіх мора-акіян, з дзецьмі і без бацькоў. Ты запрасіў іх?

– Адрас даў, і нумар тэлефона…

– Уладкуем цябе – возьмемся за хлопцаў. Мы павінны памагаць адно аднаму, бо мы цяпер адна сям’я!

РАЗДЗЕЛ ТРЭЦІ

I

Праца, якую Тома абяцала Адольфу некалі ў санаторыі, знайшлася ва ўстанове пад назвай ЗАТ “СпецПрадМаш”, або проста эс-пэ-эм.

– А чым яны займаюцца?

– Табе ўсё скажуць. Кніжку працоўную не забудзь.

Тома прывяла яго за руку ў офіс, зазірнула ў кабінет (“дзе там наш Касперскі?”). Застаўшыся адзін, Адольф нагнуўся і пачаў разглядаць бокам прыстаўлены да сцяны макет, вялікі, памерам з більярдны стол – выразаныя з пенапласту белыя, з чырвоным дахам домікі, авал стадыёна, блакітная палоска ракі, зялёныя дрэўцы, машынкі на акуратных стаяначках, трамвайчык з “рожкамі”, які пад’язджае да прыпынку, дзе стаяць фігуркі людзей: мужчыны, жанчыны, дзеці… Усё малюсенькае, ліліпуцкае, але да таго натуральнае, праўдападобнае, што Адольф міжволі прыжмурыў вочы, шукаючы каго знаёмага. Выйшла Тома:

– Заходзь, я пачакаю на калідоры, а вы пагаварыце.

“Касперскі” (Адольф, канечне, адразу здагадаўся, што гэта не сапраўднае прозвішча), зусім малады хлопец, яшчэ маладзейшы,

можа, за Адольфавага сына, сустрэў яго з ветлівасцю, рэдкай нават для Мінска, не кажучы аб правінцыі. Адольф, як пан, сядзеў у мяккім фатэлі, а хлопец стаяў перад ім, нібы гэта Адольф бярэ яго на працу, а не наадварот.

“…Займаемся распрацоўкай праектаў. У асноўным тыпавых. Але стараемся ўносіць дызайнерскія, стылявыя навінкі… Рыхтуем разліковую дакументацыю, складаем смету для будаўніцтва ад нулявога цыклу да камунікацый, інфраструктуры і азелянення… У асноўным, спартыўныя аб’екты, лядовыя палацы… Але таксама паркавыя ансамблі, і…”

– Для вас, – падкрэсліў хлопец, – у нас ёсць вакансія. Мы можам прыняць вас праекціроўшчыкам фрагментарных распрацовак. Напрыклад, будзеце рабіць толькі аўтастаянку. Альбо зялёную зону.

Як звычайна робяць у такіх выпадках – для формы, з ветлівасці – Адольф пачаў ламацца і мямліць:

– Не спраўлюся… Вопыту не маю… Такіх камп’ютараў ніколі не бачыў…

– А вы рабіце рукою, на ватмане. А мы потым унясем у камп’ютар. Мы вам таму і даем выпрабавальны тэрмін на авалодванне камп’ютарам. Прыйдзе ад нас чалавек, паставіць спецыяльную праграму. Будзеце дома вучыцца. А калі што незразумела, якія пытанні: званіце, прыязджайце – падкажам, раскажам.

– Ну, калі так…

– Праўда, ёсць адно але. Вы на паўстаўкі, таму грошы невялікія. Мы можам прапанаваць усяго толькі…

І хлопец назваў суму, у пяць разоў большую за Адольфавую камвольна-камбінатаўскую поўную стаўку з усімі яе прэміяльнымі, за стаж, па кантракце і інш., і інш.

– Але гэта часова! А там усё наладзіцца!

І, нібы баючыся, каб Адольф не адмовіўся, пачаў расхвальваць, якія ў іх выдатныя ўмовы: дружны калектыў, карпаратыўнасць, ніякага дыктату, зрабіў за гадзіну – вольны чалавек.

Адольф і марыць не мог пра такую працу, нават не ўяўляў, што яны такія бываюць на свеце. І гэта афіцыйна, з запісам у працоўнай кніжцы, каб стаж ішоў, з графікам, як знарок падагнаным для творчага чалавека. Хочаш – сюды прыходзь, хочаш – дома рабі. Ну цуд, проста рай, як пляменнік Талян кажа. Адно слова – сталіца.

– Усё? – спытала Тома, калі ён выйшаў.

– Няўжо гэта праўда? І я цяпер нібыта працую? Афіцыйна? Сорамна нават…

Тома смяялася.

– Прывыкай! Галоўнае, ніхто ж не гоніць. Проста аваладвай камп’ютарам, калупайся ў інтэрнэце, потым паставяць спецыяльную праграму… А не хочаш, надакучыць, няма ахвоты – малюй акварэлькі.

Адольф папрасіў яе пачакаць і прайшоўся па калідоры, асцярожна заглядваючы ў расчыненыя дзверы. Якія чыстыя, светлыя, прасторныя кабінеты… Офісная прыемная строгая мэбля, чысціня, святло, у кожнага свой столік з новенькім камп’ютарам. І недзе тут, варта яму толькі захацець, знойдзецца і яму месца.

Толькі цяпер, калі было з чым параўноўваць, зразумеў Адольф, як у іх на камвольным камбінаце ўсё было шэра, прымітыўна. Дабітыя вірусныя камп’ютары стаялі хутчэй для антуражу, а так – кульман, ватман і рэйсшына. Аблезлае памяшканне, выпіўка ўціхую… Вечнае прыніжэнне, адчуванне абдзеленасці, абыйдзенасці цябе іншымі, непавага з боку начальства, якое само толькі тым і было заклапочана, каб яго паважалі і хвалілі.

Дома Тома адвяла Адольфу ўвесь вялікі пакой. Мальберт, камп’ютар. Вось гэта праца! Якая раскоша: ведаць, што ты сам сабе гаспадар, свайму часу, свайму целу! Нікому не трэба тэлефанаваць, хлусіць, прыніжацца, выдумляць, адпрошвацца. Пішы шэдэўр, малюй акварэлькі, аваладвай праектнай камп’ютарнай праграмай.

Але трэба ж – менавіта цяпер, калі з’явіліся ўсе ўмовы для душы і цела, калі славутага “вольнага часу” аказалася хоць адбаўляй, дзявацца не было куды – не тое што шэдэўр, нават машынальна не атрымлівалася намахаць акварэльку з Дняпром, полем і асіннікам.

Усё валілася ў Адольфа з рук. Ні да чога не было ахвоты. Дні два ён туляўся з кутка ў куток, не разумеючы, чаму так? Потым зразумеў – жонка Ірына Бацькаўна. Яна завочна па-ранейшаму не давала яму спакою. Яна нібы адсочвала кожны эпізод яго новага жыцця, як адзняты на відэакамеру. І гэтай сваёй нябачнай прысутнасцю яна непакоіла, бянтэжыла яго, сарамаціла. Перашкаджала яму забыцца, не давала расслабіцца, каб ён мог адчуць усю асалоду такога багатага, новага, шырокага, поўнага жыцця. І цяпер ён вымушаны жыць так, нібы трымае перад ёю справаздачу.

Усё гэта прыгнятала Адольфа псіхалагічна.

Ён кожны дзень званіў ёй. А яна не абзывалася. Не падымала трубкі, званкі на мабільны скідвала. Тады Адольф набіраў сяброў, знаёмых, суседку – тую самую, у якой ключы ад кватэры. Пытаўся. Яму адказвалі хутка, як пра неабавязковае, што жонка яго жывая, здаровая, працуе – і, выпаліўшы гэта, з прагнасцю пачыналі яго ў сваю чаргу дапытваць, прычым малолі неверагодную лухту – нібы з

падколкамі, іранічна, а на самой справе з непрыхаванай правінцыйнай зайздрасцю, аблізваючыся на тым канцы трубкі, – пыталі, ці праўда, што ён па Еўропе раскатвае? алігархам зрабіўся? грошы грабе граблямі? як сыр у масле плавае?

Адольф адказваў:

– Ды не – я ў зат эс-пэ-эм.

– А што ты там робіш?

– Авалодваю камп’ютарам.

– Ух, ты! Вось жучара!

Зрэдзьчас Адольф званіў дачцэ. Але ёй званіць было без толку, яна ведала пра маці яшчэ менш, чым Адольф; гаварыла надрыўна, плаксіва, а калі і крыклівa, і ўсё скардзілася, ныла, ва ўсіх сваіх бедах вінавацячы бацькоў. Да таго ж адзін раз яе мабільнік узяў заяць-азербаджанец – відаць, спадзеючыся наляцець на жончынага палюбоўніка. Пачуўшы ў трубцы грубы голас з акцэнтам, Адольф так перапалохаўся, што сам змяненым голасам пачаў прасіць прабачэння – маўляў, памылка, не той набраў нумар.

“Усё ж гэта часова! Гэта ж проста эксперымент! Я ж проста спрабую, я ж не ўсур’ёз!” – у думках апраўдваўся ён перад Ірынай Бацькаўнай, перад сабой і яшчэ чамусьці перад зяцем-азербайджанцам.

“Ну калі само цячэ, у рукі падае, пад ногі коціцца – што ж мне, адфутбольваць яго?”

“Я ж не ідыёт, каб не выкарыстаць такі шанс... Я ж не хлушу, не краду, не забіваю...”

“Проста пажыву, пагляджу вопыту набяруся... Камп’ютарам авалодаю... А там, калі што не па мне – дык гэта лёгка робіцца: гармонік, мальберт забраў – і маё шанаванне! Выбачайце!”

Адольф успамінаў, як падказвала яму наіўная Тома яшчэ ў санаторыі: трэба лічыць усё як бы “творчай камандзіроўкай”, “бестэрміновым адпачынкам за свой кошт”.

Ну, так. Камандзіроўка. Адпачынак. А да Ірыны Бацькаўны ён у любы час паспее вярнуцца. Калі? Ну... калі прыспічыць. Можа, крыху пазней. Толькі не цяпер. Вернецца не крызісным п’яніцам, а чалавекам, упэўненым у сабе, багатым, разумным, застрахаваным ад крызісаў.

Быў тут яшчэ адзін важны момант. У глыбіні душы Адольф выдатна разумеў, што калі б не Ірына Бацькаўна – і адносіны Томы да яго былі б іншыя. Жонка з’яўлялася неабходным балансірам, які ўраўнаважваў. Не будзь яе – наўрад ці Адольф пачуваўся б у чужой сям’і прывольна. А пры такім раскладзе ў яго заўсёды была пра запас

надзейная падстрахоўка – тыл быў яму забяспечаны, плацдарм для адступлення гарантаваны. Пакуль Ірына Бацькаўна маячыць недзе на заднім плане, датуль з ім будуць насіцца і тут.

II

А Тома насілася з ім.

Ненасытная ў ложку, яна да ўсяго яшчэ надта ж смачна гатавала. Даведаўшыся, што Адольф аддае перавагу нацыянальным беларускім стравам, яна варыла яму капусту з белымі грыбамі, пякла бліны і рабіла мачанку са смажанымі рабрынкамі. Яйкі, мяса, сухія баравікі і салёныя грыбы купляліся толькі на базары – “свае”, а капуста, бульба, цыбуля, усялякая гароднiна былі з дачы.

Не забывала яна пра Адольфаў рэкамендацыйны ліст, таму рацыён яго папаўняўся курагой, разынкамі, арэхамі. Плюс па настойлівай яе просьбе ён кожны дзень аддаваў мінімум гадзіну ціхай, няспешнай хадзе перад ядою і перад сном.

З Томай праблем не было. Затое кожныя выхадныя абавязкова прыходзілі ці адстаўнік з жонкаю, ці Вадзім з Сафі і з дзецьмі. Вялага, апатычнага Вадзіма цікавілі толькі дзве рэчы: чарка і шкварка, прычым не ў пераносным плане, а ў самым што ні на ёсць прамым, менавіта – ён піў толькі гарэлку з гранёнай чарачкі і закусваў толькі падсмажанымі шкварачкамі, каб храбусцелі на зубах. Выпіць ён мог столькі, колькі налівалі, а шкваркі з’есці ўсе, што стаялі перад ім, і патэльню вымачаць лустай хлеба. Яшчэ ён ажыўляўся, калі размова заходзіла пра жанчын, або калі ў тэлевізары паказвалі любую асобу жаночага полу: ад юнай спявачкі да якой-небудзь пажылой дыктаркі. Вадзім пераставаў жаваць, сківаца ў яго адвісала, у куточках рота выступала сліна, якую ён забываў зглынуць або выцерці, на твары з’яўлася юрлівая, драпежная, ненармальная ўсмешка, ад якой Адольфу рабілася не па сабе, і нават па спіне беглі мурашкі – тады ён нават баяўся ўяўляць, што Вадзік вырабляе з сваёй Соф’яй, і колькі часу можа займацца гэтай справаю.

Красуня Сафі гаварыла “о’кей”, ведала на *аднолькавым* размоўным узроўні – інакш кажучы, *аднолькава* кепска – усе мовы, якія толькі ёсць на свеце, сама вадзіла машыну, неаднойчы па справах і без справаў бывала за мяжою – і разам з тым зусім не разумела гумару. Ні разу Адольф не бачыў, каб яна ўсміхнулася.

– Вы, я чула, авалодваеце камп’ютарам, – сур’ёзна казала яна Адольфу. – Яшчэ не завялі блог? Дарэмна. Раю вам гэта зрабіць.

– Ай, я ўжо стары, – дабрадушна адказаў Адольф, на што атрымаў строгае:

– Агаворка па Фрэйду.

Яе любімай кнігай была брашура “Як дасягнуць поспеху”. Сафі падсаджвалася да Адольфа, гартала старонкі, лакаваным пазногцем падкрэслівала патрэбныя, найбольш важныя месцы. Прыступка першая... другая... пятая... І ў канцы кожнай прыступкі – уменне забываць пра няўдачы, а імкнуцца толькі ўверх. Адольфу ўяўляліся галовы і плечы, па якіх трэба караскацца. Ён удыхаў яе пах, быў так зачараваны ёю, што пасля двух-трох выхадных махнуў рукой і перастаў рабіць спробы ў нечым разабрацца. Мінск! – іншая, асобная дзяржава, тут усё магчыма, і такія сем’і, як Сафі з Вадзімам, і “Вольва” з Парыжам, і такія, як Тома, чараўніцы-жанчыны, і праца, дзе нічога не трэба рабіць, пад назваю “авалодванне камп’ютарам”...

Настачка з Дзімам, мілыя, таленавітыя, здаровыя, разумныя дзеці (яшчэ адно дзіва – у такога бацькі) – цешылі Адольфа, як родныя. Яны звалі яго “дзядзька Адольф” – акрамя іх і Тамары, усе астатнія пазбягалі звяртацца да яго па імені, а казалі проста – “вы”. Наста даказвала яму, што варона – самая кепская птушка, таму што назва яе – ад слова “варавацць”, а таксама дзялілася сваёй бядой: “Ведаеш, мяне яшчэ ні разу ў жыцці не кусала аса, ці хаця б пчала...” Малы Дзімка, якога Адольф паабяцаў навучыць іграць на гармоніку “Чобаты”, калі той будзе паслухмяным хлопчыкам, моўчкі ўзяў гармонік, накінуў на плечык шлейку і сыграў пачатак накцюрна Шапэна, не схібіўшы ні ў адной ноце.

На наступныя выхадныя з’яўлялася старэйшае пакаленне. І тут ужо Адольфу даводзілася трымаць вуха востра. Гэта было для яго сапраўдным выпрабаваннем. Томіна маці яшчэ так-сяк; яна толькі настойліва падкрэслівала сваю другаснасць:

– Я тут не гаспадыня, – казала ласкава, а вачыма па-ранейшаму прасвечвала Адольфа, як рэнтгенам.

У сваю чаргу, гледзячы на яе, на гэтую зморшчаную высахлую мумію, Адольф заўсёды асабліва востра адчуваў бязлітаснасць часу, і тое, што чалавек – смяротны.

Але сама няўтульна было з палкоўнікам-адстаўнікам. Хаця Адольф і здагадваўся, што насамрэч гэта звычайны які-небудзь былы гэбісцік, невялікі шэранькі кардынальчык, – але тым не менш: з самага пачатку, яшчэ завочна, з Томіных расказаў у санаторыі ён быў акружаны таемным арэолам усемагутнасці. У Тамарынай падачы ён паўставаў як добры маг, чарадзей. Ён робіць візы, пашпарты, мае сувязі, уладкоўвае на блатныя працы, – для яго няма нічога немагчымага. Яшчэ да таго, як яны пазнаёміліся, ён пачаў уплываць – тайна і яўна – на Адольфаў лёс, кіраваць ім, карэкціраваць яго.

Чырванеючы і запінаючыся, Адольф заводзіў размову на тэму гаспадаркі – каб не думалі, што ён ласы на гатовае, звычайны прымак, прыжывала; усяляк хацеў паказаць, што ён станоўчы, гаспадарлівы мужчына, перарабіў, што змог, у кватэры: сантэхніку, лоджыю, і на дачы сёе-тое… Аднак ніщто не магло растапіць недавер палкоўніка. Ён слухаў падазрона, ставіўся да Адольфа суха, гмыкаў дэманстратыўна, калі Тамара звала Адольфа па імені, і ўсё маўчаў.

– Чаму ён усё маўчыць? – потым, калі госці адбывалі, скардзіўся Адольф Томе. – Я іх, гэтых маўчуноў, усё жыццё пазбягаю. Недалюбліваю. Ніколі не ведаеш, што ў іх у галаве, добрае ці кепскае; натуральна, думаеш, што кепскае.

– Ды нічога падобнага! – смяялася Тома. – Ты менш да сэрца бяры. Яно табе спатрэбіцца – табе яшчэ медкамісію праходзіць.

– Не! За гэтым маўчаннем – прынцыпы! А я яшчэ больш, чым маўчуноў, баюся прынцыповых. Яны, канечне, справядлівыя, але ўсе жорсткія.

– Перастань. Якія прынцыпы ў старога чалавека? Адзін прынцып – каб нам, дзецям, лягчэй жылося. Ніхто табе не будзе перашкаджаць, а калі б і надумаліся, дык я хутка пастаўлю ўсіх на месца. Ну, хочаш, яны не будуць прыходзіць?

Адольфу прыемна было пачуць – “нам, дзецям”. Ён змякчыўся.

– Чаму? – на здароў’е, хай прыходзяць, – высакародна дазволіў ён. – Я пра тое, што памагаць… Але ж нічога не робіцца задарма. За ўсё трэба плаціць. Настроем, свабодай, грашыма… А я нікому не хачу быць павінны.

– Гэта раней можна было так жыць. Незалежна. А цяпер без гэтага ніяк. Людзі на тое і створаны, каб памагаць адно аднаму.

– Гледзячы чым. Грашыма? Я б, напрыклад, не хацеў мець многа грошай. Непрыгожа быць багатым. Страшнавата. Багацце надта да многага абавязвае. Заўсёды на віду… Увесь час думаць толькі пра грошы, каб яны не прапалі, каб іх было яшчэ больш. А на ўсё астатняе проста фізічна не застаецца часу – на творчасць, прыроду, побыт… Беднаму лягчэй, спакайней, прасцей, нават цікавей.

– Ага. Апраўданне ўсіх бедных, – дражніла яго Тома. – Нябось, дай, дык схопіш і пабяжыш хваліцца…

– А вось і не схаплю! А вось і не пабягу! Ну, дай – і сама пабачыш!

– Ёсць бедныя шчаслівыя – і багатыя няшчасныя, – задуменна, летуценна сказала яна. – Я думаю, трэба мера, каб усё з толкам – не выстаўляцца, не свяціцца, не хваліцца…

– Справа, Томка, не ў тым. Не ў грашах. Хаця і ў іх, канечне... Жонку ніяк не магу забыць! Ты прабач ужо. Усё раблю для гэтага. Каб пабачыў хоць раз, ці адазвалася яна, а так – маўчаннем мяне карае, – з горыччу казаў Адольф.

– А чаму ты апраўдваешся? Гэта натуральна. Калі б ты адрэзаў па жывому, мне было б гэта непрыемна, незразумела. А так – лішні раз даказвае, што ты сапраўдны, добры, шчыры, таленавіты... Проста неацэнены. А яе – шкада! Сірата... Такога мужчыну не ўтрымала! Уяўляю, як ёй цяпер! Відаць, перажывае, пакутуе...

– У душы, вядома, пакутуе, – згадзіўся Адольф. – А не трэба быць такой... такой...

Ён не знайшоў патрэбнага слова. Тома працягвала:

– Вось гэта страшна, а не багацце. Я таксама ўвесь час баюся: мы ж будуем сваё шчасце на чужым няшчасці!

– А можа і не перажывае, – сказаў Адольф. – Хто быў ініцыятарам разводу? Не я ж? Значыць, чаго хацела – тое атрымала. Значыць, ёй лепш так.

– З’ездзі ты да яе. Пагаварыце. Супакоіш і сябе, і яе. Ды і дачку з унучкай праведаеш. А то не па-людску...

– Што дачка? – адрэзанаая луста! А да Ірыны Бацькаўны, канечне, з’езджу, – няўпэўнена сказаў Адольф. – Вось толькі дачакаюся, калі сын з арміі вернецца. Каб заадно, усё разам. Ды што ёй станецца? Я ж званю, мне перадаюць. Працуе сабе на камвольным. Можа, наадварот, яшчэ і радая...

Тома супакоілася і павесялела.

– Табе трэба новыя ўражанні. Трэба рух. Каб ты менш думаў. Жыццё – веласіпед: пакуль круціш педалі – едзеш, спыніўся – упаў... Трэба загружваць цябе, перабіць умоўны рэфлекс, прывычку... Цяпер жыццё не такое – іншыя каштоўнасці.

III

Тома ніколі не забывала пра машыну, пры кожным зручным выпадку то жартачкамі, то ўсур’ёз падводзіла Адольфа да працэдуры здачы на правы. Яна расказвала, як пасля вайны ў Германіі пачалася дэпрэсія, немцы співаліся, і амерыканцы прыдумалі наладзіць масавы выпуск “фольксвагенаў”, паступова перасадзілі ўсіх у “народныя машынкі” і тым уратавалі нацыю.

Адольф адмахваўся, тлумачыў, што гэта не той выпадак. Ён проста не здатны да машыны. Па тэлевізіі паказваюць адны аварыі, і асацыяцыя чалавека за рулём выклікае толькі віскат тармазоў, пошлае “бу-бух!” – і дзве жалезныя сметніцы адна аб адну, а ў выніку

“воз касцей і мора крыві”... У сваім гарадку Адольф жыў каля перакрыжавання, нагледзеўся на такое з балкона.

– А мапед? – нагадвала Тома. – Ты ж ездзіў?

– Што я там ездзіў – па тратуары практычна. Той жа веласіпед, толькі з маторчыкам... Ды я і камісію не прайду!

Яна аж захліпвалася смехам:

– Ты ў якім часе жывеш? І хто мой бацька? Камісію... Прыдумаць жа такое! Ты наіўны такі... Усё ты можаш, ты ідэальны, толькі адстаў ад жыцця гадоў на дваццаць. Нічога – здагонім, я памагу.

Скончылася тым, што адразу пасля Новага года Адольф прайшоў медкамісію і запісаўся на курсы ў аўташколу. Прычым не на паскораныя, а на трохмесячныя – каб усё грунтоўна. Доўга з Томай выбіралі графік (ранішнія групы: 8.30 – 13, вячэрнія: 18 – 22, група выхаднога дня, дзённыя: 13.40 – 17.30), спыніліся на ранішнім варыянце, калі галава свяжэйшая. Для самастойнага вывучэння тэорыі Сафі паставіла яму на камп’ютары ПДР, правілы дарожнага руху, надта зручная штучка, дзе было ўсё: каляровыя дыяграмы, тлумачэнні, дарожныя знакі, тэсты і самыя розныя сітуацыі, якія толькі могуць здарацца з “вадзіламі”.

Вучэбны клас. Група з трыццаці чалавек. Самыя розныя ўзросты. Гэтая ўраўнілаўка была асабліва сімпатычная. У асноўным, канечне, вучыліся маладыя дзяўчаты і хлопцы, але была і бабуля з унучкай, і маці з сынам, былі такія, як Адольф, і старэйшыя. Усе ў аднолькавым становішчы. Розум, вопыт не мелі тут ніякага значэння, а трэба было мець талент да гэтага, ці хаця б любіць, як, зрэшты, і ўсялякую справу. Хто любіў – у таго і атрымлівалася.

Спачатку ішло тугавата.

Тэарэтычныя заняткі пачалі не з элементарнага – напрыклад, як завесці машыну і крануцца з месца, або растлумачыць, чаму дарожныя знакі адны круглыя, другія – квадратныя, і чаму яны розных колераў, – а з прыдумвання нейкіх фантастычных сітуацый, ледзь не на ўзроўні: самалёт пасля вымушанай пасадкі на аўтастраду выкаціўся на паласу сустрэчнага руху і рухаецца ў напрамку горада; пры ўездзе ў горад, дзе сапсаваны светлафор, збіліся – грузавая фура справа, гужавы транспарт (конік, упрэжаны ў воз, на якім вясёлы дзядзька з лейцамі ў руках) – на ўзбочыне, веласіпедыст злева, трамвай на павароце, а тут яшчэ коціцца чортаў самалёт... Хто каму павінен саступіць дарогу?

Абсурд гэтых сітуацый, неверагоднасць, складанасць іх увагналі Адольфа ў лёгкую паніку. Тут на дапамогу прыйшла Сафі:

– Не звяртайце ўвагі і з усяго вылучайце галоўнае.

– А што галоўнае?

Аказалася – саступаць дарогу транспарту спецыяльнага прызначэння (“членавозам з мігалкамі”, сказала Сафі) і да аўтаматызму вывучыць, дзе “права”, дзе “лева”.

І праўда, гэтыя словы – “права-лева”– неўзабаве набылі велізарнае значэнне. Адольф блытаўся, адчуваў сябе то першакласнікам, то зялёным прызыўнікам, траціў каштоўныя секунды, каб скеміць, куды павярнуцца: справа – там, дзе быў пярсцёнак на пальцы, злева – гадзіннік на руцэ... Цяпер ён нават калі ішоў пехам, дык увесь час суадносіўся: злева – “праезджая частка”, справа – “пешаходная зона”. Да канца курсаў ён нават сваю правую палавіну цела пачаў любіць больш за левую.

Разам з тым яму нечакана спадабаўся гэты новы свет – як чалавеку, якому пачынае рабіцца зразумелай замежная мова. Назіраючы за іншымі, бачачы, што ён не самы горшы, Адольф уцягваўся, зубрыў правілы ПДР, запамінаў знакі, ці, як у іх казалі – вучыўся “чытаць знакі”, нароўні з тым, як чытаюць кнігу.

Тое, што здавалася цёмным лесам, прачышчалася, святлела.

Аказваецца, гэтыя строгія правілы, знакі, калі іх разумець і выконваць, някепска дысцыплінуюць. Вось каб яшчэ можна было ў жыцці такія прыдумаць! – у бытавым, прыземленым значэнні. Адкрыў камп’ютар, адгарнуў лісток календара, глянуў – і бачыш свой “дарожны знак-указальнік”, які раіць, дзе табе павярнуць, дзе збавіць хуткасць, а дзе і даць задні ход... Колькі б тады знікла розных дурных праблем выбару: жаніцца ці разводзіцца, змяняць працу ці заставацца на старой...

На аўтадроме, калі пачалася практыка – ваджэнне на старых, дабітых “Жыгулях” (знарок, патлумачылі Адольфу, каб потым адчуў асалоду ад сапраўднай машыны), стала лягчэй.

Дзе руль – там лева, а дзе небяспека – права. Усе перавагі меў той, хто справа. Яму трэба было саступаць дарогу, перад ім тармазіць, памятаць пра “перашкоду справа”... Плюс гэтыя небяспечныя левыя павароты, во ўжо дзе біч!

Таксама на ваджэнні высветлілася, як заўсёды, што тэорыя адно, практыка – іншае, і ў экстрэмальных выпадках лепш забыць на правілы, а дзейнічаць інтуітыўна, быць псіхолагам, умець ацэньваць, хто перад табой, ці збоку, ці ззаду: “тормаз”, “чайнік”, “адмарозак” ці нармальны чалавек – і толькі з гэтага сыходзіць. Яшчэ Адольф даведаўся пра самае галоўнае правіла – “трох ***Д***”:

– ***Д***ай ***Д***урню ***Д***арогу.

Тамара ўсё ж папярэдзіла бацькоў, каб радзей наведваліся. Цяпер выхадныя ў Адольфа былі больш-менш вольныя. Ён прыязджаў на дачу, адчыняў гараж, сядаў у машыну: а) сесці, б) адрэгуляваць сядзенне і нахіл спінкі, в) адрэгуляваць нахіл рулявой калонкі, д) адрэгуляваць люстэркі задняга віду, ж) прышпіліцца рамянём бяспекі, з) яшчэ раз пaглядзець у задняе люстэрка і пераканацца ў правільнасці рэгулёўкі... Паварочваў ключ запальвання. Машына паслухмяна вуркатала, як кошка, што ссумавалася па ласцы, увазе, пяшчоце. Па адным гуку матора зразумела было, якая яна адданая, згодная стаць яму сяброўкай.

Хутка ішла тая зіма. Адольф акуратна наведваў курсы, кожны месяц здымаў з банкаматаўскай карткі грошы – як так і трэба; у СпецПрадМаш за гэты час не заглянуў ні разу. У жыцці яго пакрысе ўсталяваўся рэжым, а рэжым дае супакой душы і целу. Адольф нават характарам стаў пакладзісты, рахманы.

Усё было б зусім добра, каб не маўчанне жонкі. Гэтая стрэмка сядзела, і ніяк не можна было выцягнуць яе. Тома ледзь не кожны вечар пытала:

– Жонка маўчыць?

– Маўчыць.

– З’ездзі ты туды! І дачку заадно адведаеш…

– Ну вось хутчэй вам з’ездзі, – адмахваўся Адольф ад непрыемнай тэмы. – З’езджу! Здам на правы… Сын вернецца з арміі… Тады – і з’езджу… На нашай уласнай машыне. Каб усё заадно. Дачакаюся сына – і з’езджу!

IV

У канцы цёплага сакавіка, калі таполі выкінулі першыя клейкія лісточкі, на бульвары каштаны пачалі набрыньваць сваімі пупышкамі, а пад імі з травы, са старых, пад снегам праляжалых пладоў, прабіваліся раздвоеныя расткі – будучыя дрэвы, прыехалі ў госці Ніна з Талянам. Лёнік баяўся горада.

Тамара пастаралася: стол, беласнежны абрус, кветкі-сурвэткі… Ніна нават не заікнулася пра меркантылізм і мяшчанства, да таго была падаўлена, забіта, расціснута маральна: Мінскам, кватэрай, абстаноўкай, багаццем ежы на стале, і выглядам Тамары, яе свежасцю, спеласцю, дабрынёй. Выбраўшы момант, калі Тома выйшла на кухню, шапнула Адольфу: “Ну, Адоля, злавіў ты лісу за хвост – трымай моцна, аберуч, не выпускай, бо другі раз не зловіш… Зайздросна жывеш!”

А Талян радаваўся чужому поспеху, як уласнаму:

– Ну і дзядзя ў мяне!.. Во дзе жыве чалавек. Вось як жыць трэба!

За сталом Тамара сказала:

– А ведаеце, Анатоль, – сказала яна, – за вас многія пайшлі б.

– А мне яно трэба? – стараючыся быць бесклапотным, адказваў Талян. – У нас і так усё ёсць. Як у раі жывем!

– Я не жартую. Вы вельмі сімпатычны. І адразу відаць, вось паверце, жанчыны гэта чуюць – вы незвычайна добры, у вас чыстая душа. Гэта самае галоўнае, паверце. А ўсё іншае цяперашнім часам нажыўное. Да таго ж вы – герой, прайшлі амаль што Афганістан...

Талян густа пачырванеў і ад збянтэжанасці выпіў чарку гарэлкі.

– Ды ну... Скажаце вы... Які герой...

І, прыкусіўшы салатам са свежых памідораў, гуркоў і зялёнай цыбулькі ў алеі, хутка перавёў размову на любімую тэму:

– Вось мамка ў мяне... Лёнік у мяне... Дзядзя Адольф во сядзіць – ён ведае, не дасць схлусіць... Эх, каб вы Лёніка пабачылі! Во хто сапраўдны герой! Што я ў параўнанні з Лёнікам? Ты яго ўночы ў чужым лесе ў дзікім месцы да дрэва прывяжы – распутаецца! Вылузнецца! Агонь здабудзе, дзічыну злобіць голымі рукамі – і выжыве! Нам усім тут да Лёніка – як да Венеры! У Лёніка шалаш на дрэве, ён ведае, як засаду рабіць – па ўсіх правілах! Другі шалашык на вадзе, з чароту, каб да дзікіх гусей падплыць... Лёнік любую хованку зробіць. Вальдшнэп цяпер у балоты забіўся, а Лёнік ведае адну сям'ю, назірае за ёю – ну й расказвае! – хоць ты фільм здымай, так расказвае! Дзюбкі доўгія, галоўкі маленькія, а разумней за людзей. Сам сабе пераломы лечыць. Лапка зламаная, дык ён сам дзюбаю скруціць жгуцік з травы і на лапку накладзе – як гіпс у паліклініцы. Чарвякоў трэба з зямлі выманіць, дык вальдшнэп стане і лапкамі тупае – нібыта дождж ідзе! Туп-туп-туп – як кроплі дажджу! Чарвякі вераць, паўзуць на шум...

– Няўжо выпаўзаюць? – здзіўлена акруглiла прыгожыя вочы Тома.

– Бягом бягуць! Аж з зямлі выкручваюцца! Патупае – дзюб-дзюб, набярэ чарвякоў поўны рот – і панёс дзяцям.

– Як цікава.

– А то прыехалі нядаўна – завядзі на вальдшнэпаў. Любыя грошы даем! Лёнік адказвае: пайшлі. Хочаш пагубіць сабаку – пайшлі! Застанешся без сабакі.

І замоўк. Ніхто, акрамя Ніны, не разумеў нічога.

– А што такое? Чаму? – спытаў Адольф.

– Не – пайшлі! Калі не шкада сабаку, – закручваў сюжэт, падпускаў таемнасці Талян, махаючы відэльцам з сасіскаю, а другой рукой цягнуў Адольфа за кашулю.

– Ну ўсё, здаёмся, – сказаў Адольф. – Чаму так сказаў Лёнік?

Талян урачыста агледзеў усіх. Потым прамовіў з націскам, нібы паведаміў важную ваенную тайну:

– Кляшчы. Цяпер іх самы час.

– Праўда, і па тэлевізары паказваюць, – падтрымала Тамара.

Адольф успомніў сваё маленства. Ніколі раней не было такой пошасці. Адно гора – камары ды мурашкі, ну, яшчэ гадзюкі. А калі зрэдку, раз за лета, дзе ў арэшніку натрапіш на кляшча, дык потым, на другі дзень, абдзярэш, як гарошынку, ну, пасвярбіць трохі, як камар укусіў, і ўсё.

Талян усміхнуўся паблажліва, паляпаў Адольфа па плячы:

– Не, дзядзя, цяпер усё іншае! Цяпер не тыя кляшчы. Людзі ад іх гінуць. А сабакі – і падаўна.

Закасаў рукаво, паказаў шрам авальнай формы, няроўны, спечаны, як выпаленае калёным жалезам таўро.

– Што гэта?

– Апёк? – сказаў Адольф.

– Не – што гэта такое?

– Ну не ведаю я!

– Не – хто скажа?

Паўтарылася тая ж гісторыя нагнятання, што і з кляшчамі.

– Баршчавік, – нарэшце пасля сваёй кароннай паўзы спакойна, з гонарам, аб'явіў Талян. – Тры гады назад. Вы ведаеце баршчавік, дзядзя? Лёнік пакажа. У тры чалавечыя росты, як бамбук, выганяе. Нічым не вытравіш. Усё жывое труціць вакол сябе. Нічога каля яго не расце – ні крапіва, ні лопух, ні бадыллё, ні чортава лыка. Раней было такое? Ніхто і слова такога не ведаў, а баршчавікам называлі грыб, што ў боршч кладуць.

– Няўжо тры гады? Ад расліны? – сытала Тома.

– Тры, – пацвердзіў Талян, любуючыся шрамам. – Зімой праходзіць, а ўлетку, вясной на сонцы праяўляецца.

– Фотасінтэз, – нясмела ўставіла Нінка.

Калі госці паехалі, нагружаныя падарункамі, Тома пацікавілася:

– А чаму Ніна рукі памыла не як зайшла, а ў канцы? Мо што было не так?

– Ай, усё іхнія хутарскія замарочкі! – адмахнуўся Адольф.

– А Талян і праўда – сімпатычны які. І добры такі, наіўны, і разумны. Душа адкрытая. На цябе падобны. Яго памыць,

падстрыгчы, апрануць – ды тут кожная другая за ім пабегла б. Шкада яго! І Ніну гэтую таксама...

Скончыліся курсы. Адольф без асаблівага хвалявання пайшоў і ўсё з першага разу здаў: тэорыю і ваджэнне.

Усе яго віншавалі, хвалілі. Сафі, якая прымала ў яго вучобе самы актыўны ўдзел, чмокнула ў шчаку. Палкоўнік-адстаўнік руку пацiснуў.

Гэты поспех, такое лёгкае атрыманне таго, што здавалася яму недасягальным, акрыліла яго. Тым больш ён ведаў, наслухаўся, бачыў, як іншыя па сем разоў здаюць, нават прафесары, спартсмены, і іншыя вельмі разумныя людзі не могуць здаць, як ні біся – і хабар не памагае.

Ён любаваўся новенькім прыгожым дакументам – правамі, і думаў: значыць, і другія справы, якія здаваліся яму немагчымымі, маглі гэтак сама лёгка вырашыцца?

Можа, ён яшчэ многа чаго выпусціў з жыцця тым жа парадкам – думаючы, што гэта недасяжна? Таму нават не спрабуючы. А каб паспрабаваў – дык, глядзіш, і атрымалася б.

– Марудна запрагаю, ды хутка еду! – радасна-ўзбуджаны, хваліўся ён Тамары. – Я, відаць, нарадзіўся пад знакам жырафы – доўга даходзіць. Эх, каб мне жыццё разы ў тры-чатыры даўжэйшае! Тады б я, можа, у 140 гадоў дабіўся таго, чаго іншыя дабіваюцца ў 40.

– Усяму свой час. Даб’ешся! – не менш за яго шчаслівая, пераконвала Тамара. – Яшчэ не такога даб’ешся! Усё ў жыцці трэба паспрабаваць хаця б адзін раз. І калі не атрымаецца, спакойна адарваць ад сябе, забыць. Але ў цябе атрымаецца, абавязкова – я гарантую!

РАЗДЗЕЛ ЧАЦВЁРТЫ

I

Нарэшце прыйшла чутка, што сын вярнуўся з арміі. Больш адкладваць паездку не было як. Адольф паехаў – на машыне. За гэты час ён ужо даволі прыстойна навучыўся ездзіць: то на дачу, то пару разоў у сваё эс-пэ-эм; зухавата рабіў левыя павароты, паркаваўся задні́м ходам, нават пры абгоне нецярпліва сігналіў якомусь “чайніку”, хоць у самога прылеплена была да задняга шкла ўзятая ў кружок лічба “70”.

Тамара баялася за яго – упершыню далёкая дарога. Яна нават сама хацела з ім ехаць, ды Адольф рашуча заўпарціўся. Сустрэча Тамары з Ірынай Бацькаўнай ужо аніяк не ўваходзіла ў яго планы.

Не было яго два дні. Вярнуўся стомлены, без настрою. Ні сын, ні дачка не спадабаліся яму. Сын стаў нейкі прыблатнёны, нібы з турмы, а не з арміі вярнуўся. Рукі ў татуіроўках, гаварыў на жаргоне, машыну называў – “тачка”, грошы – “бабло”, да Адольфа фамільярна звяртаўся – “баця”, паблажліва паляпваў па плячы, нібы яны былі роўня. “Дык ты падняўся моцна, баця!” Зноў цяжарная дачка цягнула старую песню – як кепска ёй з азербайджанцам, а тут яшчэ малая кашляе, яслі трэба мяняць, выхавацелька не спраўляецца, дзеці дурныя, дражняцца, б’юцца, з малой не сябруюць...

І абое – дачка і сын – толькі пра адно казалі і аднаго прасілі: грошы! грошы!

– А жонка? Пра яе чаму маўчыш?

Жонка не захацела з ім бачыцца. Як толькі даведалася, што ён прыязджае, адразу пайшла да сяброўкі, той самай, у якой знаходзіла прытулак і раней, калі Адольф устройваў сцэны.

– Нават не з’явілася... Дэманстратыўна сышла. Ну і хай! Хоць усе пасыходзьце! І што я ёй зрабіў? – шчыра здзіўляўся Адольф, паціскаючы плячыма. – Чалавек чалавека забівае – і то яму даруюць, а тут!..

Тамара не хавала радасці, што дома ў Адольфа не ладна, а тут яму лепш.

– Вось жа бесталковае пакаленнне! – Адольф быў пад уражаннем ад сваіх дзяцей, не мог супакіцца. – Лядачае, ні на што не вартае! А я яшчэ здуру здымкі паказаў: вось я ў машыне, вось у кватэры, дача буйным планам, шашлычкі, усе ў зборы і я, Адольф, у цэнтры... А вось я ў Парыжы... Ну, яны хутка скемілі: табе Парыж, нам – грошы. Я разумею – аліменты, да паўналецця. Але ж не ў такія гады! Я стары – і то ўладкаваўся...

– Ну які ты стары, – гулліва цягнула Тома. – Не кажы гэтага слова. Ты малады, самы свежы... І гэта толькі пачатак. Я абяцала – і зраблю з цябе ідэальнага мужчыну. Ты і ёсць ідэальны, я табе трошкі памагу – і ўсе табе будуць зайздросціць.

– А і праўда. Дарослыя здаровыя людзі. Дзяцей рабіць навучыліся, татуіроўкі набіваць, курыць, піць – жывіце! Вучыцеся і ўсяму астатняму! Дабівайцеся поспеху!

Усё ж паездка, знаёмы горад, родныя сцены моцна развярэдзілі яму душу. А сама горка, канечне, было, што жонка бачыць яго не захацела. Не ацаніла яго поспехаў, не парадавалася разам з ім.

У той вечар прыйшлі Вадзім з Сафі. Пануры Адольф прамаўчаў усё застолле, толькі пад канец папрасіў у Тамары:

– Можна мне, калі ласка, яшчэ шкварку? Вунь тую, падсмажыстую...

Тамара не пачула, ці зрабіла выгляд, што не пачула – і сыну Вадзіму падсунула жаданую шкварачку. Нічога не сказаў Адольф, але затаіў крыўду. І толькі позна ўвечары, у ложку, не ўтрымаўся і ўпікнуў Тому.

Тамара смяялася:

– Можа, механічна! Ну не сварыцца ж з-за шкваркі!

– Ведаеш, як бацька з сынам касілі? “Чаму, сынок, так мала бярэш?” – “Бацька, што ты раўняеш: я ж падлетак, ты мужчына!” Селі палуднаваць, сын налівае па поўнай шклянцы: “А што, бацька: ты мужчына – і я мужчына!”

– Да чаго гэта? – здзівілася Тамара.

– Да таго. Як на правы здаваць, як цвік прыбіць, дык здароўя няма. Іншыя знаходзяцца... А як чарку выпіць, закусіць – тут розуму хапае! Ведаеш прымаўку: дурны-дурны, а шкварку любіць?

– Дык ты ўсё шкварку забыць не можаш? Трэба ж – які злапомны... Ну, хочаш, я табе аднаму вялізную патэльню насмажу, з аладкамі?

– Ды не ў шкварцы справа, Томачка... Пры чым тут шкварка? Калі на тое пайшло, даўно хацеў спытаць. Чаго яны так часта сюды ходзяць? Ці... на кватэру вока паклалі?

– Канечне, ім спатрэбіцца плошча. Трэба ж думаць пра будучае. У нас ужо дзяцей не будзе, а ў Вадзіма яшчэ будуць. Божа, як хутка цяпер растуць дзеці, – уздыхнула Тома. – Пакуль малыя, дык мала з імі клопату, а з вялікімі... Ды яшчэ разнаполыя. У Насты з’явіцца хлопчык, у Дзімы дзяўчынка...

Ад гэтых слоў чамусьці зусім крыўдна, горка стала Адольфу. Нават нейкім як бы цынізмам ад іх патыхнула.

– Ты мне адно скажы: за што Вадзіму такі гонар? За якія заслугі?

– Забудзь ты пра Вадзіма! Мы так ці інакш не апынемся на вуліцы, гэта я табе абяцаю!

Яна не разумела яго. Ён устаў, уключыў святло. Падыйшоў да вакна, адчыніў фортку. Мінская вясна ўварвалася ў пакой вулічным шумам і свежым паветрам. Тома падыйшла ззаду і абняла яго.

– Ну, што не так? Усё ж добра. Чаго табе яшчэ не хапае? – пяшчотна, мякка дапытвалася яна. – Ты ўсё маеш, аб чым можа марыць мужчына. Можа, я кепская? Ты толькі скажы. Што ты хочаш, каб я зрабіла для цябе, для твайго спакою, для твайго таленту? Скажы, чаго табе не хапае?

Гэтага Адольф пакуль сам не ведаў.

II

У прынцыпе, нічога страшнага яшчэ не здарылася. Усё гэта, ці прыблізна такое, Адольф і чакаў. Увесь час да яго рыхтаваўся. Яно не звалілася, як снег на галаву.

Проста паездка ясна паказала яму, што перыяд “творчай камандзіроўкі”, гэтага зацягнутага, своеасаблівага “адпачынку за свой кошт” канчаецца.

Пакуль была мэта – правы, праца, грошы, заможнасць – усё ішло само сабою, у нейкай эйфарыі, на аўтапілоце. Калі яна дасягнулася – настала паўза. І зноў яму трэба было вызначацца. Пытаць у сябе: навошта, дзеля каго і чаго ён гэта робіць?

Калі ён рабіў гэта для сябе – каб даказаць сабе, што не ўломак, а вось як спрытна змог выйсці з крызісу, пазбавіцца комплексу няўдачніка – дык гэта дасягнута. Усё даказана. Што далей?

Калі ён рабіў гэта для Томы, у знак падзякі ёй за дабро, яму зробленае, – дык трэба жаніцца з ёю. Ездзіць на працу ў эс-пэ-эм, на лецішча, – жыць.

Калі ён рабіў гэта для Ірыны Бацькаўны – дык тым больш усё атрымалася, ён пераможца; трэба вяртацца ў гарадок, уладкоўвацца на камвольны, але ўжо іншым чалавекам, трыумфатарам; маўляў, ну, бачылі, на што я здатны і як лёгка ад гэтага адмаўляюся?

У любым выпадку яму зноў трэба было рабіць выбар. Нельга далей заставацца ў гэтай незразумелай, недарэчнай сітуацыі, тым больш, вечна так цягнуцца не можа, сама сітуацыя не дасць.

Некалі ў “крызісны” перыяд яму памагло спакойнае абдумванне. І цяпер ён інтуітыўна хацеў паўтарыць тое самае. Ён адчуваў, што трэба спакой і час, каб у нармальных абставінах прывесці ў парадак разбэрсаныя думкі і заняцца “разборкаю палётаў”.

Але як на зло, менавіта ў гэты вельмі важны час, калі ў самога ўзніклі праблемы, яго ўпарта пачалі церабіць то сын, то дачка, то хутарскія.

Перыядычна Талян званіў ці на хатні тэлефон, ці на мабільны. Як заўсёды бадзёры, шчаслівы голас:

– Дзядзя, у нас усё – во! Мамка Нінка прывітанне вам перадае!

– Не трэба крычаць... Вельмі рад за вас.

– Толькі Лёнік знік! Ало! Ало!

– Як... знік?

– Ну, прапаў!

– Як... прапаў?

– Пайшоў у лес і не вярнуўся! Тыдзень ужо! Сезон-то адкрылі паляўнічы: з 20 сакавіка па 1 мая: на глушца, цяцерука, з 12 мая на гуся, з 15 – на казулю! Перад гэтым прыязджалі з Мінска, прасілі глушца знайсці! А вы думаеце, лёгка цяпер глушака знайсці?

– У міліцыю заявілі? – перабіў Адольф.

– А толку? У міліцыі, думаеце, не ведаюць, што за чалавек Лёнік? Не першы ж раз ён знікае – ён тыднямі можа ў лесе жыць!

– Можа, пад’ехаць? – адчэпнага пытаў Адольф.

– Не трэба, дзядзя! Вы, галоўнае, не хвалюйцеся, сябе беражыце! Бо вы ў нас адзін – чалавек! А пра нас не турбуйцеся, мы як-небудзь... Нам нічога не трэба! Мы дужы род – не прападзем! Галоўнае, сябе глядзіце! Ды не саромцеся, прасіце! Бульбы там, сала... Бо вы ж, дзядзя, сціплы, як Лёнік, ніколі самі не папросіце! Калі мы адзін аднаго не будзем трымацца, дык каму мы трэба? Хто нам паможа? Так што не турбуйцеся, не перажывайце!..

У Адольфа палец нервова дрыгаўся на кнопцы, каб хутчэй скінуць званок.

– Спачатку нагрузяць – а потым не перажывай, – бурчаў ён, кідаючы тэлефон на канапу. – Што за звычка – грузіць чалавека сваімі праблемамі? Чаму я нікога не гружу? Чаму сам ва ўсім разбіраюся? Нікога не чапаю, нікому не званю, ні ў кога не прашу...

– Што там? – пытала Тома.

– Ды ў іх вечна... Лёнік прапаў! Пайшоў у лес і знік. Нашто мне гэта ведаць?! Мне ж нельга хвалявацца! Мне ж нервы трэба берагчы, сэрца... А яны грузяць!

– Можа, сапраўды, з’ездзі, – нясмела прапаноўвала Тамара.

– З’ездзі! Так гэта лёгка – сеў ды паехаў! І што за дзіця Лёнік?! Ён сто разоў знікаў! Знойдзецца... Не да Лёніка тут. Ён можа голы зімою ў лесе выжыць, як Маўглі.

Горад таксама не адставаў. Сын з дачкою як змовіліся – назвоньвалі і назвоньвалі. Адольф напярод ведаў, што будуць або просьбы, або дакоры, або просьбы і дакоры адначасова. Сын усё: “Баця, баця! Падкінь трохі, забашляю – аддам!” А дачка са сваім “азерам” – як невыносна ёй з ім, мардуе яе будзь здароў, хоча яна разводзіцца, а канчалася тым самым:

– Дай грошай, памажы!

– Я заняты... Абавязкова прыеду, – усім аднолькава адказваў Адольф.

Ён выслаў дачцэ і сыну невялікія сумы, але замест падзякі атрымаў адчайны лямант, што мала, кропля ў моры!

– Не, гэта пераходзіць усе межы, – абураўся, трымаючыся за сэрца, Адольф. – Я ведаю, чаго яны хочуць: каб па машыне ім выслаў, а наступны раз па катэджы пабудаваў, а на трэці – паклаў ім у банк па мільёну еўра! Чаму мне ніхто нічога не прышле? Чаму я ні ў кога не прашу?

І зноў праклняты Хутар, зноў гарлапаніць у трубцы вясёлы Талян.

– Дзядзя, як вы пажываеце?

– Я заняты.

Але Талян не разумеў намёкаў. Тое, што для дзядзькі было прыкрасцю, драбязой, не вартай ні званка, ні згадкі, для пляменніка з'яўлялася цэлай падзеяй, і ён спяшаўся падзяліцца ёю:

– Вы не бойцеся пра грошы! Гэта ж я вам званю, дык я і заплачу!

– Лёніка знайшлі? – спытаў Адольф.

– А хто яго шукаў? А так усё добра ў нас, вы не хвалюйцеся! Мамку Нінку абяцалі хутка з бальніцы выпісаць!

– Дык яна… у бальніцы? Як?! Чаго?!

– Кляшчы пакусалі! – весела крычаў Талян. – Мы па лісічкі пайшлі, мне хоць бы што – я ж радыяцыяй прапітаны, а мамку… Ды вы не хвалюйцеся, галоўнае, дзядзя, сэрца беражыце! Яе хутка адкачалі! З рэанімацыі перавялі ў палату… Так што ўсё выдатна!

– Я пакуль заняты… Але абавязкова пад'еду, разбяруся… Пазней.

– Не трэба, дзядзя! Вы сябе глядзіце, абы ў вас усё было добра!..

– Будзе з вамі добра, – адзваніўшыся, нервова казаў Адольф. – І чаму я павінен слухаць гэта? Пра нейкіх кляшчоў, нейкага Лёніка… Начорта мне вашыя кляшчы?

– Можа, сапраўды, з'ездзіў бы, разабраўся, – мякка раіла Тамара. Апошнім часам яна пачала пабойвацца Адольфа, не разумела яго, стала разгубленай з ім.

– З'ездзі… На ключы – едзь!

Яе ўпэўненасць у тым, што варта яму захацець, і ён вось так лёгка з усім разбярэцца, раздражняла Адольфа яшчэ больш, чым званкі. Ён бачыў, у які клубок усё гэта збіваецца: хутарскія, сын, дачка з зяцем, Тамара з Ірынай Бацькаўнай, – і выдатна разумеў, што дастаткова пацягнуць з гэтага клубка адну нітку, ён зацягнецца ў такі вузел, што сто Адольфаў не развяжуць. Толькі пачні вырашаць чужыя праблемы, хоць крыху падступіся да іх – і ад цябе самога нічога не застанецца; цябе проста імгненна расцягнуць, як мурашкі жука ў мурашніку, па кавалачках.

III

Усе гэтыя мітрэнгі зноў расхісталі Адольфу нервы і растрывожылі хворае сэрца.

Ён часта паціраў правую грудзіну. У вушах пачыналі звінець знаёмыя званочкі – як бы крызіс вяртаўся. Да ўсяго ён зрабіўся падазроны. Яму пачало здавацца, што і тут, у Тамары, да яго ставяцца ўсяго толькі як да таннай рабочай сілы, як да вешалкі для адзення.

У ім прачнулася цяга да выкрывання. Некаторы час ён цярпеў, капіў крыўду. А потым, каб паказаць, што ў яго ёсць уласная думка, усё пачаў рабіць і казаць насуперак Тамары. На кожнае яе слова, нават самае бязвіннае: “Бацькоў трэба на дачу завезці”, – ён разгортваў цэлую лекцыю.

– ...Ім бы не па дачах ездзіць, а задумацца. Яны, і ніхто больш, спарадзілі гэтае нікчэмнае пакаленне. Стварылі сістэму, якая працуе толькі на маладых і здаровых. Ну і ну! Сістэма ж, наадварот, павінна працаваць на старых і слабых, а маладыя і здаровыя самі не прападуць.

Некалі Ірына Бацькаўна заўсёды падтаквала кожнаму яго слову. Тома рашуча, катэгарычна, хоць і ў мяккіх выразах, не згаджалася літаральна ні з чым.

– Само жыццё на баку маладых, – казала яна з мілай усмешкай. – Так і павінна быць. Маладога і здаровага – аберагай, старога і аслабленага – яшчэ больш аслабляй. Усё правільна.

Адольф гарачыўся, казаў: “Ну дзе ж правільна? А мы? Нашае пакаленне? Мы адпрацаваны матэрыял, баласт? Мы ж узялі ад жыцця яшчэ менш, чым нашы дзеці! Мы як мінімум у аднолькавым становішчы ў сваіх прэтэнзіях да жыцця!”

– Нам трэба падстройвацца пад час, – пазяхаючы, адказвала Тома. Усё ж яна была вельмі прыгожая, асабліва цяпер, у ложку, з рассыпанымі па белай падушцы валасамі. – Часы змяніліся...

– Нічога не змянілася! Ні за апошнія дзвесце гадоў, ні тым больш за мае пяцьдзясят. У дзевятнаццатым стагоддзі быў звычайны тэлефон, цяпер мабільны, у дзевятнаццатым стагоддзі ездзілі 20 кіламетраў у гадзіну, цяпер дзвесце – вось і ўсе змены. Усе вынаходніцтвы скіраваны толькі на інфармацыю і хуткасць. Каб яшчэ хутчэй разносіць па свеце сваё і чужое глупства.

– Нічога не зробіш. Трэба неяк жыць і ў такія часы. Памагаць маладым, дзецям. Нам памагалі, і мы павінны памагаць...

– Дзякую! Павінны! Я асабіста нікому нічога не павінен. У чым іхняя ў параўнанні з намі заслуга? У мабільных тэлефонах? Якія,

дарэчы, прыдумала, наша пакаленне? Ці ў легалізацыі аднаполых шлюбаў!

Тома міла смяялася.

– Вось яшчэ прыдумаў! Па-мойму, гэта самае бяскрыўднае з усяго, што ёсць. Мне не замінаюць ні тэлефон, ні чужыя шлюбы. Хай жывуць на здароўе хто з кім хоча!

Яна старалася перавесці ўсё на жарт і ўзяць яго лагодаю.

– Нас жа ніхто не чапае, праўда? Я, напрыклад, толькі з табою магла б і хачу жыць... Ну, ідзі ў ложак... Тут у цябе лепш атрымліваецца, чым на трыбуне...

– А ведаеш, што твае ўнукі, – апускаўся да плявузгання Адольф, – што твая Наста казала? Якая ў яе мара ў жыцці? “Хачу стаць мадэллю, перамагчы ў конкурсе і на прызавыя грошы зрабіць пластычную аперацыю – каб сісі былі як у мамы!”

– Высокая мара! – смяялася Тома. Ці яна не разумела яго, ці не хацела разумець, альбо проста не ўспрымала яго ўсур’ёз. – Дзеці – што ты хочаш...

– А Дзімка, канечне, будзе банкірам? Нафтавым алігархам?

– Само сабою. Ну, ідзі сюды, – працягвала яна рукі, – прыдумляльшчык мой...

Тамара хоць бы слухала яго, адказвала, спрачалася. А больш не было з кім пагаварыць, выказаць усё, што накіпела: які вар’яцкі стаў свет і куды ён коціцца? Адстаўніка Адольф па-ранейшаму баяўся, ды і не стаў бы той з ім гаварыць, Вадзім і маці Томіная адпадалі, Дзімка з Настаю пачалі пазбягаць яго, адчуўшы, што з вясёлага дзядзькі Адольфа чалавек ператвараецца ў старога зануду, буркатуна, больш не залазілі яму на калені і не дзяліліся сваімі сакрэтамі.

Паспрабаваў быў заядацца з Соф’яй: маўляў, віртуальнае пакаленне, не ведаеце жыцця... Але вопытная, загартаваная ў такіх пікіроўках Сафі нездарма штудзіравала брашурку “Як дасягнуць поспеху”, яна была абаронена, як бранёй, і адразу паставіла яго на месца.

– Спрабуеце накідваць на вентылятар? – спакойна спытала яна. – Са мною не атрымаецца. На мне дзе сядзеш, там і злезеш.

Адольф не ведаў, што значыць – “накідваць на вентылятар”, і адчапіўся ад яе.

IV

Адольф і так, сам па сабе, заблытваўся ўсё больш. А тут яшчэ жыццё вырашыла ўзяцца за яго ўсур’ёз. Адна за адной пачалі здарацца непрыемныя рэчы. Як кляшчы, чапляліся да яго чужыя

праблемы. Дачка кінула-такі азербайджанца, і ўжо з двума дзецьмі вярнулася жыць да маці – Ірыны Бацькаўны. І нібыта нават стала папіваць і пакурваць. З шалапутным сынам было яшчэ горш: ублытаўся ў нейкія цёмныя справы, каноплі прадаваў, ці мак, ці што ён там прадаваў. “Баця, баця!” – а далей пра саломкі, варкі, ацэтоны, “спайс”, “бубкі”... Адольфа ад адных гэтых слоў перакручвала. Ён абрываў званок, звыкла абяцаючы прыехаць, разабрацца.

Неяк ён вярнуўся з прагулкі ў больш-менш добрым настроі. Май, сонейка, трава... Адольф гуляў і ў думках “выкрываў” усіх і ўсё. У гэтым была своеасаблівая псіхатэрапія, аказваецца. На парозе сустрэла яго ўстрывожаная Тома.

– Талян званіў!

Адольф пацёр скроні, узяўся звыкла за сэрца. Тут празвінеў на стале тэлефон, высветліўся незнаёмы нумар.

– Бяры, – падштурхнула Тома.

Зноў бадзёры Талян. У Адольфа аж шчака заторгалася. Ён не мог ужо чуць гэтага голасу.

– Дзядзя! Я з пошты са Старушак званю! Па міжгорадзе! Мабільны ўпаў, тройка западае... Дзядзя, у нас усё добра! цудоўна! Вы не перажывайце толькі... Сябе беражыце...

– Ды што здарылася?

– Мамцы Нінцы зноў блага. Але перавялі ўжо з рэанімацыі!

– Як? Зноў?!

– Імунітэт аслаблены! Кляшчы аслабілі! Але вы, галоўнае, не хвалюйцеся! Я спецыяльна званю, каб вас не расстройваць!

– Лёніка знайшлі? – механічна спытаў Адольф.

– А хто яго шукаў? Так што не турбуйцеся! Мы ж за вас перажываем! Калі ў вас добра, дык і нам цярпіма...

Адольф вышмаргнуў тэлефон з разеткі. Яго трэсла ўсяго.

– Не, яны мяне ўходзяць з такімі тэмпамі! Не дадуць да пенсіі дажыць! З усіх бакоў б’юць – і плакаць не даюць! Рабі пасля гэтага дабро людзям!

– Але ж тут праўда бяда, Адольф... Гэта ж не нармальна – калі чалавек знікае, і няма столькі часу. Давай, я з бацькам пагавару? Можа, ён па сваіх каналах... Ці хочаш, сам пагавары?

– Не хачу быць нікому абавязаным, – астываючы, строга сказаў Адольф. – Выбачайце, – яму непрыемна стала, што чужы чалавек, Тамара, больш хвалюецца за яго радню, чым ён сам.

Пасля таго Адольф перастаў адказваць на званкі, хатні тэлефон не падымаў, мабільны адключыў. І, як некалі ў час крызісу, пачаў сур’ёзна думаць.

І як толькі ён пачаў думаць, захістаўся грунт пад нагамі, і на яго напалі сумненні. Можа, ён зноў нешта важнае прапусціў? Не ведае чагосьці? Знешне – толькі пазайздросціць. Усё ёсць, усяго дасягнуў: Мінск, выдатная праца, кватэра, машына, мілая жанчына, якая нічога не шкадуе для яго, па-сапраўднаму кахае, вольны час, ідэальныя ўмовы для творчасці...

А ў душы – тое самае, што было амаль год назад, калі ён глядзеўся ў люстэрка, калі на яго напаў крызіс, і ўсё яму стала няміла, а было толькі жаданне выкрываць.

Так і цяпер. Нічога больш не радавала. Да "халяўнай" працы ў эс-пэ-эм ён зрабіўся абыякавы, увогуле перастаў туды паказвацца. Нават машына страціла цікавасць – ездзіць на ей у такім настроі было небяспечна, а часу, энергіі, увагі да сябе яна патрабавала больш, чым капрызная палюбоўніца.

Адольф ішоў па вуліцы. Было толькі 27 мая, а цвіло ўсё падрад, што магло: бэз, чаромха, каштаны, слівы, вішні, кусцік ружовай сакуры каля дзіцячай палікнінікі, побач – персікавае дрэва з кветкамі на голых галінах без адзінага лісточка; цвілі белыя і жоўтыя акацыі, глог з непрыемным сваім пахам, на рабінах закручваліся суквецці, і ліпа! – нават ліпа на два месяцы раней выпусціла дробныя шарыкі, вось-вось гатовыя лопнуць, а дзе на сонечным баку і распукнутыя!

Усё паблыталася ў прыродзе. Яна нібы знарок падладжвалася пад людзей, якія хацелі паскоранага рытму, і таксама ўсё рабіла паскорана, наперакор логіцы – падыгрывала людзям, спецыяльна пацвельвала: ай, малайцы! правільна! так і трэба, толькі яшчэ хутчэй!

Адольф углядваўся ў чужыя твары. Ні на адным – ні ў старога, ні ў маладога, ні тым больш у малога – ён не бачыў ні ценю сумнення. На ўсіх чыталася абсалютная вера ў правільнасць таго, што вакол адбываецца, стопрацэнтнае веданне нейкай мэты. Усе жылі так, нібы ўладкаваліся тут на вякі. І ён дзівіўся, і аніяк не мог зразумець прычыны іх пагалоўнай мэтанакіраванасці. Адкуль яна, што гэтымі людзьмі кіруе, хто напаўняе іх такой тупой упэўненасцю?

Ён адчуваў сябе сярод іх, як у лесе, – зусім адзінокім. І разважаў сам з сабою ўголас:

– Гм, адкуль яшчэ адзінота? Здаецца, усё прадбачыў, страхаваўся, нічога не забыў... І вось табе маеш – адзінота падкінулася.

Ён раней не ўмеў адчуваць адзіноту. Думаў – гэта калі нікога няма побач, калі сам. Блытаў самоту з адзінотаю. Але самота была прыемным пачуццём, біялагічнай патрэбай, неабходнай, як сон, як некалі выпіўка з сябрамі.

А адзінота аказалася зусім іншай, чым ён сабе ўяўляў. Адзінота – гэта не калі ты не адзін, а калі ты нікому не патрэбен. Ні ты, ні твой вопыт, ні думкі, ні розум, ні дабрыня... Усё гэта цьфу, выкінь і забудзь. Колькі ж нявыкарыстанага, незапатрабаванага, нерэалізаванага забірае з сабою на той свет чалавек!

Адольф прыходзіў дамоў (у чужую кватэру), уключаў тэлевізар. Ехала машына па летняй палявой дарозе. Музыка, барабанны дробат. Пасярод поля маладая прыгожая жанчына, гледзячы на машыну, прыціскала да сябе маленькага сына. Машына пад’ехала, спынілася. Адчыніліся дзверцы. Малады чалавек выйшаў, зняў цёмныя акуляры і пачаў уважліва глядзець на жанчыну з сынам. Буйным планам фары, капот, колы. Музыка ўсё больш трывожная. Крокі. Жанчына прыціснула да сябе сына.

“Здравствуйте”.

Паўза.

“Здравствуйте”.

“Извините, я ищу Алексея Макарыча”.

Паўза. Музыка дасягае піку трывожнасці. Раптам – цішыня.

“А его нет”.

“А где же он?”

Паўза. Малы ціснецца да маці.

“А он продал мне дом и уехал в Логойск”.

Паўза, неба, вялізныя, як фары, вочы малога. Малады чалавек надзеў цёмныя акуляры і пайшоў да машыны. На паўдарозе рашуча павярнуўся і пайшоў назад да жанчыны.

“Извините, могу ли я с вами поговорить?”

– А да гэтага ты што рабіў? – пытаўся ў тэлевізара Адольф.

Доўгая паўза, музыка, сіняе неба з белымі воблакамі, увесь у кветках луг.

“Так могу ли я с вами поговорить?”

“Да. Идёмте в дом”.

Адольф пераключаў на другі канал. Зноў машына, толькі едзе па гарадской вуліцы. Едзе доўга. Спыняецца. Адчыняюцца дверцы. Выходзіць малады чалавек. Зачыняе дзверцы. Бабулькі каля пад’езда. Кожнай твар – буйным планам. Марудна падыходзіць. Музыка пачынае выдаваць трывожныя ноткі. Хвіліна маўчання.

“Здравствуйте”.

Паўза. Кожная з недаверам разглядвае маладога чалавека.

“Здравствуйте”.

“Простите, мне нужна ваша соседка Алефтина Валентиновна Воскобойникова из 32 квартиры”.

Паўза. Камера пераскоквае з аднаго твару пенсіянеркі на другі. На тварах трывога.

“Или вы её не знаете?”

Паўза.

“Почему – знаем”.

“И где же она?”

“А она уехала на дачу”.

“Где находится дача, конечно, не знаете?” – без усялякай надзеі спытаў малады чалавек.

Музыка дасягнула апагея трагічнасці: вось-вось павінен быць стрэл, ці выбух, ці хоць бы нечаканае слова... Маўчанне – дзве хвіліны. Буйныя планы ўсіх герояў па чарзе.

“Почему не знаем – знаем...”

V

Прыехаў сын – нечакана, без званка, без папярэджання, сярод белага дня. Томы дома не было, толькі на кухні Вадзім, які заскочыў на хвілінку, папрасіць малаток, спакойна, с апетытам, еў. Убачыўшы маладога Адольфа Адольфавіча, хутка ўстаў:

– Вадзім, грузчык з ЦУМа.

Сын не проста ў адведкі прыехаў, а прасіць грошы на адваката. Папаўся на сваіх “спайсах”, і цяпер яму “свяціла” ці то нейкае пасяленне, ці “хімія”, ці “ўмоўна”, ці то прымусовыя работы – у залежнасці ад сумы, якую ён спадзяваўся выцыганіць у бацькі.

Адольфа проста перасмыкала ад адной толькі гэтай лексікі. Якія адвакаты, “хіміі”, суды?.. Сын ляпнуў яго па плячы і, каб павесяліць, працягнуў руку:

– Бачыш, як палец з пальцам размаўляе?

І праўда, пальцы трэсліся.

– А як там... маці? – спытаў Адольф

– Што ёй станецца? Усё хварэе. Паказваў ёй здымкі твае. Во, на тэлефон нават скачаў. Слухай, баця, мне трэба флэшка новая, кроў з носу. Я твае здымкі перакачваў, флэшка зламалася, там жа ўсяго адзін гегабайт... Сказала, што ты пахудзеў. Вось я б так не сказаў – ты яшчэ моцны баця!

– А... Іра?

– І Іра хварэе. Не дом, а бальніца. Азер п’яны прыходзіць, скандаліць... Не дом, а бахчысарай. Дык ты паможаш?

Адольф моўчкі падыйшоў да шафы і даў роўна, колькі сын прасіў – з агульных іх з Томаю зберажэнняў.

Потым, калі машынай падвозіў сына на вакзал, да электрычкі, той усё лез пад рукі: “Ну ты падняўся! Не, ты, ты... ”

– Баця, побач з такой тачкай – ты салідны! Шчыра скажу. Ганаруся. Паважаю. Дай, абдыму цябе!..

Абняў, пацалаваў, пайшоў да перона хуткай хадой дзелавога чалавека. Расхлістаны, бесталковы... Адольф сеў у машыну (сесці... адрэгуляваць сядзенне і нахіл спінкі... нахіл рулявой калонкі... люстэркі задняга віду...)

“Пахудзеў!” А сама хварэе... А ён думаў уразіць яе здымкамі, Парыжам, дачай, шашлычкамі ды машынамі – “раскошаю”. А яна толькі і заўважыла, што пахудзеў. За год адно слова. І гэтае слова пераважвала ўсё – усе яго набыткі, поспехі, жарсці, выкрыванні, праблемы.

У Адольфа ледзь слёзы не выступілі. І палезла ў галаву розная сентыментальная драбяза. Напрыклад, як яна, сірата, плакала ад шчасця, калі ён зрабіў ёй прапанову. Або як ён аднойчы у час “выкрывання” змахнуў са стала любімы жончын кубак, разбіў яго, а яна толькі і сказала: “На шчасце”. Як ездзіла да яго ў бальніцу праз увесь горад.

Ён з нейкай мазахісцкай упартасцю пачаў успамінаць адно за адным нязначныя, маленькія выпадкі, дэталькі, эпізоды. Як яна была цяжарная сынам і ціха дзялілася з мужам, што ад такога таленавітага бацькі абавязкова народзіцца незвычайны, адораны сын... А як яна радавалася, калі ён купіў мапед і зможа цяпер выязджаць “на натуру”, маляваць акварэлькі! Заўсёды перахрышчвала яго перад кожнай паездкай, каб не трапіў у аварыю... Смешная! Мо таму ніколі і не патрапіў, нават паддаты.

Ён успамінаў – і расчульваўся. Як усё адносна, як умоўна. Сядзець у “Вольве” і з пяшчотаю ўспамінаць мапед... Бачыла б яна яго цяпер... І тут упершыню ў яго курынах мазгах раптам праскочыла людская думка – узяць вось зараз ды рвануць на кальцавую, а там у гарадок на Дняпры! Зайсці, стаць на...

Яму пастукалі ў шкло: давай, ад’язджай! Ён паслухмяна крануўся. Робячы левы паварот, ледзь-ледзь размінуўся з трамваем. Іскры з дроту, віскат чыгунных колаў аб рэйкі... Ён пакорліва праглынуў: “Чмо!!!” – і яшчэ некалькі мацюкоў наўздагон ад раз’юшанай жанчыны-кіроўцы, што высунулася да пояса ў акно. Толькі калі ад’ехаў далёка ад вакзала, працадзіў праз зубы:

– Маё шанаванне.

Калі Тома зайшла ў кватэру, ёй адкрылася такая карціна: мальберт, выпэцканыя анучкі, фарбы, цюбікі, грунтоўка, пэндзаль...

На сталe амаль пустая бутэлька гарэлкі. Адольф сядзеў, падціснуўшы пад сябе босыя ногі, і ціха наігрываў “Чобаты”.

– Гэта – усё? – ціха спытала яна. – Гэта развітанне? Я так разумею, што ўсё скончана? Ну, што ж, я бачу, як табе… Не буду трымаць. Я вельмі ўдзячная табе за…

Яна падыйшла да мальберта і ахнула.

– Гэта ж наш… асіннік! Дык ты не забыў?!

У яе былі мокрыя вочы. Яна не ведала, што ён, акрамя гэтага асінніка, нічога больш не ўмее, толькі на ім набіта рука.

– Які талент даў табе Бог, – прашаптала яна.

Адольф сам разгубіўся. Ён чакаў скандалу, а атрымался рамантыка. Акварэлькі, да якіх ён ніколі не ставіўся ўсур’ёз, цяпер так выручалі яго. Ён адклаў гармонік і падняўся на зацёклыя ногі.

– З чаго ты ўзяла, што… развітанне? – блытаючыся языком, сказаў ён.

– А хіба не?! Я падумала…

Яна, няшчасна-шчаслівая, аддана, з падзякаю на яго пазірала. Апранаючыся, каб ісці ў супермаркет па дабаўку, ён не строга, а хутчэй паблажліва не забыў нагадаць:

– Я – Адольф! Чалавек вольны. Калі што не па мне – зборы кароткія. Мальберт, гармонік і – маё шанаванне.

Ён спусціўся ўніз. Ад алкаголю, ад свабоды, ад таго, што ўбачыў, як яго кахаюць, на душы ў яго было ясна, лёгка, зразумела. Што ж, калі так – гэта мяняе справу. Можна пакуль… яшчэ і тут пажыць. Шанцуе – карыстайся, не будзь дурнем. Нічога! У Адолі шчаслівая доля! Я вам не проста так! Во як я ўмею! – урывацца ў чужыя лёсы, тасаваць іх, як карты, быць прычынай чужых слёз і чужой радасці… А да Ірыны Бацькаўны паспею вярнуцца… Яна даруе. Прыме, зразумее… Папрашу прабачэння… Раз сказала “пахудзеў”, значыць, па-ранейшаму кахае. Хай толькі скончацца гэтыя разборкі… А то сын, дачка, азер цягаецца… Пачакаць, пакуль утрасецца там…

На першым паверсе каля ліфта цярпліва чакала маленькая, з дзвюма цаглінамі пад пахаю, бабулька, худзенькая, як дзесяцігадовы падлетак.

Адольф выйшаў бокам, ветліва даючы ёй зайсці. Потым пастаяў, паглядзеў – пацягне ліфт ці не? Зачыніліся дзверы, ліфт паехаў.

– Усё не так цікава, як здавалася ў пачатку, – прамармытаў Адольф і засмяяўся. Ён ціха зацягнуў:

– Чобаты, чобаты вы мае!..

Цяпер, п’янаму, яму было мора па калена.

– Нарабілі клопату яны мне!..

VI

З самай раніцы на далёкім, за 300 кіламетраў адсюль, Хутары Талян пачаў збірацца да маці ў бальніцу.

Яна папрасіла прынесці зялёнай свежай цыбулі з салам і чорнага хлеба – больш нічога.

Ён падагрэў на пліце ўчарашні суп, сагнуў лыжку, як чарпак, пасёрбаў трохі з каструлькі. Паеў трохі, а ўзмакрэў, як паўлуга выкасіў.

Гадзіннік на сцяне спыніўся. Талян засвяціў мабільнік, у якім западалі кнопкі, паглядзеў, колькі часу, перавёў стрэлкі і падцягнуў гіры. Паспрабаваў пальцам суп, ці астыў, панёс, выліў Жуку ў міску. На агародзе вырваў некалькі корчыкаў цыбулі, каля калодзежа, нахілячы вядро, абмыў вадою, акуратна паабшчыкваў пазногцямі белыя ніткі-карэньчыкі. У каморы адрэзаў кусман сала, разам з хлебам закруціў усё ў газету. Адвязаў Жука, узяў палку і пасунуўся ў Старушкі.

Ішоў не дарогай, а напрасткі – як яны з Лёнікам у школу хадзілі. Некалі тут былі дзікія мясціны… Раптам ён спыніўся, як укапаны. З лаўжа наперадзе тырчэў вялікі кавалак пачарнелай слюды, і падобна было, што там, пад слюдой, чалавек! Сэрца затрэслася ў грудзях, запульсавала ў скронях. Талян падбег, паварушыў палкаю. Сатлелая ватоўка… Чайнік іржавы, пластыкавая бутэлька. Цэлафанавы каляровы пакет… Нейкія сурвэткі, размотаныя бінты… А здалёк, накрытае слюдою, так яўна прымала абрысы чалавека! Талян спачатку так і падумаў – Лёнік.

Паказаліся Старушкі, вялікая станцыя, з поштай, школай, бібліятэкай, трыма крамамі. Людзі, якія сустракаліся на вуліцы, ведалі маладога, задыханага, спацелага, з палкаю хлопца. Шкадавалі яго. Трэба ж, які лёс! Вось ужо сапраўды – дзе тонка, там і рвецца. Мала таго, што радыяцыі хапануў, з жонкаю нелады, брат прапаў – дык яшчэ з маці на кляшчоў умудрыліся наляцець! – а цяперашнія кляшчы не тыя, што раней, ад цяперашніх ногі адымаюцца, а то і здзяцінець можа чалавек.

– Куды йдзеш, Талян?

– У бальніцу да мамкі Нінкі! Перадачу нясу. Сала з цыбуляю захацела. Вы ж ведаеце, калі хворы чаго захоча – гвалт!

– Лёніка знайшлі?

– А хто яго шукаў?

– І што гэта з вашай сям’ёю такое здарылася? – спачувалі яму. – Столькі бяды ў адначас…

– Пазайздросцілі! – тлумачыў Талян. – Нехта добра вока паклаў!

– Дык ты адзін цяпер?

– Чаму адзін?! А дзядзя? Вы хіба не ведаеце майго дзядзю – Адольфа? Гэта ж такая душа... Не перадаць! Чалавек з вялікай літары! З бальніцы пайду на пошту, яму званіць. Ён заўсёды паможа. Не, мой дзядзька Адольф (Талян падымаў вялікі палец) во такі!

2013 г.

Апавяданні

Імгненні жыцця

Нядаўна перадавалі па радыё амаль неверагодную гісторыю: чалавек, хворы на рак, сам, без лекаў і аперацый змог цалкам вылечыцца!

Як? Даведаўшыся, што жыць яму засталося гады два ад сілы, гэты разумны і, несумненна, мужны чалавек не стаў мітусіцца, хныкаць, скандаліць і палохаць радню ўвесьчаснымі згадкамі свайго хуткага фіналу. Найперш ён памірыўся з былымі ворагамі, вярнуў пазыкі (якія, вядома, змог успомніць), і спакойна, стараючыся ні пра што не дбаць, пачаў развітвацца са светам і з людзьмі. Усё ім цяпер успрымалася інакш, і ён з горкай усмешкаю назіраў за людской мітуснёю. Беды і радасці абміналі яго. Ён дайшоў нават да таго, што ў думках пачаў дзякаваць лёсу за хваробу, якая надала яго жыццю раней невядомую цэльнасць. Нават боль, нібы насыціўшыся сваёй перамогаю, нібы пераканаўшыся, што чалавек зламаны і больш не падымецца, пакрысе пачаў адступаць. Яму, болю, было ўжо нецікава з пераможаным, яму трэба былі іншыя ахвяры, дужыя, радасныя, бестурботныя.

Між тым наш хворы рэгулярна, раз у месяц прыходзіў у дыспансер на абследаванне, кожны раз рыхтуючыся да таго, што гэты раз можа стаць апошнім. Аднак з кожным новым візітам дактары, агледзеўшы яго, зверыўшы аналізы, паціскалі плячыма, неяк здзіўлена між сабою пераглядваліся і нічога не казалі. І вось недзе праз год, калі чалавек ужо нагледзеў сабе месца на могілках, заказаў труну, вянкі, помнік і агароджу, распісаў між шматлікай раднёю свой небагаты нажытак, у час чарговага наведвання дыспансера ён пачуў ад доктара:

«А чаму вы, уласна кажучы, сюды ходзіце? У вас даўно усё рассмакталася і зарубцавалася. Тут хапае сапраўдных хворых!”

Так, ці вельмі блізка да таго, расказваў, выступаючы па радыё, гэты чалавек.

Неверагодна! Вылечыцца ад такой страшнай хваробы толькі тым, што змяніў свае адносіны да людзей, да жыцця! Чалавек проста ўсё лішняе перастаў браць да галавы. Ён нікога не чапаў, нікому не дакучаў і змог стварыць сабе такія ўмовы, пры якіх і яго не чапалі і не дакучалі яму.

«Дык гэта хворы, — падумалася мне, — а нам, здаровым? Ды мы

ж у сто, у тысячу разоў больш павінны радавацца кожнаму імгненню такога шчасця, як жыццё! Падумаеш, наступілі ў тралейбусе на нагу. Ці прадаўшчыца нахаміла ў гастраноме. І вось перажываем, камплексуем, шукаем, на кім спагнаць злосць...

А гэта ж якім цудоўным магло быць жыццё, калі б мы ўсвядомілі, што кожны з нас — той жа «хворы на рак», толькі без больш-менш дакладнага ведання даты свайго фіналу.

Якім цудоўным магло б быць кожнае імгненне жыцця, калі б мы ў кожным «блізкім сваім» бачылі найперш хворага, смяротнага няшчасніка, калі б мы не ўкарочвалі адзін аднаму і без таго кароткі век рознымі плёткамі, дробнай зайдрослівасцю, урэшце, элементарнай побытавай бесцырымоннасцю!..»

З такімі думкамі я паехаў на працу ў рэдакцыю. Вырашыў пачаць з сябе...

*

У рэдакцыйным калідоры сустрэў сябра, ён кінуўся мне на шыю.

— Нарэшце! Прывітанне! А я кожны дзень званіў і заходзіў, хоць і ведаў, што ты ў адпачынку.

— Чаго ж ты званіў і заходзіў?

— Так, думаю, можа, засумаваў па сябры, раней вярнуўся... Ну, расказвай. Дзе быў? У вёсцы, вядома?

— Не, у Крыму.

Сябар замоўк, тады адступіўся.

— Вось як, — сказаў ён іншым голасам і агледзеў мяне іншымі вачыма. — Ну, і што там, у тваім Крыму?

— Ведаеш, здорава! Накупаўся, пазагараў, у горы лазіў...

— Ага. Я і забыў, што спяшаюся, — ён заклапочана зірнуў на гадзіннік.

— Ды пачакай, я ж і не расказаў толкам нічога!

— Што тут расказваць... Падумаеш, Крым... Мы ўжо як-небудзь так, па-нашаму, па-вясковаму... Абыдземся як-небудзь без “Крымаў”.

Нядобрая здагадка працяла мяне. Але я ўспомніў, што ўсе мы — смяротнікі, «хворыя на рак», і ў нашай уладзе не атручваць адзін аднаму імгненні жыцця.

— А ведаеш, твая праўда, — пакорліва сказаў я. — Якія там горы, адна назва, проста пагоркі нейкія. Адзін раз усяго і злазіў, толькі калена абадраў, вось, — я падняў калашыну і паказаў драпіну. — Ды і мора — бруднае, пена, медузы, дэльфіны гэтыя... Адна назва, што мора.

— Аднак ты казаў, купаўся, — заўважыў сябар, які раптам забыў, што спяшаецца, і пачаў слухаць з цікавасцю.

— Адзін раз усяго. Ды і дажджы лілі амаль усе дні…

— Адзін раз?!

— Кажу ж. Акрамя дажджоў, яшчэ халера, дызентэрыя. Забаронена было купацца…

— Ты ж не захварэў, — мякка ўпікнуў сябар.

– Хварэў, далібог! Тры… не, трынаццаць дзён прамучыўся з дызентэрыяй. Магу паказаць даведку.

Сябар заўсміхаўся.

— Жылі хоць блізка ля мора? — з цёплынёй у голасе спытаў ён.

— Метраў… у сэнсе, кіламетраў… дзесяць. Калі б і захацеў пакупацца, не дужа находзішся.

— І ў якую суму табе гэта ўляцела?

-- Лепш на пытай. Прадаць сёе-тое давялося. Пару касцюмаў старых… Тэлевізар, радыёпрыёнік…

Сябар зусім развесяліўся і ляпнуў мяне па плячы. Потым угледзеўся ў мяне і сказаў з лёгкім дакорам:

— Аднак ты загарэў.

— Ды які гэта загар! Раз памыцца — і ўвесь злезе. На, паглядзі, — я наслініў палец і пацёр руку. — Бачыш, белаю скура робіцца?

— Сапраўды… Ану, дай я! — і сябар пачаў націраць маю руку з такой стараннасцю, нібы сабраўся здабываць з яе агонь.

Развітаўшыся з ім, да канца ўсцешаным, я зайшоў у свой кабінет і ўбачыў на стале пісьмо. Не, што ні кажыце, без сяброў сумна было б на свеце. Вось ляжаў я сабе бяздумна пад крымскім сонейкам, а мяне ў гэты час успаміналі, пісьмы пісалі… Прыемна!

“…Тройчы перачытваў тваё апошняе, — было ў пісьме, — і, як сябра сябру, вырашыў выказаць накіпелае, бо ніхто, акрамя мяне, табе больш гэтага не скажа. 1) Кідай ты гэтую літаратуру! 2) З першага сказа немагчыма чытаць… 3)… 5)… 7)… 14) …Асабліва немагчыма чытаць у канцы…»

Ну, і не чытаў бы! Дзіўныя людзі. Нашто ж так пакутваць? Мяне, напрыклад, калі не пайшоў першы абзац, ніякімі сіламі не прымусіш чытаць далей, хай гэта будзе напісана хоць самым залатым сябрам. Падраць к чорту, у сметніцу! Ці не?.. Усё ж чалавек думаў пра мяне… Адгукнуўся. Адказу чакае. Падзякі, можа, чакае. Усе мы смяротныя, усе «хворыя»…

«Дарагі (чым ён мне дарагі?)… Шчыра дзякую за (за што?)… за строгую, але справядлівую крытыку, якая (што якая?)…»

Тэлефонны званок. Кідаю недапісаны ліст і здымаю трубку.

— Слухаю.

— Ага, нарэшце! Вярнуўся з адпачынку?

Навучаны, хутка дакладваю:

— Так, вярнуўся, у вёсцы тырчэў, дажджы лілі, потым халера, мядузы, мора далёка...

— Па мне хоць у вёсцы, хоць на Канарах, — перабіў голас. — Я вось чаму званю: гэта праўда, што табе не спадабалася мая новая навела?

Я, да свайго сораму, не чытаў яшчэ і старую, таму асцярожна кашляю ў трубку і спрабую цягнуць час, каб выведаць хоць штосьці:

— Новая? Не можа быць. Хто табе сказаў?

— Твае сябры гэтак званыя, якімі ты там даражыш.

— Сябры? — мямлю я. — Хто?

— ...овіч перадаваў ...евічу...

— Што? Не чуваць нічога!

— А мне перадалі праз ...ова і ...ава! Ну?

Маўчу. Не казаць жа, што я першы раз пра тую навелу чую.

— Дык як ты хочаш, каб твае хвалілі, калі сам чужое крытыкуеш? Сам любіш, нябось, калі цябе хваляць?

Ды нічога падобнага: не падабаецца — не хваліце. Хачу апраўдвацца, але голас ў трубцы не дае:

— Дык вось: цяпер, пасля тваёй крытыкі маёй навелы, я вымушаны выказаць табе ўсю праўду-матку. Што я на самой справе пра цябе думаю. Тым больш, я ўсё ж лічу цябе сябрам і ўпэўнены, ты не вельмі пакрыўдзішся...

Пакорліва выслухоўваю «праўду-матку». Нарэшце, пачуўшы ў трубцы кароткія гудкі, вяртаюся да ліста. Але чамусьці не пішацца. Хачу думаць пра людзей, «хворых на рак», якім грэх труціць з-за драбязы жыццё, а ў галаве круціцца: «Цікава, хто аўтар выслоўя «не ўсіх дурных вайна пабіла»?.. Сурова, але як справядліва...»

Ціхі, ветлівы, настойлівы стук у дзверы.

— Калі ласка! — крычу я.

Неяк бокам, сарамліва ўсміхаючыся, у кабінет заходзіць аўтар, — заходзіць і нізка схіляе галаву, нібы хоча паказаць: «Я ўвесь ваш, гатовы хоць на плаху».

— Добры дзень, дарагі вы мой, — з парога пачынае аўтар. — Нарэшце! А я да вас хадзіў-хадзіў, званіў-званіў... Увесь ваш адпачынак.

— Нашто ж вы хадзілі, калі ведалі, што я ў адпачынку?

— Так... А раптам, думаю, зацікавіўся маім артыкулам і вырашыў вярнуцца з адпачынку. Хе-хе... Жартую!

Я запрашаю аўтара сесці.

— Ну, расказвайце, — кажа ён. — Дзе адпачывалі, што, як — усё-усё, падрабязна расказвайце.

— Добра адпачываў.

Мы маўчым.

— Што гэта вы нейкі пануры сёння? — трывожыцца аўтар. — Ці не захварэлі?

— У мяне проста выгляд такі, — у тысячны раз тлумачу я. — У мяне кепскі зрок, таму я, углядаючыся, вымушаны хмурыцца. Адсюль ілюзія панурасці.

— Беражыце сябе, вы яшчэ спатрэбіцеся нашай літаратуры. Акуляры трэба насіць.

Я махаю рукою:

— Чэхаў вунь насіў пенснэ, а таксама маршчыніў лоб, і яго абсалютна несправядліва лічылі занудам, панурым і ганарліўцам.

— Вось, дарэчы! — ажыўляецца аўтар і нахіляецца бліжэй, нібы сабраўся падзяліцца са мною якімсьці непрыстойным сакрэтам. — Добра, што згадалі Чэхава. Я чытаў ваша апошняе, гэта, я вам скажу, сіла. Уражвае. Ёсць мясціны проста чэхаўскага ўзроўню. Працуйце, і праз два гады...

Я раблю хітры ход — хутка дастаю з шуфляды і кладу на стол папку з рукапісам аўтара. Ён замаўкае на паўслове, забываецца на ўсё, акрамя гэтай папкі, і я так і не даведваюся, што ж чакае мяне праз два гады.

— Мо прачыталі? — пытае аўтар і аблізвае губы.

Прачыталі. Артыкул слабенькі. Яго трэба вяртаць. І ўсё ж паводле тэорыі “ворых на рак” мне шкада аўтара.

— Артыкул... добры, — пачынаю я. — Ды што там, выдатны артыкул. Думкі харошыя, тэзісы розныя... Асабліва пра феадальны ўплыў на капіталістычны націск... Але...

Пры гэтым «але» аўтар, які ловіць кожнае слова, уздрыгвае і дакорліва глядзіць на мяне. Потым зноў нізка апускае галаву, быццам падстаўляючы яе пад хуткі бязлітасны абух.

— На вялікі жаль, артыкул для нашага часопіса наўрад ці можа падысці. У вас атрымаўся навуковы артыкул, нават задужа навуковы... Гэта важная праца для навукі, — гавару я абы-што, каб адцягнуць трагічную развязку. — Навука ўзбагаціцца, словам... А ў нас часопіс літаратурна-мастацкі, папулярны, не спецыфічны...

— Вяртаеце?

— Вяртаем, — не ў сілах больш мучыць чалавека, разам апускаю абух.

І — вось дзіва! Мой абух аказваецца чароўным. Ён не аглушае

аўтара, а толькі ператварае яго з мілага, ветлівага чалавека ў грознага бунтара. Аўтар парывіста ўстае, з-пад майго носа забірае папку.

— Галоўны ў сябе? — пытае ён ледзяным голасам.

— У сябе.

— Вось няхай галоўны і вырашае! А то будуць тут розныя, маладыя ды раннія... Не, ты спачатку дажыві да маіх гадоў, папішы з маё! А то ўжо ў Чэхавы меціць... Многа вас, такіх «Чэхавых», па дзесяць у кожнай рэдакцыі! І кожны “геній”...

Сабраўшыся дахаты, праходжу калідорам ля кабінета галоўнага рэдактара і чую з прачыненых дзвярэй голас аўтара, зноў ператворанага ў сябе ранейшага — уважнага, ільсцівага:

— Вось вы ўмееце выслухаць, абнадзеіць... А то заяўляе мне: «Я ўжо — Чэхаў, таму вяртаю рукапіс не чытаючы!» У наш час таксама ўсялякае было, але межы ведалі, старэйшых паважалі...

*

Буду ехаць дамоў — знарок уплішчуся ў самы перапоўнены тралейбус і патапчуся па чужых нагах. Хоць душу адвяду.

1994г.

Госць

Звычайна пад канец мая, калі ў Мінску ставала гарачыня, і душа і цела звыкла пачыналі бунтаваць («а час ляціць, а людзі на курортах, дачах, на прыродзе, а я... і г. д.»), адзін малады чалавек, па прозвішчы, скажам, Азіевіч, кідаў усё і хоць на пару дзянькоў вырываўся на Палессе, да былога сябра-аднакурсніка, які працаваў там настаўнікам у вёсцы. Паблізу вёскі было вялікае рыбнае возера.

У першы свой прыезд Азіевіч, як і сябар цяпер, быў звычайным настаўнікам, у другі — журналістам, а ў гэты, трэці — «камерсантам» (ён памагаў скупляць і перапрадаваць розныя тавары, зробленыя іншымі людзьмі). А сябар кожны раз заставаўся адным і тым жа, са сваімі маленькімі клопатамі. І гэта прыемна было ведаць, бачыць — што ты расцеш, а некаму Бог не даў, так і гібее.

Азіевічу падабалася гэтая вёсачка, уся ў садах, ваколіцы, падабалася наязджаць вось так, знянацку, падабалася, што сябар з жонкаю бегаюць вакол яго, не ведаючы дзе пасадзіць і чым дагадзіць, падабалася, калі асталіся адны, жартам заляцацца да непрыгожай сябравай жонкі Лены, якая, хоць і вучылася некалі разам з Азіевічам у інстытуце ў адной групе, цяпер чамусьці пачала зваць яго на «вы» і не скідала яго рукі са свайго пляча, баючыся пакрыўдзіць.

Як толькі Азіевіч выйшаў з «Ікаруса» і ўбачыў знаёмыя хаткі у квецені сіняга і белага бэзу, як толькі ўдыхнуў у сябе пах веснавой нагрэтай зямлі, маладой травы, пачуў, як шчабеча нейкая птушка, як конь паўз плот каля агарода, пазвоньваючы цуглямі, скубе траву – так адразу стала лёгка і здорава! І яму, чалавеку гарадскому, захацелася хутчэй забыцца, скінуць з ног чаравікі, сцягнуць змакрэлыя ў душным аўтобусе шкарпэткі і прайсці басанож, пасядзець, паляжаць на траве, хоць на міг адчуць сябе звычайным вясковым дзядзькам, як вунь той, што сядзіць пад плотам і курыць...

Была якраз субота, выхадны. Настаўнік з жонкаю, як і заўсёды, узрадаваліся нечаканаму госцю, кінуліся збіраць на стол, і Азіевіч, седзячы на канапе ў прахалоднай верандзе, чуў, як яны там у хаце радзяцца, што найперш падаваць. Настаўнік гучным шэптам выгаворваў жонцы, каб зараз жа прыбрала са стала «гэтыя яйкі!», а паставіла «першае», потым паляндвічку, хрэн і не забылася на бярозавы квас — запіваць гарэлку.

Азіевіч адпачываў і лена думаў, што і на гэты раз у яго знаёмцаў перамен асаблівых няма, як жылі, так і жывуць. Адно хіба — настаўнік чамусьці адгадаваў бародку і стаў падобны на маладога рэвалюцыянера-марксіста, а яго непрыгожая Лена хадзіла цяжарная і ўжо неяк няёмка было жартаўліва да яе заляцацца. Урэшце яго запрасілі ў хату, прычым настаўнік з жонкаю селі толькі тады, калі Азіевіч сеў. Гаворкі дужа не вялі, падзакусілі добра — госць асабліва пахваліў боршч з маладога шчаўя; потым зморанага з дарогі, разамлелага ад трох добрых чарак самагонкі Азіевіча настаўнік правёў у кутні чысты пакойчык, прычыніў акно — каб камароў не налядела, і госць улёгся ў мяккі ложак на свежыя, скрыпучыя ад крухмалу прасціны.

Спаў ён моцна, без сноў, і доўга, аж да вечара. Але прачнуўся ргптоўна — здалося, на яго нехта глядіііць. Так і ёсць: малюсенькая беленькая дзяўчынка, як лялька, дачка гаспадароў, стаіць у дзвярах, прыціснулася да вушака і пазірае сінімі вочкамі. Азіевіч хацеў паклікаць яе, пагладзіць па галаве і сказаць штосьці ласкавае, але не змог успомніць, як яе завуць. Ён працягнуў руку, дзяўчынка спалохана крутнулася і ўцякла. «Пажыву тут з тыдзень, — падумаў Азіевіч, — адпачну па-людску... Хай ляснецца той горад».

Паўз дзверы, якія дзяўчынка пакінула расчыненымі, ціха прадыбаў настаўнік. Ён быў ужо ў рыбацкім адзенні. Азіевічу згадалася возера, камарыны звон, пранізлівае цёхканне салаўёў, ад якіх вушы закладвала, гразь, пот, ды і ганялі там, возера было

рыбхознае, наат курыць даводзілася ў рукаў, не кажучы, каб раскласці вогнішча ды зварыць юшкі... «Паспею яшчэ і на возера!»

Ён заявіў настаўніку, што нешта не хочацца сёння нікуды ісці.

— А не хочацца, дык і не пойдзем, — адразу згадзіўся настаўнік і пайшоў пераапранацца.

Пад вечар зноў селі за сабраны па-новаму стол у меншай хаце. Настаўнік наліў сабе і госцю гарэлкі, жонцы і беленькай дачцэ-лялцы — кампоту ў чаркі. Азіевіч агледзеў стол і пацёр рукі.

— За што я вас люблю, дык гэта за закусь! — сказаў ён, кладучы на хлеб дольку ружовай паляндвіцы і прынюхваючыся. – Я такую толькі аднойчы еў, у Мінску, у рэстаране «Сосны». А зрэшты, і гарэлка неблагая ў вас!

Лена заірдзэелася. Азіевіч падняў руку з чаркаю і ўжо раскрыў губы, рыхтуючыся ўліць у рот пахвалены напой, як раптам настаўнік зрабіў усім знак замерці:

— Ціха! — і прыслухаўся. Азіевіч, якому было бліжэй, расхінуў фіранкі. Усе паглядзелі ў акно, у прыцемкі. Здалёк аднекуль данёсся грукат цягніка.

— «Кішынёў — Адэса», — прамовіў настаўнік і выпіў.

— «Адэса»! — перадражніла жонка, крутнуўшы каля скроні пальцам.

— Слухай, трэці раз прыязджаю і трэці раз зразумець не магу — нашто табе гэта? — спытаў Азіевіч, хрумстаючы пярынай зялёнай цыбулькі. — Ну, нашто ты цягнікі гэтыя ўгадваеш?

— Ён і сам не ведае.

— Так, — адказаў настаўнік. — Падумаеш, людзі жывуць, ездзяць сабе некуды, а ты сядзіш, як пень. Трыццаць гадоў, а на моры ніколі не быў, толькі па тэлевізары бачыў.

— Хто ж табе вінаваты? — уставіла Лена са звыклым дакорам. — З'ездзі на мора.

— Дай грошы, з'езджу, — у тон ёй, гэтак жа звыкла абазваўся настаўнік.

— Зарабі, тады дам...

Пілі, вядома, за госця, за тое, што праведвае, не забываецца. Як толькі Азіевіч адкрываў рот, настаўнік з жонкаю адразу змаўкалі. Госць балбатаў што хацеў і колькі хацеў. Калі ж яго язык стамляўся, ці рот быў заняты паляндвіцаю, тады і настаўнік спрабаваў выгаварыцца. Казаў нецікавыя рэчы, у асноўным скардзіўся, як надакучыла ўсё, як хацелася б з'ехаць куды вочы глядзяць — да самага мора, але нельга, дзеці, сям'я...

— Тут у Жыткавічы няма за што выбрацца, а ён — ехаць! — устаўляла тады Лена. — Не з тваімі грашыма.

Настаўнік яе ігнараваў, а Азіевічу далей расказваў, што вось-вось пойдзе на пенсію нейкі Пятровіч, і тады нічога не застанецца, як нейкаму Васільевічу — «дырэктарам», а яму, настаўніку, — «завучам».

— Ну і што твой завуч? — казала жонка. — Работы больш, а грошы такія ж самыя.

— Такія ды не такія...

Азіевічу ўсе гэтыя праблемы былі далёкія і чужыя. Ён, пражаваўшы, аслабаніўшы рот, умешваўся, перабіваў, смела даваў размове той кірунак, які хацеў. Настаўнік з жонкаю пакорліва пачыналі слухаць.

— ...Ну, тады я — наце! — кідаю на стол «баксы»! Не помню ўжо, колькі. Ну, яны там забегалі... Ха! Слова такога не чулі, а сабраліся раскручваць!

— А што за такое слова? — спытала Лена. — І я не ведаю.

— Долары, цемната! — засмяяўся настаўнік.

— Долары, маркі, фунту... Ну, слухайце: карацей, я бац, раскручваю іх на сто сорак сем «баксаў», закаціліся ў «Сосны», прыязджаем, значыць, у «Сосны»...

Сядзелі доўга. Лена ўжо адвяла дачку спаць і цяпер сама клявала носам. Мужчыны пілі многа, але ад добрай закускі п'янелі мала. Пакурыць выходзілі на двор. Над галовамі роем, бы здурнелыя, не баючыся цыгарэтнага дыму, таўкліся-звінелі камары. Зусім блізка, у бэзавым кусце, спяваў салавей.

Вярталіся ў хату.

— ...Там, у «Соснах». як заходзіш, вось тут, дзе ў вас печ, там бар, тут, дзе ў вас стол — там такія стойкі...

Настаўнік раптам падняў палец, зноў патрабуючы цішыні.

— «Кеў — Рыга», — прамармытаў ён і сабраўся далей слухаць Азіевіча.

— «Рыга», «Рыга»! — перадражніла жонка. — Людзі жывуць, у рэстараны ходзяць... А ён цягнікі лічыць! Паслухай лепш чалавека!

— ...Значыць, такія стойкі. Дастаю я «баксы», ну, спачатку, вядома, даўгі раздаў...

Усё ж гарэлка і час бралі сваё. Калі выйшлі пакурыць чарговы раз, Азіевіч ледзь не зваліўся з ганка, настаўнік паспеў падтрымаць. Вярнуліся — Лены ўжо не было, пайшла спаць.

— А-а!.. — пазяхаў і гнаў даланёю ў рот паветра настаўнік.

Але Азіевіч выспаўся днём і яшчэ хацеў гаварыць. Настаўнік, відаць, разважыўшы, што адцягнуць госця ад стала і тым скончыць

яго росказні можна толькі адным спосабам, менавіта — напаіць так, каб у яго язык не варочаўся, — паказаў на пустыя чарачкі:

— Яшчэ па «сотцы»? Тады схаджу ў камору, — і, прыхапіўшы пусы літровы слоік, выйшаў з хаты.

Азіевіч, астаўшыся адзін, паспрабаваў успомніць канец гісторыі, якую расказваў цэлы вечар — пра «Сосны» і «баксы», але не змог. У галаве звінела, камары былі і тут, у хаце. Пачуўся гудок далёкага цягніка. «Кіеў — Рыга», — успомніў Азіевіч і падумаў пра настаўніка: — Дурань». Недзе за сцяною сонна закашлялася дзяўчынка. Азіевічу раптам дзіўна стала, што вось ён тут, чортведама дзе, сярэдначы, у чужой хаце, сядзіць, корміць камароў — замест таго, каб спакойна спаць сабе ў Мінску ці гуляць у тым жа рэстаране «Сосны». Дзіўна было пазіраць на сваю руку, на чаравікі, на аб'едкі на стале. Яшчэ больш дзіўна думаць, што чалавек, які пайшоў па гарэлку, прыжыўся тут, вучыць дзяцей у школе, а тыя, відаць, глядзяць на яго так, як некалі ён, маленькі Азіевіч, сам глядзеў на настаўнікаў, і думаў, што яны ніколі не ядуць, не п’юць і не лаюцца матамі. Дзіўна! І вось ён, Азіевіч, успомніў пра гэтага чалавека, прыехаў — і чалавек не спіць паўночы, пайшоў вось яму, Азіевічу, па гарэлку... А захацеў бы Азіевіч — і настаўнік спаў бы цяпер. Як Лена спіць. Ці яшчэ не спіць? Яна пахарашэла цяжарная... Ці яму здалося?

Зусім не разумеючы, што і навошта ён робіць, Азіевіч падняўся і пайшоў у пакоі. Вось баковачка, дзе ён спаў. Вось яшчэ дзверы, прачыненыя. Ён зазірнуў і, дзякуючы добраму зроку, разгледзеў у цемры нешта белае каля сцяны. Ён, выцягнуўшы ўперад руку, ступіў крок, яшчэ, і натыкнуўся на біла ложка. Намацаў жаночую галаву, плячо, пагладзіў па ім. Потым павёў руку далей, пад коўдру. Жаночае цела пад яго рукою здрыганулася.

— Што... Што? — спрасонку замармытала Лена і знянацку ўскінулася: — Што?!

У той жа час загарэлася святло, і дзяўчынка, якая спала з маці, спалоханая святлом і матчыным воклічам, сама закрычала, затым, убачыўшы над сабою чужога дзядзьку, аж зайшлася ў плачы і пашылася пад коўдру. Дужыя рукі схапілі Азіевіча за плечы, павярнулі і паперлі перад сабой, штурхаючы, на кухню — так, што Азіевічу давялося ісці подбегам. На кухні рукі адпусцілі яго. Азіевіч сеў на свой табурэт і, невядома чаму, найперш глянуў на стол, ці прынесена гарэлка, а толькі потым — на настаўніка.

Той стаяў пасярод хаты са сціснутымі кулакамі, ніжняя губа разам з бародкаю трэслíся, зусім цвярозыя вочы глядзелі на Азіевіча з нейкім страхам, нават жахам — быццам Азіевіч вось зараз забіў

кагосьці, прызнаўся настаўніку, і цяпер настаўнік баіцца, што і яго могуць забіць.

— Божа мой! — вымучыў з сябе ўрэшце настаўнік, прыціскаючы кулакі да грудзей. — Ты... свіння! Проста свіння!

Азіевіч, збянтэжаны, збіты з панталыку, маўчаў.

— Якая ж ты, аказваецца, свіння!

— Ды хопіць табе... — нясмела папрасіў Азіевіч.

— Хопіць?! Памаўчаць?! Вось зараз зноў сядаць з табою за адзін стол і піць гарэлку?! Ты... мала таго, што свіння — ты яшчэ і нахабная свіння! Мы да яго, як да радні, усёй душою, усім сэрцам... вось гэтым вось дурным! (Настаўнік пастукаў сябе кулаком у грудзі.) Бегаем, не ведаем, дзе пасадзіць... Слухаем! Слухаем гэтую гадкую балбатню, беліберду пра рэстараны і «баксы»! Каму гэта трэба?! Нашто ты пры Лене гэта кажаш?! Якога чорта мне слухаць пра твае «баксы», калі я ў руках іх не трымаў, не бачыў ніколі?!

— Лена ў дэкрэце, я капеечка да капеечкі... Ты ведаеш, што я ўжо год не тое што сабе ці жонцы — малой не магу купіць ніводнай абноўкі? Усё на ежу, на муку, цукар, камбікорм... І наце — заяўляецца ён! На ўсё гатовае! Ты ведаеш, якую ты гарэлку піў? Тую, што я хаваў людзям, каб соткі абагналі, дроў прывезлі! Паляндвіцу хаваў, грыбы — малой шкадавалі, а для яго выставілі — пі, еж, толькі будзь чалавекам! Не, вось ужо праўда: пусцілі за стол, а ён і ногі на стол... Хвалішся сваімі рэстаранамі, «баксамі», а прывёз хоць раз, як чалавек, цукерку малой? Лене апельсіна якога? У госці ж са сваёй пляшкай ідуць, а ты з чым прыязджаеш трэці раз? З пустымі рукамі! Але хай — пі, еж, рыбалку хочаш — на табе рыбалку... Не — дай яшчэ жонку! Свіння, проста свіння і больш нічога!

Азіевіч мала што разумеў. Слухаючы настаўніка, ён чамусьці не цверазеў, а яшчэ больш п'янеў.

— Свіння! — усё паўтараў настаўнік, ходзячы ўзад-уперад.

— А што такое? — вырашыў урэшце павысіць голас, абурыцца і Азіевіч. — Заладзіў... Ад такога ж чую!

— Вось што, вымятайся адсюль зараз жа! — настаўнік схапіў яго за каршэнь, працягнуў праз хату, веранду і саштурхнуў з ганка ў цемру.

Азіевіч па інерцыі пабег уперад, выцяўся рукою аб плоцік агарода і ўпаў. Прыпадняўся на карачкі, агледзеў руку на святле з акна, убачыў кроў. Вырваў пук роснай травы, прыклаў да раны. Пасядзеў трохі на карачках тут, пад плоцікам, нават прыдрамнуў — і заснуў бы, каб не камары. Пачуўшы жывога чалавека і кроў, як звар'яцелі, не давалі спаць.

Азіевіч трохі працверазеў ад халоднай зямлі і начнога туману. Падняўся, пайшоў, хістаючыся, у хату. У хаце яшчэ гарэла святло. Настаўнік сядзеў, як і сядзеў, на сваёй табурэтцы, глядзеў перад сабою. Чуўся голас Лены; мабыць, усё не магла супакоіць малую.

Настаўнік падняў галаву, убачыў скрываўленую руку госця — Азіевіч так і зайшоў у хату, прыціскаючы да раны траву.

— Пасядзі, зараз ёд прынясу, – азваўся неяк вінавата. Выйшаў, вярнуўся з бінтам, ёдам, перавязаў руку. — А цяпер кладзіся спаць, — і правёў Азіевіча, памог яму распрануцца і выйшаў.

Назаўтра, у нядзелю, прачнуўшыся, Азіевіч сеў на ложку і паспрабаваў успомніць, што ж учора адбылося. Не ўспомніў. Ведаў толькі, што ўчварыў ён нешта гадкае, а што — хоць забі, не мог узяць у толк. З Ленаю штосьці? Магло быць... З настаўнікам пабіўся? Было нешта... Рука забінтаваная... Ён развязаў бінт, глянуў — зусім маленькая драпіна, засохла ўжо.

Так і не ўспомніўшы, Азіевіч, аднак, цвёрда ведаў — больш яму тут заставацца нельга. Трэба ехаць. Зараз жа. А як развітацца? Хоць праз акно вылазь!..

Толькі дарэмна ён баяўся. Калі, як шкадлівы кот, ён адважыўся высунуцца са сваёй баковачкі і прытупаў у меншую хату, яго ўжо зноў чакаў сабраны свежымі закускамі стол і слоік самагону. Лена сказала яму «добрай раніцы» і падала чысты ручнік. Азіевіч выйшаў на двор, халоднай свежай вадой з рукамыйніка абліў твар, вярнуўся ў хату. Неўзабаве, кульнуўшы пару чарак самагону, ён зусім асвойтаўся, асмялеў і пачаў расказваць, як сёння акурат пад вечар прыедзе ў Мінск, памяняе «баксы», зловіць «таксоўку» і «закаціцца ў «Сосны»...

— Пабылі б яшчэ, — папрасіла Лена.

– І на рыбалку не схадзілі, – падтрымаў яе настаўнік, чамусьці адводзячы вочы.

– Не, даруйце, не магу! – Азіевіч ужо ўяўляў сябе ў “Ікарусе”, як сядзе каля акна, ды яшчэ каб студэнтка знайшлася ў спадарожныя. Дурань, плэер не ўзяў!

Паснедаўшы, падзякаваў, пацалаваў Лене ручку. Настаўнік сабраўся яго праводзіць. Толькі малую ніяк не змаглі прымусіць падысці развітацца з дзядзькам – баранілася, ціснулася да маці.

Пайшлі. Каля веснічак настаўнік спыніўся і ляпнуў сябе далоняй па ілбе.

– Пачакай! – пабег, вярнуўся, пачаў піхаць Азіевічу нешта закрчанае ў газету. – Вазьмі, тут пару ляшчоў сухіх, карп, у Мінску, з півам...

Азіевіч узяў.

– Слухай, – спытаў ён, – што я ўчора рабіў? Забі мяне – нічога не помню.

– Ды забудзь! – горача загаварыў настаўнік. – Нічога ты не рабіў! І прашу – прыязджай, калі зможаш, калі захочаш! Добра? Ты ж ведаеш, як Лена, як я да цябе... Малая таксама...

Тут настаўнік змоўк, прыслухоўваючыся.

– “Баранавічы” – “Жытомір”, – сказаў ён і зірнуў на гадзіннік.

Азіевіч паабяцаў абавязкова прыязджаць яшчэ, папрасіў далей яго не праводзіць (настаўнік паслухаўся), і з пакункам пад пахаю пайшоў сабе да блізкага аўтобуснага прыпынку.

1995 г.

Без назвы

Мы сядзелі ў дворыку на лаўцы пад дзвюмя старымі ліпамі, з якіх, кружачыся, адзін за адным зляталі пажоўклыя лісткі. Імі быў услапы амаль увесь невялікі дворык. Позняя восень, але дзень стаяў пагодны, сонечны, ціхі. У такія дні, ды яшчэ калі выхадны, як сёння, асабліва востра адчуваеш адзіноту — таму я і прыцёгся з другога канца горада да сябра. Мы выпілі, закусілі, а цяпер вось сядзім у дворыку – выйшлі пагаманіць, пакурыць, пагрэцца на сціплым сонцы, якое ў любы момант можа зацягнуцца хмарамі... Восень!..

— Скажы, калі ласка, — спытаў я, – як табе ўдалося знайсці такую жонку? Не крыўдуй толькі – але якая вы пара? Яна, нарадзіўшы двух дзяцей, выглядае як старшакласніца. Такая красуня, статная, усмешлівая, ласкавая... Яна, урэшце, вышэй за цябе ростам. Яе можна за дачку тваю прыняць, бо ты выглядаеш старэй. Чым ты мог яе заваяваць?

Сябар ані не пакрыўдзіўся. Ён асцярожна здзьмухнуў попел з цыгарэты і сказаў:

— Усё вельмі проста. Да банальнасці. Я не кідаўся з-за яе ў агонь, не выцягваў з вады, не абараняў ад хуліганаў. Сышліся мы дзякуючы адной гісторыі, але настолькі простай, што ты будзеш расчараваны.

— Расказвай.

– На самой справе не я за яе, а яна за мяне старэйшая. Я вучыўся на першым курсе універсітэта, яна — на апошнім. Жылі ў інтэрнаце. Пазнаёміліся на нейкай вечарынцы, я быў крыху п’янаваты ну, і набраўся смеласці, запрасіў танцаваць самую прыгожую, самую рослую дзяўчыну. Зрэшты, і я тады быў не самы

горшы... Але зусім ні на што не спадзяваўся. Усё ж запрашаю, мы танцуем, потым выпіваем, і, карацей, раніцай прачынаемся ў маім пакоі ў адным ложку. Яна, напяваючы, ідзе ў душ. Затым спакойна развітваецца і знікае. А мне, адчуваю, фініш. Ніколі ў жыцці так цудоўна, як з ёю, не было і, ужо цвёрда ведаю, не будзе. Закаханы? Не тое слова! Ды і не раскажаш такога. Адно хіба — зразумеў тады, як і ад чаго людзі захворваюць, і труцяцца, і рэжуць вены... Дні праз тры заходжу да яе — яна, на шчасце, адна ў пакоі. Сядзіць за сталом перад касметычкаю, паклаўшы нага на нагу. Я заходжу і з парога заяўляю: «Давай пажэнімся. Я без цябе не магу».

«Дарагі мой, — спакойна адказвае яна, седзячы бокам да мяне. — Давай зробім так. Мы будзем сябраваць, будзем, калі я таго захачу, нават спаць разам. Але пра ўсё іншае, пра жаніцьбы і таму падобнае, што можа нас звязаць, – забудзь! Не хачу нічога ні тлумачыць, ні апраўдвацца, скажу шчыра і коратка: я цябе не кахаю. Але я здаровая, мне хоць бы фізіялагічна трэба жыць з мужчынам, і ты якраз для гэтага падыходзіш. Ты чысты, акуратны, педантычны; акрамя ўсяго я ведаю, бачыла, як табе спадабалася са мною, і мне ад гэтага прыемна, вядома».

Людзі панавыдумлялі розных афарызмаў на ўсе выпадкі жыцця; напрыклад, “чаго хоча жанчына, таго хоча Бог”. І мне нічога не заставалася, як суцешыцца гэтым і рабіць так, як яна хоча. Пачынаецца нашае «сяброўства». Паводле яе інструкцыі. Я чакаю яе з заняткаў, мы ходзім у кіно, у тэатры і на розныя вечарыны-дыскатэкі. Зрэдку спім разам. І нічога не мяняецца! Яна якой была, такой і засталася. А я... Пасля кожнай ночы з ёю — бы не на гэтым свеце, сэрца калоціцца, пот прабівае і проста ўздрыгваеш ад салодкага жаху і захаплення, калі раптам успыхне перад вачыма якаясь інтымная дэталь... І паралельна — пастаянны страх, што час бяжыць, хутка размеркаванне і паедзе мая «баскетбалістка» невядома куды, і забудзе мяне праз тыдзень, бо не можа такая дзяўчына адна быць, проста не дадуць!

У такіх выпадках звычайна як? — звычайна жанчына пасля інтымнай блізасці імкнецца выйсці замуж, а мужчына адкручваецца, — а ў нас усё наадварот. Самае крыўднае, горкае, па вачах яе бачу — не хлусіць, сапраўды не кахае, проста падгульвае са мною, як хлопец з дзяўчынаю падгульвае, каб пасля кінуць.

Неяк прыходзіць маёй дзяўчыне сумная вестка: памерла яе бабуля. Трэба ехаць на пахаванне ў другі горад. Яна паехала. А я, застаўшыся адзін, не знаходжу месца. Туляюся па пакоі з кутка ў куток. Вучоба даўно закінута, усё запушчана. На заняткі не йду, а

надумваюся памыць бялізну. Звычайна я складваў яе ў цэлафанавы пакет: розныя шкарпэткі, насоўкі, майкі... Трусы, прабач. І вось я замочваю ўсё гэта, белае з белым, каляровае з каляровым. Замочваю, вымываю, кіпячу белае ў адбельніку, потым выпаласкваю ў халоднай вадзе... І, калі, насуха выкруціўшы ўсё, пачынаю развешваць на вяроўцы ў душы перад гарачай трубою, заўважаю, што адны трусікі – не мае. Яны больш тонкія і з рознымі карункамі. Я стаяў і тупа глядзеў на іх. Канечне, нічога асаблівага ў тым не было. Падумаеш! Сорамна, дык проста здымі ды выкінь. Але, паўтаруся, я быў закаханы да вар'яцтва. Самая нязначная драбяза, любая рэч, якая належала маёй «баскетбалістцы», здавалася мне ледзь не рэліквіяй, ледзь не святыняй, а тым больш такая далікатная штука, як тая, што машынальна вымыў.

Хлопец, які мые жаночыя трусікі – што можа быць больш смешным, больш вартым пагарды?! Да таго ж, яна можа падумаць, што я зрабіў гэта знарок, каб падлізацца, паказаць, якім я магу быць “добрым мужам”...

Карацей, я чакаю. Нічога не думаючы. Прыязджае маё каханне. Пахудзелая, стомленая з дарогі, сумнаватая, але яшчэ больш пахарашэлая.

«Ну што, як ты тут?» — пытае, а ў самой у вачах поўная абыякавасць. Вось каб сказаў зараз: “Давай спынім усё гэта”, — яна б павярнулася і спакойна пайшла назаўсёды.

«Я памыў твае трусікі... Але клянуся — выпадкова! Лямпачка слабая, не ўбачыў... Я, галоўнае, не хачу, каб ты падумала, што я знарок”, — мямлю я і баюся падняць галаву. А калі падняў — анямеў. Перада мною стаяла зусім іншая дзяўчына. Ніхто ніколі не глядзеў на мяне з такой пяшчотаю! А як свяціліся цяпер яе вочы, тыя самыя, што ўсяго хвіліну назад былі такія халодныя, чужыя, абыякавыя!

«Дурненькі, — сказала яна, абдымаючы і цалуючы мяне. І голас, і абдымкі, і пацалунак таксама былі зусім іншыя, чым раней. — Каб я не ведала цябе, дык сапраўды падумала б, што наўмысна...»

Сябар раптам абарваў сябе:

— Вось такія справы, – і зірнуў на гадзіннік. – Прабач, дзякую, што прыехаў, але – ісці трэба. Ды і пахаладала як... Разбягаемся?

Я і сам бачыў, што яму не церпіцца хутчэй дадому, ва ўтульную цёплую кватэру, да красуні жонкі.

Мы развіталіся. А пахаладала між тым папраўдзе. Сонца ўжо не было, аднекуль узяўся вецер, пагнаў па дворыку лісце... Я падняў каўнер курткі. Холадна аднаму ўвосень!..

1997 г.

У Нью-Йорку пылу не бывае

1.

Я зайшоў у бар выпіць піва – і пачуў:

– Якія людзі! Даўно збіраўся патэлефанаваць, сустрэцца, а тут – уласнай персонаю!..

Азіраюся – даўні знаёмы. Вучыліся некалі разам. Я ледзь пазнаў яго. Увогуле, з нядаўняга часу, калі я ўладкаваўся на радыё, сябры і знаёмыя раптам успомнілі пра маё існаванне. Нават тыя, каму я раней тысячу гадоў не трэба быў. Відаць, праўда, што сапраўднае сяброўства – як золата, з часам не ржавее.

Мы ўзялі па кухлі піва.

– Дык ты цяпер на радыё? Малайчына! А заўсёды здаваўся мне такім ахламонам, – пахваліў мяне сябар. – А цяпер вунь як угару пайшоў! На ўсю рэспубліку грыміш!

Я сціпла апусціў вочы вочы, згадаўшы свае абскубленыя інтэрв’ю і куртатыя рэпартажыкі, якія вечна не хацелі пускаць у эфір з-за неактуальнасці тэмы.

– Хоць і мне грэх скардзіцца! – пахваліўся знаёмы. – Працую чыноўнікам ва ўстанове. Паперы перакладваю з папкі ў папку. Але вось якая справа – скарачаць збіраюцца. Чаму я так і ўзрадваўся, цябе пабачыўшы. Хачу, разумееш, на радыё выступіць. Можа, тады не скароцяць? Падумаюць – варушыцца чалавек, кіпіць на рабоце, нават на радыё пралез...

– Няма праблем, – я зазірнуў у пусты кухаль. Знаёмы кінуўся да стойкі, прынёс пару поўных. – Давай свае каардынаты, – сказаў я. – Заўтра зранку буду ў цябе з дыктафонам, зробім інтэрв'ю.

– Няўжо так проста? – усцешыўся ён. – Вось дзякую, выручыў! А раптам паможа? Бо сам ведаеш, неахвота скарачацца. Прывык неяк паперы перакладаць – супакойвае псіхалагічна... Ды не спяшайся, зараз яшчэ піўка пап'ем!

2.

Кожны ведае, што паабяцаць – самае лёгкае. Выканаць – вось праблема. Я паабяцаў і забыўся, бо заўтра пачалося «заўтра». Рэдакцыйная мітусня, беганіна, званкі, запісы... Словам, я забыў і пра сваё абяцанне, і пра свайго маленькага чыноўніка.

Тыдні праз два я адправіўся па рэдакцыйным заданні... Не важна куды, але прашу верыць – установа вельмі высокая. Можа, нават адна з самых высокіх. У мяне праверылі пропуск, абмацалі, прагналі праз металашукальнік. І вось я асцярожна ступаю па

засланым дыванам калідоры, пачціва ўзіраюся ў шыльдачкі на дубовых масіўных дзвярах. І раптам бачу, як з адных такіх дзвярэй у канцы калідора выходзіць... Усё правільна, мой знаёмы!

Тут я, канечне, усё ўспомніў. І пачырванеў ад сораму. Чалавек чакаў, рыхтаваўся, а я... Я кінуўся да яго:

– Прабач, што падвёў, – добры дзень! Зусім з галавы вылецела! Каюся! Пакаяннай галавы меч не сячэ...

Ён спыніўся здзіўлены, строгі. Мая рука, працягнутая для вітання, засталася вісець у паветры.

– Ды кінь ты, – я вінавата дакрануўся да рукава яго пінжака. – Ну, другім разам прыеду. Зробім гэтае інтэрв'ю!

– Інтэрв'ю? Мы з вамі хіба дамаўляліся? – ледзяным голасам спытаў ён. Дастаў з кішэні бялюткую насоўку і высмаркаўся. – Сакратарка не дакладвала мне ні пра якія інтэрв'ю.

Я вылупіў на яго вочы. Ён што, здзекуецца?! Ці сапраўды так пакрыўдзіўся?! Але куды падзелася яго ўбогасць? Дзе касназыкасць яго? Спаважны, упэўнены, гаворыць як адсякае – зычна, правільна, куды там нашым дыктарам з радыё! Дзе касцюмчык яго шэранькі, паношаны, кашулька ў сінія палоскі? Апрануты, як кінаакцёр, як дыпламат: касцюм новенькі, гальштук стракаты, кашуля беленькая, здаецца, аж храбусціць-парыпвае накрухмаленым каўнерыкам, калі ён паварочвае шыю...

– Паслухай, а што ты тут робіш?! – нарэшце цюкнула мне ў галаву спытаць.

Ён гмыкнуў неяк дзіўна, зірнуў на мяне, нібы вагаючыся, ці варты я таго, каб напружваць з-за мяне галасавыя звязкі.

– Працую тут, – усё ж адказаў.

– Як... Як працую тут?! Калі ты паспеў?!

– Гм... Не так даўно. І прашу вас – калі не цяжка, завіце мяне на вы.

Ён павярнуўся і пайшоў па калідоры. У мяне закружылася галава. Сам не ведаючы навошта, паціраючы лоб і скроні, я паплёўся за ім. Ён без стуку піхнуў дзверы з шыльдаю «Спецатэльe», увайшоў. Я, нічому ўжо не здзіўляючыся, следам. Ён пакасіўся на мяне, але нічога не сказаў. Пры нашым з'яўленні з-за стала выскачыў лысы мужчынка, расплыўся ў прыемнай усмешцы:

– Даўно вас чакаю! Усё гатова. Сюды, калі ласка.

Яны зніклі за шырмаю. Я стаяў у дзвярах, прыхінуўшыся да вушака, і глядзеў на свой адбітак у вялізным, ад падлогі да столі, люстры. Знаёмы выйшаў даволі хутка. Новы касцюм сядзеў на ім як

уліты. Лысы мужчынка круціўся вакол яго, абіраючы з пінжака нябачныя парушынкі.

– Ну як? – звярнуўся раптам да мяне знаёмы.

Я толькі развёў рукамі.

– А мне не падабаецца, – заявіў ён. – Вось тут крыху цісне. І тут... А тут як бы адвісае... Не – пакажыце другі.

– Хвіліначку...

Ізноў зніклі за шырмаю, ізноў неўзабаве з'явіліся.

– А гэты як?

Асмялеўшы, і я ўжо стаў больш пераборлівым:

– Таксама не вельмі, – падступіў бліжэй, дзелавіта паспрабаваў у пальцах матэрыю. – Варсісты... Пыл будзе брацца.

– Не будзе.

– Чаму?

– У Нью-Йорку пылу не бывае, – спакойна адказаў ён. І да крануўца: – Гэты бяру.

Я адступіў на пару крокаў і, спатыкнуўшыся, упаў у крэсла, што стаяла ззаду.

– У якім... Нью-Йорку?! – прашаптаў я.

– У звычайным. Амерыканскім. Працаваць туды еду.

Ён спакойна забраў пакунак з касцюмам і моўчкі выйшаў, нават не зірнуўшы на мяне.

– Ды што ж гэта робіцца? – жаласліва прастагнаў я. – Спецатэлье, Нью-Йорк... Мы ж піва нядаўна пілі! Касцюмчык зашмальцаваны, чаравікі са збітымі абцасамі... Скарачаць яго збіраліся... Чаго ён тут?! Што ён тут робіць?!

– А вось што вы тут робіце? – падазрона спытаў кравец і, як мне падалося, зусім невыпадкова апусціў руку пад стол (магчыма, там была кнопка).

– Ды журналіст я, з радыё, вось пасведчанне...

– А-а, журналіст, – у яго голасе з'явілася лёгкая пагарда. – Тады тым больш трэба ведаць...

Ён пачціва назваў імя і прозвішча і паказаў пальцам на столь.

– А каб ён ляснуўся! Са сваімі касцюмамі і Нью-Ёркамі! – ускрыкнуў я, ляпаючы сябе па ілбе. – Гэта ж ледзь да вар'яцтва не давёў!

– Давай, давай, – сказаў лысы кравец, лёгенька прыпадымаючы мяне за плечы з крэсла і падштурхоўваючы да дзвярэй. – Тут чужым забаронена...

3.

Увечары таго ж дня мы з сапраўдным знаёмым – маленькім чыноўнікам – сядзелі ў бары і пілі піва.

– ...І вось калі ён сказаў: «У Нью-Йорку пылу не бывае», у мяне ўсё і паплыло перад вачыма! Як жа вы так? – упікнуў я. – Хіба ж можна быць такімі падобнымі?

– Ды я не ад цябе першага пра таго двайніка чую, – апраўдваўся знаёмы. – Я ж не вінаваты!

– А я думаю: ну, падвёў чалавека, але каб так пакрыўдзіцца, што рукі не падаваць!..

– Як ён з табою ўвогуле размаўляў, у атэлье прывёў?

– Ды ў тым і справа! Калі кравец назваў яго, я ўспомніў – успомніў, што гадоў колькі назад рабіў з ім перадачку – яшчэ калі ён тырчэў у нейкім чарнобыльскім камітэце! Напалову ён мяне пазнаў, таму, мабыць, і не паклікаў адразу міліцыянера.

1998 г.

Сваяк

Пад раніцу ў мой салодкі сон уварваўся віск бензапілы.

Я падскочыў, затым схаваўся пад коўдру, накрыў галаву дзвюма падушкамі. Не памагло! Бензапіла не ўнімалася. Яна пілавала свае бярвенні недзе зусім блізка, яе аднастайна-цягучы віскат уядаўся не проста ў вушы, а ў самыя, здавалася, мазгі.

Сонны, я не адразу дапетрыў, што гэта ніякая не бензапіла, а проста хтосьці звоніць мне ў дзверы. Націснуў кнопку званка і не адпускае. Але мяне няма дома! Я памёр для ўсіх! Я чакаў, можа быць, гэтых выхадных, як салавей чакае лета. Сёння субота, учора жонка паехала да бацькоў, і я карыстаюся момантам – я хачу пабыць адзін. Напісаць рэцэнзію. Прыбіць палічкі пад кнігі. Падрамантаваць кран у ваннай. Ды мала што? Я хачу рабіць тое, што мне хочацца, – вось і ўсё!

А званок між тым не сціхаў, бы закляніла яго. Я ўсцягнуў на плечы халат і адчыніў дзверы. У парозе стаяў нізенькі чалавечак з вялікай спартыўнай сумкаю з рамянём на плячы. Па інерцыі палец яго ўсё яшчэ прыціскаў кнопку званка. Засцігнуты знянацку, чалавечак адскочыў і, гледзячы на мяне, вінавата заморгаў. Пракляты званок нарэшце змоўк.

– І сон жа ў вас, – ільсціва сказаў чалавечак. – Пазайздросціць можна!

– Хто... вы? – прахрыпеў я. – І што вам трэба?

На яго твары адбілася перш здзіўленне, потым крыўда:

– Няўжо не прызналі?! А вы лепш прыгледзьцеся... Нягожа сваякоў забываць. Я павярнуся вось так, бокам, у профіль. Паглядзіце яшчэ раз. Ну?

Прадраўшы сонныя вочы, я паглядзеў больш уважліва. Чорт яго ведае! Здаецца, недзе бачыў, ці то на фотаздымку, ці ў жыцці... Але не больш аднаго разу.

– Ну вось! – усцешыўся чалавечак, імгненна злавіўшы перамену на маім твары. – Я так і ведаў, што ўспомніце... Дык мне заходзіць?

– Што вы хацелі? – бесцырымонна перабіў я яго. Босым нагам холадна было на кафельнай падлозе.

– Па-першае, добры дзень, – сказаў чалавечак годна.

- Не дзень, а раніца. Без пятнаццаці шэсць!

– Хто рана, як кажуць, устае, таму, як кажуць...

– У такім разе маглі б яшчэ раней прыехаць, – з'едліва заўважыў я.

– Раней не мог – я першым аўтобусам.

– Але што здарылася? Чаму такая спешка?

– А раптам не застаў бы вас, – справядліва адказаў ён. – Мала куды вы маглі сысці. Дык я прайду, з вашага дазволу?

Я неахвотна адступіў, госць прайшоў, паставіў у кутку ў пярэдняй сумку, разуўся, усунуў ногі ў мае пантофлі.

– Ды не перажывайце вы так! – усклікнуў ён, зірнуўшы мне ў твар. – Выспіцеся яшчэ, жыццё доўгае! Я ж усё разумею. Са мною вам ніякага клопату не будзе. Я ветлівы, спакойны, ціхі, самі бачыце. Пабуду трохі – і цю-цю, толькі вы мяне і бачылі.

– Трохі – гэта, прабачце, колькі? Надоўга?

– Які вы, далібог, калючы! Жартаўнік! Чаму надоўга? Памыюся – і ўсё. У нас у цэнтры ваду па графіку адключылі, а лазню я не вельмі паважаю... Мітусня, людзей процьма, не зусім гігіенічна... А тут, у вас, памыюся сабе ціхенька і паеду. Ды вы ж мяне ведаеце!

Я хоць і не ведаў яго, але ўзрадаваўся:

– Ах, памыцца! Так бы адразу і сказалі. Мыйцеся на здароўе, ванна вашая.

Я сядзеў на кухні ўжо трэцюю гадзіну, машынальна калупаў пазногцем падцёкі фарбы знізу падаконніка і пазіраў у акно на такую блізкую і такую недаступную мне сонечную раніцу. А госць тым часам мыўся. З паўгадзіны ён, крэкчучы ад асалоды, шлёгаў сябе венікам, які прынёс з сабою ў сумцы. Яшчэ з паўгадзіны рабіў кантрастны душ – шум вады то заціхаў, то ўзмацняўся, а з ванны даносіліся крыкі, ад якіх я ўздрыгваў:

– Ух! Ах, ты! Гарачая пайшла! А цяпер халодная!

Потым ён спусціў ваду, напоўніў ванну свежаю і (мне так уяўлялася) пачаў ныраць. Ён станавіўся на край ванны, нейкі час набіраўся, відаць, адвагі і раптам, са страшэнным плёханнем, усім целам кідаўся ў ваду. Нарэшце, калі я ўжо адчаіўся спадзявацца, што гэтаму настане канец, усё сціхла. Госць паявіўся на кухні, вясёлы, распараны, захутаны ў мой любімы, жоўты ў сінія гарошыны, махровы ручнік.

Пакуль я выбіраў анучаю лужыны ў ваннай, папраўляў скручаны дарэшты кран, госць стаяў у дзвярах за маёй спінаю і казаў:

– Я дзе ні быў у гасцях, ніколі яшчэ нікога не пакрыўдзіў. Свіння той, хто чужы час не цэніць. Я ж разумею. Галоўнае – паважай людзей, тады і цябе будуць паважаць. Правільна?

Вярнуліся на кухню.

– Гарбаты? – спытаў я, ставячы на пліту чайнік.

– Гарбата само сабою, – ён хітравата падміргнуў мне. – А ці ведаеш ты першае правіла Суворава? Пасля лазні хоць украдзь – ды выпі.

– Але... у мяне няма. Пусты халадзільнік, можаце самі паглядзець. І ўвогуле...

– Хіба магазін далёка?

– Добра, – сказаў я. – Давайце грошы.

Ён вінавата закашляўся:

– Якраз з грашамі... кх-кх... праблемы...

– Добра. У мяне ёсць. Я выканаю ваша «суvoраўскае» правіла. Але абяцайце, што вы... не будзеце доўга! Я не чакаў гасцей! У мяне свае планы.

– Ды Бог з табою! Што ж я, сам не разумею? Пасяджу і пайду.

Калі я вярнуўся з крамы, госць прыняў з маіх рук сумку.

– Ану, што ў нас тут? – пачаў выкладваць на стол каўбасу, яйкі, памідоры. Адкаркаваў пляшку піва, адглынуў. – Рыбкі не здагадаўся купіць? – з дакорам упікнуў. – Ну, нічога... Піва, гарэлка... А дзе ў нас чарачкі? Ды сядай, што ты стаіш, як бедны сваяк! – запрасіў ён.

– Я не буду. Катэгарычна.

– Як хочаш. Мне больш дастанецца.

Я прыстроіўся на сваім месцы каля акна і панура калупаў фарбу знізу падаконніка. Госць, смачна крэкнуўшы, выпіў чарку гарэлкі, закусіў, лыкнуў піва.

– Цёплае, халера... Дык не будзеш?

– Не.

– А што ў цябе за такая пільная праца, што так гарыць?

– Мы хіба на ты? – толькі цяпер заўважыў я.

– Ды кінь – свае людзі! Якія цырымоніі... Не люблю. Чужым толькі на «вы» кажуць, а да свайго – непавага. Дык што за работа ў цябе?

Я не паспеў схлусіць, адказаў:

– Пісаць, напрыклад... рэцэнзію,– і чамусьці пачырванеў.

– Важны занятак!.. Так, слухай мяне. Цягні ручку, паперу, сядай збоку і толькі паспявай запісваць. Такога надыктую – ахнуць усе!

– Я вам хачу нагадаць... Вы абяцалі... крыху хутчэй! – голас мой сарваўся на фальцэт.

– Абяцаў – значыць, выканаю. Пачакай хвілінку...

Ён выйшаў. З беднай ваннай зноў раптам данёсся шум вады і нейкі падазроны плёхат. Няўжо яму мала?! Але на гэты раз сваяк даволі хутка пазаўся на кухні. Я атупела глядзеў на яго. Ён быў у адных трусах і ў шкарпэтках.

– А дзе... штаны?

– Замачыў у тазе, – спакойна патлумачыў ён, ладкуючыся да стала. – Ты ж ведаеш, у мяне вады гарачай няма. Ды і парашок пральны скончыўся. А ў цябе, гляджу, стаіць.

– Як жа вы без штаноў... паедзеце? – наіўна пралепятаў я.

– Ніяк. Пачакаць давядзецца.

Вусны ў мяне трэсліся ад гневу.

– Вы ўвесь час сцвярджалі, што вы ціхі, культурны чалавек! Што ўмееце цаніць чужы час! Дык вось, хачу вам сказаць, што вы – самы звычайны бесцырымонны хам, да таго ж хітрэц!

– А вось за такое, ведаеш, магу і пакрыўдзіцца. Якое на мне за злачынства? Вадою пакарыстаўся? Ды прыходзь да мяне, калі ўключаць ваду, і хоць цэлы дзень мыйся! Я слова не скажу. А тут, падумаеш, замачыў чалавек штаны. Не чужы, дарэчы, чалавек – блізкі... Ты пакрыўдзіў мяне. Моцна пакрыўдзіў! – з горыччу заключыў ён. – Я дзе ні быў у гасцях, а каб такое пачуць...

Мне стала няёмка.

– Даруйце... Што гэта я, сапраўды?

Увесь астатак дня сваяк бессаромна карыстаўся маёй часовай слабасцю. Як толькі яму пачынала здавацца, што я нечым незадаволены, ці сумны, ці няўважна яго слухаю, ці не зусім весела смяюся з яго анекдотаў, ён адразу ж не прамінаў нагадаць, што я вінаваты перад ім.

– Гэта ж расказаць каму – не паверыць! Ёсць людзі, якім вады шкада. А зімою што, снегу?

– Я ж папрасіў прабачэння, – вяла апраўдваўся я.

Мы згулялі ў шашкі, у карты, у даміно. Потым, калі госцю надакучыла, калі ён дапіў гарэлку і піва, я паслаў яму пасцель на канапе, і ён лёг спаць. Пад вечар прачнуўся, да ночы глядзеў тэлевізар. Раніцаю наступнага дня раскатурхаў мяне:

– Хто рана ўстае, таму, як кажуць... Дзе ў цябе прас і дошка?

Давялося ўставаць і шукаць. Ён доўга, старанна прасаваў штаны, якія, вымытыя, за ноч паспелі высахнуць на балконе. Затым папрасіў паснедаць, намякнуўшы на «суворaўскае» правіла... Але зірнуў мне ў вочы і паспешна прамармытаў:

– Усё, усё, не буду перашкаджаць... Прабачце, калі што не так, – сабраў сумку і, пасвістваючы, знік.

2005г.

Пра патрон, самагонны апарат, чароўную кнігу і яшчэ сёё-тое...

Упэўнены: усе беларускія вёскі абыйдзі — не знойдзеш такой, дзе б не пачаставалі цябе легендаю, як аднойчы аб’явіўся ў іх злодзей, які штоночы чужыя дровы краў, — пакуль не прыдумала якаясь разумная галава закласці патрон у паляняку.

У кожным мястэчку, дзе ёсць хоць самая задрыпаная забягалаўка, знойдзецца гісторыя, як некалі (часцей — пасля вайны) атуляўся ў гэтай забягалаўцы вялікі спрытнюга, — падыходзіў да стала, апускаў палец у чужы суп, падкідваў у кампот задушаную муху, або проста пляваў у макароны з катлетаю... Пасля чаго спакойна даядаў пакінуты гідлівым кліентам абед. Прычым рабіў гэта столькі разоў на дні, што ўсялякае ўяўленне адмаўляецца маляваць такога абжору.

У тым жа мястэчку вам раскажуць пра чалавека, які атрымаў неяк палучку аднымі новенькімі рублямі, трапіў пад дождж і дома ўзяўся сушыць грошы, расклаўшы па ўсёй кватэры. Тут зазірнуў сусед — ох-ах, што такое?

“Ды вось, машынку спецыяльную маю, нарабіў грошай, сушу”. Зайздрослівы сусед паведаміў у міліцыю. Прыязджаюць: “Дзе машынка?” — “Суседу пазычыў”, — не разгубіўся наш герой. Пайшлі да суседа і знайшлі ў таго самагонны аппарат.

Пры ўсім лубковым прымітывізме ёсць штосьці прывабнае ў гэтых карацельках. Можа, геаграфічны арэол іхняга распаўсюджвання — у кожнай вёсцы, у кожным мястэчку вам лёгка давядуць, што менавіта ў іх такое было, і прозвішчы назавуць, і хату ці кватэру

пакажуць, і дзесятак сведкаў у доказ прывядуць. А можа, падкрэсленая гаркота гэтага “шчасця” — выпаліць печ чужымі дрывамі, аб’едкамі ўволю паласавацца, быць уладальнікам мноства, хай сабе і невялікай вартасці паперак, заробленых мазалём і потам на якімсьці заводзе. А мо, як і ўвогуле ў вуснай народнай творчасці, класічнае напаўненне іх канцовак? Як у выпадку з паленам, дзе ў фінале двайны стрэл: незадачлівы злодзей, па-першае, выкрывае сябе, па-другое, адначасова нясе пакаранне — выбухам яму развярнула печ.

Альбо такая гісторыя. Жыў, ці, хутчэй, існаваў у адной вялікай вёсцы чалавек. Быў ён яшчэ не стары, але надта запушчаны. Увесь яго занятак заключаўся ў тым, каб з раніцы стаяць пад мясцовай крамаю, а ўвечары цягацца па хатах. Аднак з часам усё радзей пачалі пускаць яго далей парога, усё менш перападала яму славутай чаркі, яшчэ менш — шкваркі… І толькі адны дзверы заўсёды былі для яго адчынены — таго дома, дзе жыў яго стары школьны настаўнік. Гэты заўсёды яму памагаў. Відаць, наш герой быў для яго жывым дакорам, недарэчным прабелам школьнага выхавання, нягеглым коласам, што вылупіўся з разумнага, добрага і вечнага зерня, якое высейваў некалі шчодрай рукою настаўнік.

Вучань, трэба аддаць яму належнае, даверам стараўся не злоўжываць. Візіты рабіў не часта. Ён як бы прыберагаў гасціннасць гэтага дома для яшчэ горшых часоў.

Такія надыйшлі неўзабаве. І вось ён ізноў стаіць перад старым настаўнікам. Камечыць у руках шапку, пераступае нагамі, патлаты, нямыты, сіняносы… І мямліць, што далібог у апошні раз, што, маўляў, з панядзелка збіраецца пачаць новае жыццё, але перад гэтым напаследак хоча больш-менш па-людску правесці Каляды.

Выслухаўшы яго, настаўнік узяў са стала загадзя падрыхтаваную кнігу і сказаў:

“Калі цябе сапраўды мучыць не пахмелле, а прага новага жыцця — пачытай. Тут пра чалавека, яшчэ больш няшчаснага за цябе, але які ўсё ж знайшоў сілы выкарабкацца і ўваскрэснуць. І ўжо не ён прасіў, а ў яго прасілі. У гэтай кнізе твой паратунак”.

Разгублены наш герой лыпнуў вачыма, заціснуў кнігу пад пахаю і, не дзякуючы, не развітваючыся, пасунуўся па сваіх, аднаму яму вядомых справах.

Мінулі Каляды. З’яўляецца зноў перад настаўнікам — такі самы, не падобна, каб новае жыццё распачаў. Аддае кнігу. “Пачытаў?” — “Угу”. — “Знайшоў паратунак?” — “Не”.

“Ты яе, дарагі мой, нават не разгортваў”, — прамовіў стары настаўнік і дастаў перад ашаломленым вучнем з кнігі купюру —

дастатковую, каб не толькі адзначыць Каляды, а, улічваючы невысокія патрабаванні нашага героя, яшчэ і пахмяліцца.

Чалавек, які мне гэтую гісторыю расказваў, бажыўся, што ўсё гэта ў іхняй вёсцы было, і ён нават сам таму сведка.

2005 г.

Быль

Расказаў адзін стары пісьменнік. Хрушчоўскія часы. У вёсцы няма школы. Знаходзіцца вялікая, на дзве палавіны, больш-менш прыстойная хата. У гаспадароў, канечне, дазволу ніхто не пытае, заносяцца лаўкі, сталы, вешаецца дошка... І калі ласка – вучыся, цягніся да ведаў!

Пры ўсім тым гэта школа як школа. З рознага ўзросту і полу дзятвой. Званкамі, урокамі спеваў, перапынкамі, віскам і лямантам, з бацькоўскімі сходамі і пакіданнем двоечнікаў пасля ўрокаў. А ўжо як жыць гаспадарам (а гэта ні зайсці, ні выйсці, ні паесці, ні прысесці, ні паспаць, ні прачнуцца) – іхні клопат.

Творыцца такое тыдзень, і два, і месяц, і тры месяцы. Быццам так трэба, і канца гэтаму не відаць.

Бедны гаспадар цярпеў-цярпеў, прасіў-прасіў сельсавецкае начальства, маліў-маліў старшыню калгаса, каб даў якой рады – без толку. Усё марна. Тады вось што кажа жонцы:

– Не памаглі людзі, дык мо хоць Бог паможа.

– Які Бог! Ты не верыў ніколі, ты ж найпершы грэшнік!..

Аднак, не зважаючы на жончыны крыкі, кемлівы чалавек здымае з паддашша абраз, які ці не ад рэвалюцыі пыліўся там і быў увесь паточаны шашалем. У суседзяў пазычае яшчэ некалькі. І вывешвае гэты іканастас «на покуці», каля школьнай дошкі, акурат за спінамі настаўнікаў.

Адразу пацішэла ў хаце. Цяпер з-за спіны настаўніка на дзяцей пільна, строга, з дакорам пазіралі вочы святых.

Неўзабаве прыязджае з раёна камісія. Заходзяць разам з мясцовым начальствам у хату... Мова ў іх адымаецца, ногі слупянеюць, вочы на ілбы вываройваюцца.

«Вы ўжо што?! Зусім падурнелі?!» – на старшыню, ды на сакратара сельсавета, ды на дырэктара, ды на настаўнікаў!

Усім хапіла.

«Вы пад якімі партрэтамі вучыце дзяцей у савецкай школе?! Адліга вам?! Забылі трыццаць сёмы?! Нагадаць?!»

Нагадваць не спатрэбілася. Умомант адмянілі ўрокі, ачысцілі хату, аб'явілі канікулы, сабралі талаку, нагналі тэхнікі, скідалі за якіх пару тыдняў новую школку… А гаспадар адваёванай хаты стаў перад покуццю і ўпершыню ў жыцці перахрысціўся.

2007 г.

Вараняка

Жывёлы і птушкі – такія ж, як мы, толькі гавораць на іншай мове. І таксама, як людзі, яны хочуць, каб іх разумелі і шкадавалі.

Каля майго дома ў Мінску, у лесапаркавай зоне, у той частцы, дзе растуць высокія вольхі, селяцца вароны. Іх гнёзды на самых вершалінах. Людзі стараюцца абыходзіць гэтую “Варанячую Слабодку”, не любяць яе, а вароны ў сваю чаргу падымаюць гвалт і пачынаюць бамбардзіраваць памётам неасцярожнага разяваку, які апынуўся паблізу.

Кожнае раніцы, зімою і летам, птушкі з крыкам збіваюцца ў чароды і ляцяць у горад “на заробкі” – здабываць корм. Вечарам вяртаюцца не ўсе – вялікі горад поўны небяспекі. І марна будуць чакаць бацькоў галодныя птушаняты…

Адна варонка пакалечылася і прыйшла да нашага пад’езда. Як узрадаваліся бабулі, што сядзяць на лаўцы! Паставілі ёй талерачку, налілі малака, паклалі хлеб. Варона адшчыквае хлеб, кладзе ў талерачку, чакае, пакуль ён набрыняе малаком, есць. Усё гэта няспешна, з годнасцю – як чалавек. Адна бабулька глядзіць на яе і выцірае слёзы:

“Я такая ж адзінокая і гаротная, як гэтая варанячка!..”

“Воронамі” дражняць людзей няўважлівых, тугадумных. Усе мы добра ведаем байку пра варону, лісіцу і сыр. А вось сябар расказваў мне такую гісторыю. Кот грыз костку. Варона хадзіла побач і аблізвалася. Не могучы цярпець, зайшла ззаду і ўшчыкнула яго за хвост. Кот хвост падцяў, і грызе далей костку. Тады варона дзюбае яму ў спіну, кот рэзка паварочваецца, птушка ўзнімаецца ўгору, пералятае праз яго… Імкліва пікіруе – і з косткай у лапах нашай вароны як і не было!

А кот зрабіў выгляд, што нічога не здарылася.

2009 г.

Шчыліна

Канчалася лета.

Канікулы пачалі ўжо абрыдаць нам сваёй амаль першабытнай свабодай, такой жаданай, радаснай некалі ў маі, калі кожны дзень напоўнены быў чаканнем, што вось-вось павінна здарыцца нешта незвычайнае, а лета сабе прайшло – і нічога не здарылася.

Надакучыў футбол, вада з купаннем і рыбаю, лес з грыбамі і ягадамі, начныя гулі з латашэннем чужых садоў; нават нашая тайна прыелася – лясная зямлянка, класічна партызанская, са сценамі, нарамі, столікам з газоўкай, замаскіраваная зверху дзёранам, мохам і ігліцай так, што на ёй можна было стаяць і не здагадвацца, што пад табою жытло, з маленькім квадратным лазам, які адчыняўся, калі перакуліць прымацаваны да яго сухі хваёвы пень, – ужо і яна не радавала, як на пачатку лета, а хутчэй прыгнятала цемрай і душным, проста магільным пахам сырой зямлі.

За тры месяцы мы непрыгожа ўзмужалі, абраслі валасамі, скура некалькі разоў паспела злезці ад загару, целы нашыя былі ў сіняках і драпінах, галасы сталі грубымі ад цыгарэт. Мы многа, без патрэбы мацюкаліся, і ўсё ж самым частым, модным у нашым лексіконе было слова – сумна. Пачуўшы яго ад кагосьці са старэйшых хлопцаў, не ведаючы толкам, што яно азначае, мы, меншыя, ахвотна падхапілі яго і паўтаралі: так, сумна, вельмі сумна жыць на гэтым свеце!

І тут канец жніўня падараваў нам нечаканую забаўку. У вёсцы з’явіліся новыя людзі, пагарэльцы з суседняй вобласці, цэлая сям’я – старэйшая сястра аднаго з нашай кампаніі, Юры Меера, Валя з мужам і з двумя малымі дзецьмі. Блізкай радні там у іх не было, і вось яны часова, пакуль утрасуцца фармальнасці, усе гэтыя страхоўкі-кампенсацыі, знайшлі прытулак тут.

Меер расказваў – узарваўся газавы балон, веранду літаральна разнесла ў трэсачкі, потым за якую гадзіну, калі Мееру верыць, роўны споры агонь у такую сухмень злізаў хату, і драўляны гараж з машынаю, і куратнік, і хлеў з кабаном; толькі і ўратавалі, што дзяцей, ды з маёмасці – вясельны фотаальбом, прагарэлую на дзіркі коўдру і дзве патэльні.

Меер асабліва чамусьці ўпіраў на кабана як на самую важную дэталь, расказваў, як на ім жывым гарэла шчэць, на ўвесь двор пахла свежыною, ледзь не шашлыком (загаворваўся Меер), кабан нема, пачалавечы крычаў, і так і згарэў зажыва, а на двор не выйшаў.

– Не выганіш ніколі скаціну ў пажар!

Пасяліліся пагарэльцы ў Меераў у старой хаце, маленечкай, уціснутай у зямлю халупіне, што стаяла ля самых агародаў, у глухім кутку двара, і служыла для розных гаспадарчых патрэб – пад хлеўчык, клець, склеп... Адзінае яе падслепаватае акенца аддалёк – цераз увесь двор – з зайздрасцю пазірала на вуліцу, а з другога боку, за глухой сцяной адразу пачыналіся грады.

Неяк мы гулялі ў карты на выгане. Жнівеньскі дзень скончыўся, сонца села за хаты, прайшлі каровы з пашы, сыта і стомлена рыкаючы, але на выгане было яшчэ светла, толькі цені ад платоў, дрэў, ад калодзежа ўвачавідкі выцягваліся, і там, у гэтых ценях, трава цямнела, станавілася вільготнай ад расы і пачынала пахнуць, як толькі што скошаная. Падруліў на веласіпедзе Юра Меер; твар яго хітра, загадкава свяціўся.

– Гуляеце? Ну, гуляйце. А я пайду кіно пагляджу...

– Якое кіно?

Замест адказу ён падпёр спінаю веласіпед і ўзмахнуў аднachасова дзвюма рукамі, нібы адштурхоўваўся лыжнымі палкамі.

– Вось такое.

Там, у хатцы, растлумачыў ён, знізу, дзе страха падшыта, выцягваецца даволі шырокая дошка – акурат пралезці, і шчылінка ў столі, над самым ложкам...

– ...Лягай і глядзі сабе, усё відно, як у тэлевізары, нават і лепш...

– Ды не брашы ты!

– А калі я брахаў?

Уміг уявілася яго сястра Валя, гэтая зграбненькая, ладненькая беларуская немачка, бачылі ўжо неаднойчы, як па ваду хадзіла, у агародзе ракам калупалася... А тут так жвава, так заманліва паўстала перад вачыма ў іншым ракурсе!

Самы галоўны з нас, самы дужы, разумны і справядлівы, Анатоль, рашуча прапанаваў:

– Вось што, не я адзін – усе злазім. Па чарзе.

Меер замуляўся, з жалем прыцмокнуў языком – маўляў, і рад бы, ды не так ўсё проста.

– Бачыце, я гэта адкрыў... Гэта ж як-ніяк мая хата... І мая сястра... Так што, хлопцы, задарма цяпер дурных няма...

На ўсялякі выпадак ён ужо асядлаў веласіпед і трымаў нагу на педалі, каб у выпадку чаго ірвануць з месца.

– Што ты хочаш? – спытаў Анатоль.

– Грошы... Рубель за сеанс.

– Рубель?!

– Ну ты і!..

Аблізваючы сухія вусны, пазіраючы на яго ледзь не з нянавісцю звужанымі вачыма, Анатоль працадзіў:

– А калі я зараз пайду і скажу? Табе ж разам з дошкай галаву прыб’юць!

– Паджалуста. Ідзі. Кажы. Тады нікому не будзе. Ні мне, ні табе, ні дурной галаве, – спакойна закончыў Меер яшчэ адной сваёй дзіўнай прымаўкай.

– Ну што ж – абыдземся без цябе! Самі палезем...

– А тады я пайду і скажу. Вы мяне ведаеце. І заб’юць дошку. Ці самі здагадаюцца... Пойдзе дождж, пацячэ вада...

І праўда што. Маглі ж тую дошку і шчыліну і без нашай ці Мееравай падказкі ўгледзець. Пакуль суха, трэба карыстацца момантам.

– А калі я табе дам на ўсе гэтыя дні матацыкл? – збавіў абароты Анатоль.

– Нашто ён мне. Я і ездзіць на ім не ўмею, і бензін яшчэ недзе шукай. Носіцца, як дурны, упасці можна, пакалечыцца яшчэ не хапала, рукі-ногі пераламаць, – цвяроза, сур’ёзна разважаў Меер. – Ды і так – пакатаўся, і ўсё, а грошы застануцца... Карацей, хлопцы: мой тавар – ваш купец. Гуляйце, думайце... А я буду кіно глядзець.

І паехаў, пасеяўшы ў нашых душах поўную смуту. Мы гарачыліся, пляваліся, аблаялі яго як толькі можна, даказалі адзін аднаму, што гэта не хлопец, не мужчына, дружна вырашылі забыць і не мець з ім больш ніколі справы.

Няцяжка здагадацца, што назаўтра ўвечары, калі гэтак жа дружна зноў сабраліся на выгане, у кожнага ў кішэні было па рублю.

Меер наразаў вакол нас кругі на сваім веласіпедзе, а набліжацца баяўся.

– Учора паглядзеў кіно... Ну-у, скажу вам!.. Гэта нешта з нечым... Такога ў сне не прысніцца...

– На, – Толік кінуў папяровы рубель на траву. – Не грошай мне шкада...

Меер пад’ехаў, падабраў.

– У дзевяць роўна. Як праграма “Час” пачнецца. Я правяду, пакажу.

У дзевяць Меер з Анатолем зніклі ў прыцемках, потым Меер вярнуўся і, пакуль мы нудзіліся ў чаканні, забаўляў нас – падсмейваўся, ляпаў па плячах, пашчыкваў то аднаго, то другога, жартаваў, ламаўся:

– Вось так яно, хлопцы-казакі! А вы што думалі? Гэта вам не зямлянкі капаць!..

Нарэшце паказаўся Толік. Мы абступілі яго. "Дайце закурыць", – выціснуў ён перасельм голасам. І голас у яго быў зменены, і сам ён стаў нейкі іншы – у цемры не было відаць яго твару, але здавалася, што і твар змяніўся.

– Ну, хлопцы... Гэта праўда... Трэба самім бачыць... Я нават падумаць не мог...

З таго вечара Меер спраўна пачаў збіраць грошы. Хлопцы, што пабывалі на гарышчы, ніводзін не шкадаваў, кожны вяртаўся шчаслівы, узбуджаны, вось толькі паводзіны ва ўсіх былі нейкія падазрона аднолькававыя: просьба закурыць, зменены голас, у якім лёгкая пагарда да тых, хто "кіна" яшчэ не бачыў, і амаль адны й тыя ж словы: "Ну і ну... Я і не чакаў!.."

На чацвёрты вечар прыйшла мая чарга. Пакуль Меер вёў мяне разораю, па якой слаўся тоўсты бульбоўнік, і кеды, і калашыны штаноў знізу сталі мокрымі. Каля сцяны ён адсунуў дошку, падсадзіў мяне, ушчыкнуў на развітанне і прашаптаў: "Ды цішэй там, столь не праламай!"

Я палез. Прашмыгнуў наверх. Цёмна. І чуваць прыглушаныя галасы знізу. Выцягнуўшы руку, я пайшоў у напрамку коміна. Да падэшваў адразу наліпла па кілаграму пяску і ад таго ступалася мякка і зусім ціха. Шчылінка ледзь свяцілася. Я прыпаў да яе; пясок пад рукамі і пад шчакою быў цёплы, як сонечным днём на беразе возера, – відаць, нядаўна палілі грубку і ён нагрэўся ад коміна.

То адной, то другой шчакою я прыпадаў да гэтага цёплага пяску, адным і другім вокам заглядваў... Лямпачка гарыць, тэлевізар ідзе. Дзеці... Стол, вячэра... "Не плямкай, калі ясі"... Размовы. "А я ўсё адно з'езджу... Жыць неяк трэба..." "Не бяруць туды... сюды..." Святло выключылі, тэлевізар ідзе ціха... Дзеці спаць леглі. "Алік, закрыйся ад сцяны... Аньцы дзьмуць будзе"... Звычайныя такія словы. Буднія, простыя дзеянні. Ніякага намёку на оргіі.

Я нічога не разумеў – лепш сказаць, даўно пачаў разумець, як проста і геніяльна Меер усіх нас надурыў. Мяне трэсла ад злосці. Але была яна не столькі на Меера, колькі на тых, што лазілі раней, да мяне.

Я спусціўся, выйшаў на вуліцу.

– Вось, папытайце ў яго, калі хто яшчэ не верыць, – завіхаўся вакол Меер. – Хто-хто, а ён не збрэша!

Так гэты гад-псіхолаг казаў пра кожнага, і кожны ўсцешваўся, што менавіта ён эталон праўды, і не падводзіў Меера.

Я хаўкнуў, уздыхнуў, збіраючыся з духам... І, замест таго, каб рассмяяцца, хоць бы словамі выкрыць іх усіх, збянтэжана выціснуў звыклае:

– Клас, хлопцы… Гэтага не раскажаш… Ніколі б не падумаў…

– Ну, хто наступны? – не губляў часу Меер. – Варушыцеся… Давайце, пакуль дзірку не зашылі…

Так мо яшчэ з тыдзень мы кожны вечар лазілі на гарышча. Калі ж адзін з нас, самы тупы, без уяўлення, хлопец захацеў справядлівасці і кінуўся да Меера біцца і спраўляць назад грошы – не далі, разнялі. І працягвалі лазіць. Мы ўжо цудоўна ведалі, што падманваем адзін аднога, але ніхто так і не сказаў праўды.

Чаму? Ці толькі таму, што сорамна было прызнацца, што глядзець нявáрта, і тым самым неяк прынізіцца і расчараваць іншых? Ці то была звычайная перастрахоўка: мо гэта мне не пашанцавала, а іншыя *ўсё* бачылі? Ці мо ў нас адгукаліся нейкія генныя парэшткі яшчэ пячорнага, паляўнічага азарту, калі няважна, за кім цікуеш, абы ён не здагадваўся пра гэта?

Ці проста мы, неабчэсаныя вясковыя падлеткі, усё ж у глыбіні душы адчувалі, што ўся наша грубасць, цынізм, “самота” і розная іншая “стамлёнасць жыццём” – усяго толькі дурнаватая, несур’ёзная гульня, а вось гэты кавалачак падгледжанага ў шчылінку чужога жыцця, звычайныя абставіны, простыя людзі, дзіця, якое просіць цукерку, падтыканне коўдры, сціплая вячэра – і ёсць нешта сапраўднае, жывое, невядомае яшчэ нам, але да чаго нас падсвядома цягне? І ўжо як мінімум рубель яно каштуе…

А потым пайшлі дажджы, гаспадар палез латаць дзіравы дах і заадно падшыў знізу добрымі цвікамі-“соткамі” дошку, і ўсе шчыліны ў столі заканапаціў.

Восенню, у канцы верасня, мы вярталіся са школы і ўбачылі, што Меерава хатка, якая была так памаладзела, пахарашэла, засвяцілася, зноў стаіць асунутая, згорбленая, сіратлівая, з забітым крыж-накрыж акенцам – пагарэльцы з’ехалі. За хаткаю палілі кучы сухога картаплішча. Бялёсыя слупкі дымоў падымаліся роўна ў неба. Гарэў і соладка пах на развітанне той самы бульбоўнік, які, здавалася, яшчэ зусім нядаўна, на нашых вачах прабіваўся з майскай зямлі пяшчотна-салатавымі парасткамі, мацнеў, рабіўся пругкім, упэўненым, цвіў белым і фіялетавым кветам, потым спаважна тырчэў высокім лапушыстым картаплянікам – гэткай дзівоснай заморскай двухплоднай раслінай: зверху зялёныя маленькія “памідорчыкі”, а знізу, у цёплай зямлі, шурпатыя крухмальныя клубні… І вось ён аджыў сваё, памёр,ператварыўся ў сухія непатрэбныя сцябліны…

І толькі цяпер мы зразумелі, што гэта ж прайшло яшчэ адно наша лета.

2010 г.

ТУПІК

I

Расказвалі, што ў дзяцінстве, гадоў да сямі, гэты Т***у***пік (з націскам на першым складзе) быў незвычайна адораны – мог прагартаць кніжку, адкласці ўбок і ўсё чысценька, слова ў слова паўтарыць па памяці. Але аднойчы ў вёсцы ўпаў з воза з сенам і пашкодзіўся розумам. Цяпер яму было гадоў трыццаць, ён жыў разам з маці ў райцэнтры, у пяціпавярхоўцы на плошчы каля ўнівермага “Белы лебедзь”, і з’яўляўся ўпрыгожаннем нашага горада, яго візітнай карткай.

Высокі, тоўсты, вельмі дужы, як і ўсе яны, каму фізічнае здароўе даецца ў кампенсацыю за псіхічны дэфект, з ярка-чырвонымі, як у снегіра, шчокамі на мардатым твары – але калі хто па няведанні рабіў яму камплімент: “Які ты, Косця, сёння румяны!” – у адказ замест падзякі атрымліваў плявок і крык:

– Гэта толькі вы здаровыя ды румяныя! А ў мяне даўленне баліць!

Плошчу абступалі прамтаварныя і прадуктовыя крамы, непадалёку былі два кінатэатры, вялікі базар і парк з атракцыёнамі, а таксама аўтобусны вакзал. Плошча была цэнтрам мястэчковага жыцця. Усе дарогі сцякаліся сюды. Куды б хто ні йшоў, абмінуць яе не мог, як і не мог не пабачыць на ёй Тупіка – нязменнага, як помнік Леніну, з той розніцай, што апошні заўсёды стаяў, а Косця заўсёды быў у руху – ён хадзіў і шукаў пад нагамі капейкі. Цэлымі днямі ў любое надвор’е ён не стамляўся наразаць кругі каля вакзальных і атракцыённых кас, швэндаўся на гаманкім базары, заходзіў у кінатэатры, крамы ці проста тупаў узад-уперад па тратуары – вочы долу, бы грыбнік у лесе. Казалі (канечне, ад зайздасці, бо хто мог падлічыць?), што асабліва ў святы яму набягае ў дзень як муляру на будоўлі.

Апрануты ў ваенны фрэнч, з-пад якога выглядвала вышытая беларускім арнаментам сарочка; штаны былі такія прасторныя, што ў іх маглі ўлезці тры нармальныя чалавекі, і кароткія, як брыджы – калашыны пачыналіся там, дзе канчаліся шкарпэткі – высока падцягнутыя, з тугімі гумкамі, што ўрэзваліся ў белыя, поўныя лыткі. Лацканы фрэнча з двух бакоў, ад каўняра да нізу, адвісалі пад цяжарам розных значкоў – столькі многа ён іх начапляў, у асноўным армейскія, выдатнік “ГТО”, “Ударнік камуністычнай працы”, разрады па розных відах спорту, акцябронскія, піянерскія, камсамольскія – карацей, вешаў на сябе ўсё, што блішчыць. На кожнае 9 мая Тупік займаў месца сярод ветэранаў у святочнай калоне, расквечанай

сцяжкамі, галінкамі з зялёным лісцем і белымі кветкамі, рознакаляровымі паветранымі шарыкамі, – і так і йшоў пад гукі пераможнага марша, – сур’ёзны, важны, з гонарам нёс ношу чужога подзвігу, а калі калона ўступала на плошчу і параўноўвалася з трыбунаю, і людзі пачыналі пляскаць у ладкі і крычаць “ура!”, ён надзімаў шчокі і глядзеў прама перад сабой. Гэты “ардэнаносны” фрэнч ён не здымаў ніколі. Хіба што ў самую непагадзь накідваў зверху целагрэйку, і тая была расхлістана, без шаліка, каб здалёк відаць былі “ўзнагароды”. Ды яшчэ ў залежнасці ад сезону мяняў абутак: хатнія тапкі на кірзавыя боты. І абавязкова галаўны ўбор – лыжная шапачка, нават у цёплую пару года. На заўвагу: “Хіба табе, Косця, не душна?”, – ён на ўсю плошчу заяўляў:

– Абы вам, здаровым ды вучоным, не было душна! Мне мая галава даражэй за вашыя!

Не было ніводнай зімы, каб ён не паміраў. Як толькі стукалі маразы і снегу навальвала столькі, што ён рабіўся шчыльным і ляжаў паабапал прабітых дарог вышынёю ў чалавечы рост, так разыходзілася па горадзе і ваколіцах сумная вестка: “Чулі, Косця Тупік памёр... Замёрз, небарак, у пад’ездзе... Матка не пусціла ў кватэру... Пахавалі добра, з музыкай...” Аднак наставала вясна, і ўваскрослы, як фенікс, падлечаны ў псіханеўралагічным дыспансеры Косця бадзёра тупаў у гастраном з сеткай з парожнімі малочнымі бутэлькамі, – перасякаў плошчу, як ні ў чым не бывала, махаючы сеткаю, а напрактыкаваныя вочы так і шнырылі па тратуары, ці не блісне дзе капейка.

– Я спакойны! Я спакойны! – голасна папярэджваў ён.

Але было ў яго самае слабае месца. Чамусьці ён панічна баяўся, не мог пераносіць “вучоных” слоў, такіх, як кніга, школа, падручнік, заняткі, урокі, сшытак, папера, дошка, крэйда... Яны проста выводзілі яго з сябе. Відаць, пасля таго няшчаснага выпадку – падзення з воза – у галаве ў яго нешта пераклініла, і ён пачаў суадносіць сваю хваробу не з уласна падзеннем, не з тым, што моцна стукнуўся патыліцай аб глебу, а з кнігамі, якія ён так некалі любіў, а цяпер менавіта ў іх бачыў корань зла, іх лічыў прычынай сваёй бяды, а таксама і ўсё, што з кнігамі звязана, – напрыклад, цярпець не мог чужой дзелавітасці. Дастаткова было любому абалдую проста так, ад няма чаго рабіць наблізіцца да яго, дэманстратыўна зірнуць на гадзіннік, з уздыхам прамовіць: “Дзела, Косця!.. Праблемы!.. Спазняюся!”, – як Тупік пачынаў непакоіцца, азірацца, перабіраць пальцамі свае значкі... Падцягваліся яшчэ цікаўныя, ахвочыя да бясплатнага канцэрта; а калі ўжо збяруцца да кучы людзі, аб’яднаныя агульнай мэтай, іх нічога не спыніць – давядуць справу да канца,

асабліва ў такім жыццёва важным мерапрыемстве, як цкаванне бліжняга свайго.

Садысты даймалі яго паступова, расцягваючы асалоду, памаленьку вярэдзілі, калупалі яго рану, то даючы ёй трошкі зацягнуцца, то зноў шчодра бухаючы на яе порцыі солі.

– Ну што – пастаю ды ў інстытут паеду, – пазяхаючы, казаў адзін.

– А я ў тэхнікум, – другі.

– А я – у кансерваторыю, – трэці.

Спачатку Тупік як мог трымаўся. Гладзіў сябе па сэрцы, прасіў: “Косцечка, не валнуйся, не абрашчай уніманія”, – ды надта няроўнай была барацьба. Канечне, самае лепшае для яго было б – хутчэй даваць лататы, але ўжо яго галава плыла, і ён не мог дадумацца нават да гэтага, а толькі мітусіўся, як кура на вуліцы перад машынай; да таго ж ужо яму перакрывалі шляхі да адступлення, акружалі, бралі ў аблогу.

– Хутка восень... У школу пара... А ты парфель купіў? – пыталіся як мага больш ласкава.

– Адчапіцеся, здаровыя ды разумныя!

– А пенал?

– О-ох, як вы мне ўжо абрыдлі!

– А ты многа капеек на школьную форму назбіраў?

– Невыносна! – пакутаваў ён. – З вамі трэба жалезныя нервы, а яны ў мяне так баляць!..

У вачах у Тупіка з’яўлялася туга. Яму не хапала паветра. Ад адчаю ён пачынаў кусаць уласную руку – моцна, па-сапраўднаму, да крыві, каб фізічным болем перабіць душэўны. А народ тым часам толькі ўваходзіў у азарт. Публіка абступала яго шчыльней. Ужо зусім не лагодна, а пагрозліва, з прытупваннем, неслася і спераду, і ззаду, і з бакоў: “Ану ў акадэмію!” – “На курсы!” – “У прафесуру!” А ў каго не хапала фантазіі, дык той проста:

– Дзела... дзела... дзела!..

Кожнае слова рэзала Косцю тупым нажом. Нарэшце яму ўдавалася прарваць ачапленне; ён закрываў галаву рукамі і кідаўся ўцякаць. Звінелі значкі на фрэнчы. Ахоплены жахам, Тупік бег па тратуары, уголас роў, грыз да крыві руку, размазваў па шчоках смаркачы, кроў і слёзы, ціснуўся да сцен, шукаў дзвярэй, якой шчыліны, каб праціснуцца, якой падваротні ці прахаднога двара... А ззаду і па другім баку вуліцы, ахопленыя першабытным шалам, за ім гналіся, свісталі, ўлюлюкалі:

– А-та-ту яго!

– Трымай!
– Не давай павярнуць!
– Перакрывай дарогу, гані да школы!

Хто б куды ні йшоў, далучаліся да пагоні. Бегла малое дзіця, спяшалася маладзіца з каляскаю, клыпаў пенсіянер, нават шафёр маршрутнага аўтобуса – і той тармазіў пасярод вуліцы і высоўваўся з кабіны, усім сваім выглядам паказваючы намер выскачыць і таксама прыняць удзел у аблаве. Нарэшце спакутваны, выматаны Тупік не мог больш уцякаць. Ён сядаў на асфальт і пачынаў разувацца. Сцягваў боты, размотваў парцянкі... Пры гэтым плакаў, кусаў руку і стагнаў праз слёзы.

І толькі тады людзі патроху пачыналі супакойвацца. Салодкі шал ападаў, узбуджэнне праходзіла, саступаючы месца шкадаванню і спагадзе.

– Прастудзіцца ж... босы на халодным...
– "Хуткую" каб хто выклікаў...
– Бач, бедны, як яго круціць...
– Шкада небараку...

Тут кожны раптам успамінаў, што і праўда трэба спяшацца. І людзі, апусціўшы долу вочы, разыходзіліся па сваіх справах.

II

Потым Тупік прапаў. Знік гады на тры. Можа, адправілі ў абласны цэнтр на лячэнне, а мо сапраўды замёрз. І горад, і плошча неяк асірацелі без яго, страцілі кавалачак свайго антуражу – нават гранітнаму Леніну ў цэнтры цяпер яшчэ больш адзінока было вось так стаяць дні і ночы напралёт і сціскаць у працягнутай руцэ кепку.

Што да мяне, дык я паступіў на першы курс тэхнікума і цяпер пажынаў плады гарадскога жыцця. А менавіта – уволю мог блукаць гуляць па любімых вуліцах і бульварах. Даўно быў верасень, а ўсё вакол зелянела, як у ліпені, нават пахла летам. У парку кружыліся каруселі, звінеў смех, булькаў фантан, зіхацелі вясёлкавыя іскрыстыя пырскі; па Прыпяці яшчэ бегаў прагулачны цеплаходзік і на яго палубе па-летняму адзетыя людзі елі марожанае і махалі рукамі тым, хто заставаўся на беразе. Аднойчы пад вечар у парку мяне акружыла мясцовая шпана, чалавек пяць майго ўзросту.

"Давай капейкі!"

Пакуль я калупаўся ў кішэнях, а думкі ліхаманкава скакалі: адкуплюся ці не?! ці гэта толькі пачатак?! – пакуль выграбаў з кішэняў усё, што можна, іхні камандзір, падобны на сімпатычнага Цімура з гайдараўскай аповесці, у адной руцэ трымаючы цыгарэту, у

другой – яблык, зацягваўся дымам, кусаў яблык і яшчэ паспяваў чытаць мне кароткую інструкцыю на тэму, як паводзіцца ў горадзе: “Калі ідзеш па вуліцы – не бегай вачыма, глядзі прама, не трымай рукі ў кішэнях, тым больш не звіні там капейкамі...”

Раптам ён падавіўся дымам і яблыкам, закашляўся, замоўк і неяк дзіўна, круглымі вачыма на мяне паглядзеў. І ўся яго каманда аслупянела. Яны ўсе глядзелі не на мяне, а некуды праз мяне – нібы я па жаданні якогась добрага чараўніка паступова рабіўся нябачным, раставаў у паветры. Мая працягнутая рука з белымі і жоўтымі капейкамі вісела ў паветры. Я даваў, а яны не бралі. Я нічога не разумеў. Тады я здагадаўся азірнуцца і ўбачыў ззаду Косцю Тупіка. Ён стаяў адразу за мною, трымаючы над галавой чугунную урну, адну з тых класічных, паркавых урнаў вагою ў паўцэнтнера. Урна пагрозліва калывалася, з яе Тупіку на шапку, на плечы сыпалася розная дрэнь, смецце; прыліплы да краю, звісаў з урны доўгі серпантын каўбаснай шкуркі. Рукі ў Тупіка дрыжэлі, як у штангіста, самога яго вадзіла трошкі ў бакі, у такт ціха пазвоньвалі “ўзнагароды” на знаёмым фрэнчы.

– Я... спакойны! – праз сілу папярэдзіў ён, а бялкі вачэй у яго былі чырвоныя ад намагання, і з куточка рота сачылася сліна.

Шпана нехаця адступіла. Адзін з бяспечнай адлегласці крыкнуў: “У школу!”, а не спрацавала – Косця быў якраз падлечаны. Ён бохнуў на месца урну і пачаў атрасацца.

Цяжка сказаць, з кім мне было страшней: з рабаўнікамі ці з выратавальнікам... Я ўжо яму працягнуў руку з капейкамі. Вочы ў Косці пацяплелі. Было відаць, як яму хочацца згрэбсці ўсё адразу. Але стрымаўся, вывудзіў тоўстымі пальцамі толькі 20 капеек.

– Мне што – я спакойны, – дабрадушна сказаў ён на развітанне, паціснуўшы тоўстым плячом.

Яшчэ праз тры гады ўжо мне надарыўся выпадак аддзячыць. Неяк ранняй вясной я стаяў у парку каля фантана, нежывога яшчэ, і раптам убачыў, а галоўнае, пачуў, як два раз’ятраныя валацугі гоняць па пустой алеі Тупіка. На ім была бальнічная піжама раскветкі вагоннага матраса. Хутчэй за ўсё ён выйшаў з аддзялення падыхаць свежым паветрам і – трэба ж! – натыкнуўся на прыгоду.

– У школу!.. маць-маць! – крычалі валацугі вантробнымі галасамі, ад якіх стыла ў жылах кроў.

Тупік уцякаў па алеі, па газонах, дзёрся праз падстрыжаныя дэкаратыўныя кусцікі ростам яму па калена, прысядаў у іх, каб схавацца, – вялікі, няўклюдны, потым зноў падхопліваўся і бег –

напалоханы, адурэлы, хапаўся за сэрца, глытаў паветра... З пакусанай рукі цякла кроў, твар быў чырвоны і мокры ад слёз.

– О-ох!.. Людзечкі!.. Што ж гэта робіцца ў белым свеце?!.

А валацугі даганялі яго і па чарзе, з разгону, як у футбольны мяч, білі ў шырокі падатлівы зад.

– За парту! Вучыцца!

Бывае, вялікі загнаны звер кідаецца да малога і знаходзіць ратунак. Я быў сведкам, як пашкамутаны сабакамі кот ірвануўся да маленькай курыцы, а тая адважна распушыла крылы і захінула яго. Тупік проста забег мне за спіну і прысеў, затаіўся. Са звычайнымі людзьмі валацугі не надта любяць звязвацца, а я быў звычайны чалавек. Яны патапталіся, пабурчэлі і пайшлі. Уратаваны Косця падняўся, ён плакаў і лізаў руку.

– Ад розуму... вялікага! – усхліпваючы, крыкнуў ён.

– Ды які там розум...

Толькі калі я даў яму 20 капеек, ён пакрысе супакоіўся і асцярожна пайшоў назад у бальніцу. То была наша апошняя сустрэча. Так атрымалася, што пасля я цэлых 20 гадоў ні разу не быў у сваім горадзе.

III

І вось нарэшце я зноў тут.

Як і 20 гадоў назад, вельмі цудоўная стаяла восень – ранні верасень. Лісце з дрэў яшчэ не падала, але паўсюль было чамусьці вельмі многа дворнікаў, мужчын і жанчын, і зусім маладых дзяўчатак; у сваіх аранжавых камізэльках яны шчыравалі дзяркачамі, як на касьбе, – толькі і чулася: шорг-шорг-шорг.

Дарожку, па якой я крочыў у цэнтр, як алею, абступалі каштаны. Некаторыя цвілі па другім разе, дзе-нідзе з іх тырчэлі хворыя свечачкі, а з саміх дрэў што-раз падалі і разбіваліся аб асфальт калючыя плады – нагінайся, падымай бясплатны сувенір ад восені!.. Дарожка ішла ўздоўж ракі. Унізе ляжала набярэжная, а яшчэ ніжэй цякла сабе вечная Прыпяць. Колькі ж вады ў ёй за гэты час сплыло!..

На плошчы я абышоў вакол помніка Леніну, завярнуў у ціхі дворык, сеў на лаўцы пад каштанам. У дворыку нікога не было. Стаяла толькі трансфарматарная будка, ды два жалезныя слупы з нацягнутай паміж імі вяроўкаю, на якой сохлі навалачкі, плюшавы заяц і дзіцячыя паўзункі. І раптам так сумна зрабілася ад таго, што жыццё амаль прайшло, а тое, што засталося, не жыццё, а суцэльнае змаганне, якое столькі забірае сіл, што іх ужо не хапае на радасць ад самога жыцця... У гэты момант дзверы крайняга пад’езда расчыніліся

і, як ні ў чым не бывала, уласнай персонай выйшаў з сеткаю ў руцэ Косця Тупік.

Я ўскочыў з лаўкі і працёр вочы. Ну, ён! У белым пінжаку, з-пад якога выглядвае вышыванка. Чорныя штаны спераду налазяць на насы сандаляў, а заднікі свецяцца голымі пятамі. Ён! Такі ж чырвонашчокі, мардаты – яны ж не змяняюцца знешне, а як бы застываюць у раз-назаўсёды набытай форме. Толькі яшчэ больш паправіўся: жывот адвісае з-пад рэмэня, і "маланка" ў крэсле не сыходзіцца. На галаве ў яго была сіняя бейсболка казырком назад.

– Косця!

Ён спыніўся. Я падбег да яго. Мы стаялі адзін насупраць аднога, два асколкі мінулага... Нібы і не было гэтых шалёных дваццаці гадоў. І падалося – а мо яшчэ не позна; можа, удасца адшукаць і вярнуць тое, што ўжо і не помніш, як яно называецца, а ведаеш толькі, што яно вельмі важнае, можа быць, самае дарагое ў жыцці?..

Радасць агарнула мяне:

– Косцік, я...

І пакуль я падбіраў у думках словы, каб выпадкова не ляпнуць чаго-небудзь звязанага з "вучонасцю", адбылося наступнае. Тупік паставіў долу сетку. Выцягнуў з нагруднай кішэні пакамечаную насоўку. З яе – маленькі дзіцячы тэлефон. На твар яго легла заклапочанасць. Косячыся на мяне, Тупік націснуў кнопачку тоўстым пальцам. Калі цацка адпішчала мелодыю з мультфільма, Косця загаварыў у трубку (а сам краем вока пазіраў на мяне):

– Алё, я спакойны! Мне ж яшчэ трэба ў офіс! У мяне ж бізнэс! У мяне ж там поўна бумагі! Мне ж яе трэба падпісваць! Пячаткі на яе ляпаць!..

Загарнуў свой тэлефон у насоўку, паклаў назад у кішэню, падняў сетку і пайшоў – паходкаю алігарха, якога за вуглом чакае лімузін. Пакінуўшы мяне, прыніжанага, з разяўляным ротам глядзець яму ўслед.

Бог ты мой! Столькі за гэтыя гады ўсяго адбылося! Столькі новых слоў хлынула, як з прабітай плаціны! Колькі "здаровых ды разумных" пазакручвала ў бурах, падмяла, паламала, змыла без следу!.. І сам я, калі зрэдку ўспамінаў пра Тупіка, дык толькі ў мінулым часе: быў, хадзіў, жыў... Я ні на хвілю не сумняваўся, што яго даўно няма на свеце; ды адна толькі новая кашмарная лексіка – ад "перабудоваў" да "айпэдаў" – павінна была ўмомант даканаць яго!

А ён ацалеў. Выжыў. Змог разабрацца, што яго знішчае, у шматкі рве яго нервы і крывяніць душу; перш здагадаўся, а потым і скеміў, што клін выбіваецца клінам, падобнае лечыцца падобным, і

змог ператварыць ворага ў сябра, сам пачаў карыстацца незразумелай, а таму страшнай зброяй – “вучонымі” словамі, і гэтым абясшкодзіў іх. Тое, што яго дабівала, ён паставіў сабе на службу. І перамог! Па-свойму дабіўся ў жыцці поспеху...

І тут мне стала крыху сорамна за нядаўнія думкі пра марнасць барацьбы. Як прыйшло, так і знікла адчуванне жыццёвага тупіка, і лёгка задыхалася, і ціхая лагода падступіла да сэрца... Дзякую, Косця, ты мне вельмі дапамог!

На асфальце вакол лаўкі і пад ёй ляжалі каштанавыя шарыкі, вылузнутыя са сваёй калючай абалонкі – такія ўжо глянцавыя, крышку яшчэ вільготныя, і так ужо яны прасіліся, хітрыя, у руку: ну, толькі глянь, які я ладненькі, гладзенькі, чысценькі! ну падымай мяне хутчэй, аднясі далей, выкінь, я прарасту, і род мой працягнецца, ну, калі ласка... Вось сімпатычная, бяскрыўдная барацьба за выжыванне! І асабіста я – за такую.

2012 г.

ЗМЕСТ

Аповесці

Ціша…………………………………………………………………… 2
Дзядзька Адольф……………………………………………………… 74

Апавяданні

Імгненні жыцця……………………………………………………… 148
Госць…………………………………………………………………… 155
Трусікі…………………………………………………………………… 164
У Нью-Ёрку пылу не бывае……………………………………… 168
Сваяк…………………………………………………………………… 173
Патрон, самагонны аппарат, чароўную кнігу і яшчэ сёе-тое… 178
Быль…………………………………………………………………… 181
Вараняка……………………………………………………………… 183
Шчыліна……………………………………………………………… 184
Тупік…………………………………………………………………… 191